

Trine Deichman-Sørensen, Håkon Høst, Svein Michelsen, Hæge Nore, Ole Johnny Olsen og Anna Hagen Tønder

Prøvenemndenes arbeid med fag- og svenneprøver

En undersøkelse av fem fag

Trine Deichman-Sørensen, Håkon Høst, Svein Michelsen,
Hæge Nore, Ole Johnny Olsen og Anna Hagen Tønder

**Prøvenemndenes arbeid
med fag- og svenneprøver**
En undersøkelse av fem fag

© Fafo 2011

ISBN 978-82-7422-800-9 (papirutgave)

ISBN 978-82-7422-801-6 (nettutgave)

ISSN 0801-6143

Omslagsillustrasjon: Utsnitt fra fagbrev

Omslag: Fafos Informasjonsavdeling

Trykk: Allkopi AS

Innhold

Forord	5
Sammendrag	7
1 Innledning	11
1.1 Bakgrunn og formål	11
1.2 Problemstillinger	12
1.3 Formelle bestemmelser om fag- og svenneprøver	13
1.4 Datagrunnlag	14
1.5 Gangen i rapporten	15
2 Fag- og svenneprøvens institusjonelle forankring	17
3 Prøvenemndsarbeid i fem ulike fag	21
3.1 Møbelsnekkerfaget	21
3.2 Kjemiprosessfaget	32
3.3 Tømrerfaget	43
3.4 Elektrikerfaget	53
3.5 Helsearbeiderfaget	63
4 Oppsummering og diskusjon	71
4.1 Prøvenemndene – roller og identiteter	71
4.2 Fylkeskommunen og det lokale handlingsrommet	73
4.3 Forberedelse, gjennomføring og vurdering	74
4.4 Ansvar, selvstendighet og skjønnsutøvelse	78
5 Videre forskningsbehov	81
Litteratur	85

Forord

Prøvenemndenes rolle i fag- og yrkesopplæringen er et viktig tema det i dag foreligger svært lite forskningsbasert kunnskap om. I juli 2010 sendte Utdanningsdirektoratet en invitasjon til Høgskolen i Akershus, Fafo og NIFU om å konkurrere om et forskningsoppdrag. Direktoratet ønsket å få kartlagt hvordan fag- og svenneprøver blir gjennomført etter innføringen av Kunnskapsløftet. Oppdraget hadde et begrenset omfang, og et viktig formål var å identifisere problemstillinger som kunne danne utgangspunkt for videre arbeid og forskning på feltet.

I stedet for å levere separate og konkurrerende tilbud, valgte Høgskolen i Akershus, Fafo og NIFU å levere et felles tilbud på gjennomføringen av oppdraget. I tillegg ble forskere ved Universitetet i Bergen, med lang forskningserfaring på feltet, involvert. Samarbeidet mellom de fire forskningsmiljøene er et ledd i en samlet innsats for å styrke kvaliteten på forskningen ved å trekke på ulike typer fagkompetanse i de involverte fagmiljøene.

Avtalen om forskningsoppdraget ble inngått i oktober 2010 med Fafo som formell oppdragstaker og med Høgskolen i Akershus, NIFU og Universitetet i Bergen som samarbeidspartnere. Resultatene fra prosjektet presenteres i denne rapporten. Rapporten er skrevet av Trine Deichman-Sørensen og Håge Nore ved Høgskolen i Akershus, Håkon Høst ved NIFU, Svein Michelsen og Ole Johnny Olsen ved Universitetet i Bergen og Anna Hagen Tønder ved Fafo.

Vi takker for oppdraget og for muligheten til å samarbeide om gjennomføringen. Sett fra vår side har prosjektet vært lærerikt og interessant. Selv om datagrunnlaget er begrenset, håper vi at rapporten vil bidra til økt kunnskap om prøvenemndenes viktige rolle i fag- og yrkesopplæringen og samtidig gi et utgangspunkt for en videre satsing på forskning på feltet.

Vi vil gjerne takke prøvenemndsledere og -medlemmer som har bidratt med sine erfaringer og stilt sin tid til rådighet ved å delta i fokusgruppeintervjuer. Våre kolleger Torgeir Nyen og Odd Bjørn Ure ved Fafo og Asgeir Skålholt ved NIFU har bidratt med nyttige innspill underveis i prosjektet. Vi vil også takke Utdanningsdirektoratet for kommentarer til utkast til rapporten. Ansvarer for innholdet i rapporten ligger likevel hos forfatterne.

Oslo, februar 2011

Anna Hagen Tønder, prosjektleder

Sammendrag

Prøvenemndene – nøkkeltakter i fagopplæringen

I den norske fagopplæringsmodellen er ansvaret for yrkesrettet opplæring på videregående nivå delt mellom arbeidslivet og det offentlige utdanningssystemet. De fleste fagene følger hovedmodellen etter Reform 94, med to år i skole fulgt av to års læretid i bedrift. Etter fullført læretid, skal kandidatens kompetanse vurderes i en fag- eller svenneprøve. Planlegging, gjennomføring og vurdering av fagprøver er prøvenemndenes ansvar. I dette arbeidet skal prøvenemndene forholde seg til gjeldende lover og forskrifter på utdanningsområdet, samtidig som de skal formidle arbeidslivets faglige normer og krav. Blir prøven bestått, får kandidaten tildelt sitt fag- eller svennebrev, der det uttrykkelig framgår at «prøvenemnda har bekreftet at kandidaten har den ferdighet og kunnskap som kreves for faget».

Kvalitetsvurdering i fagopplæringen er et viktig spørsmål som i dag får stor oppmerksomhet, også internasjonalt. I Norge er det vedtatt at det skal utformes et nytt helhetlig system for fag- og yrkesopplæringen. I det systemet man i dag har for kvalitetsvurdering, spiller prøvenemnda som institusjon en helt sentral rolle. Det er derfor påfallende at man vet lite om prøvenemndenes arbeid. Et viktig formål med denne undersøkelsen og rapporten er å få bedre innsikt i hvordan ulike kompetansekrav og normer i fagopplæringen blir fortolket og utformet i spenningsfeltet mellom ulike hensyn og interesser. Et annet viktig formål er å identifisere kunnskapsbehov og problemstillinger som kan gi grunnlag for videre arbeid og forskning om kvalitet og kvalitetsvurdering i fag- og yrkesopplæringen. Datagrunnlaget for rapporten er fokusgruppeintervjuer med prøvenemndsledere og –medlemmer i fem fag: møbelsnekkerfaget, kjemiprosessfaget, tømrerfaget, elektrikerfaget og helsearbeiderfaget. Det må understrekes at datagrunnlaget for rapporten er begrenset. Denne undersøkelsen gir derfor ikke i seg selv grunnlag for sikre konklusjoner. Forhåpentligvis vil rapporten likevel kunne være et bidrag til økt forståelse for prøvenemndenes rolleforståelse og praksis og et godt utgangspunkt for videre forskning på området.

Representerer faget, men også fylkeskommunen

Prøvenemndenes faglige profil og graden av enighet om faglige vurderinger varierer fra fag til fag. Dette må ses i sammenheng med fagenes ulike karakter, historiske utvikling og forankring i arbeidslivet. Avstanden er stor mellom håndverksfagene på den ene siden og et ganske nytt fag som helsearbeiderfaget på den andre siden. I håndverksfag

med flere hundre år gamle tradisjoner, har prøvenemndene i stor grad samme type fagbakgrunn. Det betyr også at det er lettere å enes om «hva faget er» og hva som kreves for å kunne utøve yrket. Helsearbeiderfaget er på sin side preget både av at det er nytt og at prøvenemndsmedlemmene har ulike fagbakgrunn. De er litt prøvende til hva faget er, eller skal bli og hva som bør være minstekrav for å bestå en fagprøve.

Tidligere skulle prøvenemndene ha like mange representanter fra arbeidsgiver- som fra arbeidstakersiden. I dette prosjektet er flertallet av informantene foreslått av arbeidsgiver- eller bransjeorganisasjoner, mens et fåtall er oppnevnt etter innstilling eller forslag fra arbeidstakersiden. Prøvenemndslederne opplever seg imidlertid i liten grad som partsrepresentanter. Mange gir uttrykk for at de først og fremst representerer faget, i den forstand at de sitter i prøvenemnda for å bidra til å videreføre og utvikle faget. Samtidig opplever de, om enn i ulik grad, at de også representerer fylkeskommunen. I det store og hele er det i vårt materiale lite som tyder på at dette oppleves som en konflikt. En mulig forklaring kan være at det formelle regelverket og fylkeskommunens retningslinjer bare unntaksvis oppleves som en trussel mot kjernen i faget eller prøvenemndenes faglige autonomi.

Gjensidig tillitsforhold mellom fylkeskommunen og prøvenemndene

Det generelle inntrykket som formidles i undersøkelsen er at forholdet mellom fylkeskommunen og prøvenemndene i stor grad er basert på et gjensidig tillitsforhold. Prøvenemndene forholder seg til fylkeskommunens retningslinjer og til formelle bestemmelser knyttet til prøveavvikling og dokumentasjon. Samtidig opplever prøvenemndene at de blir vist stor tillit i faglige spørsmål. Fylkeskommunens folk blir omtalt som «prosessfullmektiger» som verken kan eller skal fungere som fagspesialister, men som må støtte seg på prøvenemndenes faglige vurderinger. Det gjelder også tolkninger og konkretisering av mål i læreplanene. Bare unntaksvis rapporteres det om konflikter eller uoverensstemmelser mellom fylkeskommunens administrasjon og prøvenemndene i spørsmål knyttet til avviklingen av fagprøver. I ett av fagene, kjemiprosessfaget, har det imidlertid i flere fylker vært store diskusjoner om endringer i gjennomføringen av fagprøven i forbindelse med Kunnskapsløftet.

Rom for faglig skjønn og lokale tilpasninger

Mange av prøvenemndslederne har lang erfaring med prøvenemndsarbeid, selv om det også her er forskjeller mellom fagene. Hovedinntrykket er at prøvenemndene forholder seg til gjeldende retningslinjer, samtidig som mye tyder på at det tar tid før endringer i begrepsbruk i forbindelse med innføringen av en ny reform også får gjennomslag for prøvenemndenes arbeid. Samtidig som prøvenemndene selv oppfatter at de gjennomfører prøvene i samsvar med gjeldende regler, viser intervjuene at det er rom for så vel faglig skjønn som lokale tilpasninger når det gjelder forberedelse, gjennomføring og vurdering av fag- og svenneprøvene. Forskjellene gjelder blant annet hva som dokumen-

teres, hvem som er til stede før og under prøven, involveringen av bedriftene, bruk av prøvested og tilsynsperson og det konkrete innholdet i prøvene. Slike forskjeller finner vi mellom fagene, men også innad i det enkelte fag. Hovedinntrykket fra fokusgruppeintervjuene er at slike forskjeller i stor grad handler om pragmatisk tilpasning ut fra tilgjengelige ressurser og etablerte vaner. På enkelte punkter kan forskjellene også være uttrykk for at prøvenemndene i varierende grad er klar over at det har skjedd endringer i regelverket som berører prøveavviklingen.

Gjennom intervjuene formidles et inntrykk av at prøveavviklingen er preget av godt begrunnede og velprøvde ordninger. Pragmatisme preger innføringen av nye momenter. Samtidig som prøvenemndene føler et ansvar overfor fylkeskommunen, gir de også uttrykk for at forpliktelsen og motivasjonen for prøvenemndsarbeidet først og fremst er knyttet til det ansvaret de føler for faget. Når det gjelder den faglige bedømmelsen er det ingen tvil om at det utøves stor grad av faglig skjønn. Dette skjønnnet bygger på egen erfaring så vel som på etablerte normer og på diskusjon og refleksjon om fagets utvikling.

Når det gjelder de grunnleggende vurderingskriteriene i faget, er hovedinntrykket at det er stor grad av enighet mellom prøvenemndene. Samtidig er det verdt å merke seg at prøvenemndene selv på ingen måte tar denne enigheten for gitt. For informantene er fokusgruppeintervjuet en viktig og nyttig bekreftelse på at man har en felles forståelse av viktige vurderingskriterier. Dette understreker behovet for å etablere og utvikle flere faglige arenaer med mulighet til å diskutere så vel praktiske løsninger som rutiner for fortolkning av regelverk og bruk av vurderingskriterier innenfor det enkelte fag.

Behov for videre forskning

Dette prosjektet har i stor grad bekreftet vår tidligere oppfatning av prøvenemndenes sentrale rolle i utformingen av norsk fag- og yrkesopplæring. Prøvenemndene framstår både som tradisjonsbærere og som faglige fornyere gjennom sitt arbeid som kvalitetsbedømmere. Videre studier av prøvenemndenes arbeid vil være et viktig bidrag til forståelsen av utviklingen av norsk fag- og yrkesopplæring. I rapporten skisseres noen utvalgte tema og spørsmål som framstår som særlig aktuelle for videre forskning:

- En bred kartlegging av prøvenemndene – oppnevning, sammensetning og nyrekruttering
- En kvalitativ undersøkelse av prøvenemndsmedlemmenes motivasjon, identitet og rolleforståelse
- Case-studier: Hvordan defineres og uttrykkes fagenes kjerne?
- En kvalitativ undersøkelse av prøvenemndenes vurderingsfaglige kompetanse
- En studie av prøvenemndenes relasjoner til andre aktører i det opplæringspolitiske feltet

1 Innledning

Hva må man kunne for å få et fag- eller svennebrev? Hva skal til for å få den beste karakteren på fagprøven? Stiller man de samme kravene til en som skal opp til svennepróven i møbelsnekkerfaget i dag, som man gjorde for 10 eller 20 år siden? Er kvalitetskravene i elektrikerfaget det samme uansett hvor i landet man tar fagbrevet?

Spørsmål om vurdering av kvalitet i fag- og yrkesopplæringen får i dag stor oppmerksomhet, både i Norge og internasjonalt. I stortingsmeldingen «Utdanningslinja» varsles det at regjeringen vil innføre et «helhetlig kvalitetsvurderingssystem for fag- og yrkesopplæringen». Det pågående kvalitetsarbeidet i Norge er inspirert av og må ses i sammenheng med internasjonale prosesser, der særlig arbeidet i EU er av stor betydning (Deichman-Sørensen 2009).

Utformingen av et helhetlig kvalitetsvurderingssystem aktualiserer en rekke viktige spørsmål om *hva* som skal vurderes, *hvordan* man vurderer, og ikke minst *hvem* som skal vurdere kvalitet i fag- og yrkesopplæringen.

1.1 Bakgrunn og formål

Fag- og svennepróven er hovedarenaen for sluttvurdering for alle fag som leder fram mot fag- eller svennebrev i den norske fagopplæringsmodellen. Et viktig kjennetegn ved denne modellen etter Reform 94 er at ansvaret for opplæringen er delt mellom arbeidslivet og det offentlige utdanningssystemet. De fleste yrkesfag i videregående opplæring følger hovedmodellen med to års skolegang og to års læretid i bedrift. Gjennom praksiskandidatordningen er det også mulig å ta fag- og svennepróven på grunnlag av allsidig praksis i faget, uten læreforhold og skole.

Ansvaret for planlegging og gjennomføring av fag- og svennepróver er lagt til prøvenemnder på regionalt nivå. Prøvenemndene oppnevnes av fylkeskommunen. Tidligere var prøvenemndene sammensatt med like mange representanter fra hver av partene i arbeidslivet. I dag er de formelle kravene at prøvenemnda skal ha minst to medlemmer som har «formell fagleg kompetanse» innenfor det aktuelle fagområdet. Medlemmene skal videre «så langt det er mogleg» ha oppdatert arbeidslivserfaring i faget. Ved oppnevning av prøvenemnder skal fylkeskommunen hente inn forslag fra partene i arbeidslivet.¹

¹ FOR 2006-06-23 nr. 724: Forskrift til opplæringslova – § 3-56.

Gjennom sitt ansvar for fag- og svenneprøver har prøvenemndene en sentral funksjon som forvaltere og fortolkere av kompetansekrav i fagopplæringen. Opplæringslova med forskrifter slår fast at fag- og svenneprøven skal prøve kandidatenes kompetanse slik denne er beskrevet i læreplanen for opplæring i bedrift. Samtidig er prøvenemndene viktige bærere og formidlere av arbeidslivets faglige normer og krav. Det foreligger i dag lite systematisk forskning om gjennomføringen av fag- og svenneprøver. Et viktig formål med denne studien har vært å få økt kunnskap om hvordan kompetansekrav og normer i fagopplæringen blir fortolket og utformet i spenningsfeltet mellom ulike hensyn og interesser.

Per i dag vet man lite om i hvilken grad nye formelle krav, utvidelsen av fagopplæringssystemet og endringer i kompetansemål og læreplaner har bidratt til å omforme prøvenemndene og fag- og svenneprøven. Kunnskapsstatusen når det gjelder prøvenemnda som institusjon og fagprøven som prøveform, er preget av at lite systematisk forskning er gjort på dette feltet siden evalueringen av Reform 94.

Et viktig formål med prosjektet har vært å få mer kunnskap om gjennomføringen av fag- og svenneprøver innenfor et økt lokalt handlingsrom i Kunnskapsløftet. Et annet formål med studien er å identifisere problemstillinger som kan danne utgangspunkt for videre arbeid og forskning rettet mot fag- og yrkesopplæringen.

To analytiske dimensjoner har vært sentrale i prosjektet. Den første dimensjonen gjelder forholdet mellom offentlig regulering på den ene siden og faglig autonomi på den andre siden. Den andre dimensjonen er knyttet til spenningsfeltet mellom nasjonale standarder og lokal handlefrihet. Den siste dimensjonen aktualiseres av at Kunnskapsløftet som reform gir økt lokalt handlingsrom med mulighet for lokal tilpasning av innhold, arbeidsform og organisering av opplæringen. Et sentralt spørsmål er hvordan dette handlingsrommet blir tatt i bruk, og hvilke konsekvenser det får for de innholdsmessige sidene i fag- og yrkesopplæringen.

1.2 Problemstillinger

Tre problemstillinger har vært sentrale i prosjektet:

1. *Fag- og svenneprøven*: Hvordan har prøvenemndene forberedt, gjennomført og vurdert fag- og svenneprøvene? I hvilken grad styres de av læreplanmål og prøveforskrifter med vekt på momenter som planlegging, gjennomføring, dokumentasjon og vurdering? I hvilken grad styres de av fagmiljøenes egne oppfatninger av «hva faget er» og prøving av ferdigheter i forhold til dette? Kan det identifiseres systematiske ulikheter mellom ulike typer av fag?

2. *Det lokale handlingsrommet:* Hvordan forstås og praktiseres det økte lokale handlingsrommet for avvikling av fag- og svenneprøver etter Kunnskapsløftet? Hvilken rolle spiller fylkeskommunen i forberedelsen av prøvenemndene og prøvene? Kan det identifiseres store regionale og lokale forskjeller i hvordan prøvene gjennomføres og vurderes?
3. *Prøvenemndene og deres identiteter:* Hvilke hensyn vektlegges ved oppnevning av prøvenemndsmedlemmer innen ulike fagområder? I hvilken grad oppfatter prøvenemndsmedlemmene seg som offentlig oppnevnte medlemmer av en eksamenskomisjon i forhold til for eksempel å være forvaltere av faglige normer og standarder i arbeidslivet? Hvordan vurderer prøvenemndene sin faglige kompetanse i forhold til fagenes mangfold og det lokale handlingsrommet?

1.3 Formelle bestemmelser om fag- og svenneprøver

Opplæringslova med forskrift og læreplanen for det enkelte fag inneholder bestemmelser om gjennomføring av fag- og svenneprøver.² Forskrift til opplæringslova³ inneholder bestemmelser om oppnevning og sammensetning av prøvenemnda, innhold i og omfang av fag- og svenneprøven, gjennomføring og vurdering. Fylkeskommunen har det formelle ansvaret for at fag- og svenneprøven blir gjennomført i samsvar med retningslinjene.

Under R94 hadde man også retningslinjer for den praktiske delen av prøvene. Disse retningslinjene var utformet som veiledninger for prøvenemndenes arbeid. I 2007 ble retningslinjene trukket tilbake. Bakgrunnen var at utdanningsmyndighetene oppfattet at det fra prøvenemndenes side ble lagt større vekt på retningslinjene enn på bestemmelsene i læreplanene.⁴

De første fag- og svenneprøvene for lærlinger etter læreplanene i Kunnskapsløftet ble gjennomført våren 2010.

² Se også Rundskriv Udir-1-2010 om endringene i forskrift til opplæringslova.

³ FOR 2006-06-23 nr. 724

⁴ «Fag- og svenneprøven. Ny, særskilt prøving av kunnskap eller videreutvikling av dagens prøve? Rapport fra en arbeidsgruppe». Utdanningsdirektoratet, 2009.

1.4 Datagrunnlag

Datagrunnlaget for rapporten er fokusgruppeintervjuer med prøvenemndsledere eller andre medlemmer av prøvenemnder i fem ulike fag. Et viktig siktemål har vært å få økt forståelse for ulike aktørers rolle i planleggingen og gjennomføringen av fag- og svenneprøver og å belyse eventuelle forskjeller og likheter mellom ulike fag og fylker. I fokusgruppeintervjuer bestemmes temaet for intervjuet, samtalen eller diskusjonen av forskeren eller moderatoren. Interaksjonen mellom informantene er sentral og gjør at metoden er særlig egnet for å belyse likheter og forskjeller i deltakernes vurderinger og erfaringer. Fokusgruppeintervjuer som datainnsamlingsmetode er også en ressursbesparende form for datainnsamling (Morgan 1997). I valg av fag ble det lagt vekt på å velge ut fag der fagopplæringen og fagprøven som prøveform har ulik institusjonell forankring. For å ta hensyn til dette er både tradisjonelle håndverksfag, industrifag og nyere fag rettet mot tjenesteyting i offentlig sektor representert i studien. Videre ble det lagt vekt på å velge ut både store og små fag. Dette valget ble gjort ut fra en forventning om at store fag med god rekruttering, mange yrkesutøvere og sterke bransjeorganisasjoner vil være preget av andre kommunikasjons- og samhandlingsformer enn små fag med mindre grad av profesjonalisering. Dette vil i sin tur også kunne tenkes å sette sitt preg på prøvenemndenes arbeid og muligheter for erfaringsutveksling og faglig utvikling.

Fagene som omfattes av studien, er:

- møbelsnekkerfaget
- kjemiprosessfaget
- tømrerfaget
- elektrikerfaget
- helsearbeiderfaget

Det er gjennomført ett fokusgruppeintervju i hvert fag. I utgangspunktet ønsket vi å intervju prøvenemndsmedlemmer (fortrinnsvis lederne av prøvenemnda) fra fire ulike fylker. De fire fylkene som er valgt ut, er de samme for alle fagene, noe som gjør det mulig å undersøke om det er forskjeller mellom fylkene uavhengig av fag. Hovedkriteriet for valg av fylker var å sikre geografisk spredning. Fylkene som er valgt ut, er imidlertid også preget av en viss variasjon når det gjelder næringsstruktur. I rapporten er fylkene anonymisert og vil bli omtalt som fylke A, B, C og D.

Tabell 1 viser en oversikt over informantene som er intervjuet i prosjektet. Hvert fokusgruppeintervju varte mellom tre og fire timer med en innlagt pause underveis. I hvert intervju deltok to til tre forskere. Alle intervjuene ble tatt opp på bånd og ble i etterkant transkribert (skrevet ut) i fulltekst.

I all forskning, og spesielt ved bruk av kvalitative datainnsamlingsmetoder, må forskeren være oppmerksom på sin egen påvirkning på det som skal studeres. I

Tabell 1 Oversikt over informantene som er intervjuet i prosjektet

	Fylke A	Fylke B	Fylke C	Fylke D	I alt
Møbelsnekker	1*	1	0**	1	3
Kjemiprosess	1	1	1	1	4
Tømrer	1***	1	1	1	4
Elektriker	0****	1	1	1	3
Helsearbeider	0****	1	2	1	4
I alt	3	5	5	5	18

* Informanten deltok bare på deler av intervjuet.

** Ingen informant på grunn av liten eller ingen prøvenemndsaktivitet siste året, ifølge opplysninger fra fylket.

*** Informanten deltok bare på deler av intervjuet.

**** Forfall.

fokusgruppeintervjuer vil forskeren eller moderatoren gjennom sine spørsmålsformuleringer i stor grad kunne påvirke interaksjonen mellom informantene og hva slags svar informantene gir. I denne studien har det viktigste vært å få innsikt i hvordan fag- og svenneprøvene faktisk gjennomføres, og hvilke vurderinger prøvenemndsmedlemmene gjør. Formålet har ikke vært å kontrollere om praksis er i samsvar med det formelle regelverket. Om forskerne eller moderatorene hadde henvist til de formelle bestemmelsene i intervjuet, ville dette lett ha kunnet påvirke informantenes svar i en bestemt retning. Dette har vi bevisst forsøkt å unngå ved å formulere åpne spørsmål om prøvenemndenes arbeid, uten henvisninger til hvilke regler som gjelder.

Det bør understrekes at datagrunnlaget i prosjektet er begrenset og ikke gir grunnlag for å trekke generelle konklusjoner om prøvenemndenes arbeid. Det har heller ikke vært formålet med denne studien, som på mange måter er å betrakte som et forprosjekt.

1.5 Gangen i rapporten

Etter dette innledningskapitlet følger kapittel 2 med en mer teoretisk orientert bakgrunn for studien, med utgangspunkt i et institusjonelt perspektiv på fagopplæring og på fag- og svenneprøver som prøveform. I kapittel 3 presenteres og diskuteres erfaringer med prøvenemndsarbeid i fem ulike fag. Utgangspunktet for kapitlet er prøvenemndenes egne erfaringer slik disse kommer til uttrykk i fokusgruppeintervjuene. I kapittel 4 følger en oppsummering og diskusjon av viktige funn fra undersøkelsen, med vekt på å analysere forskjeller og likheter mellom de ulike fagene. Et viktig formål med prosjektet har vært å identifisere aktuelle tema og problemstillinger for videre forskning. Aktuelle forskningsbehov på bakgrunn av studien er tema for kapittel 5, som er det siste kapitlet i rapporten.

2 Fag- og svenneprøvens institusjonelle forankring

Fag- og svenneprøven er en gammel ordning med dyptgående røtter. Dette gjelder også prøvenemnda som har ansvaret for å bedømme prøven. Medlemmene av nemnda er oppnevnt som privatpersoner, men de inngår i en større institusjonell arkitektur preget av lange tradisjoner og etablerte normer og verdier. Historisk kan svenneprøven dateres tilbake til moderniseringen av laugsvesenet i overgangen fra standssamfunnet til det borgerlige samfunnet (Stratmann 1993). I «den kvalifikasjonsmessige vendingen», hvor yrkesoppdragelse gikk over til yrkeskvalifisering, inngikk utforming av en egen svenneprøve innen de ulike håndverksfagene som skulle gjennomføres etter fullført læretid. Denne kan beskrives gjennom den yrkespedagogiske trekant i form av fag-teoretiske, fagpraktiske og allmenne ytelser som kan måles med basis i prøvestykket (ibid.). Avleggelsen av en egen svenneprøve ble tillagt stor betydning i håndverkskretser i Norden (Von Wright 1908). Blant annet ble fagprøven sett på som en garanti for at opplæringen gikk for seg på rett vis, slik at kvaliteten på produktene som ble produsert, kunne antas å være tilfredsstillende. Selv om fagopplæringens formelle strukturer har endret seg, har trolig de underliggende verdiene endret seg i mindre grad. Men hvis det finnes en slik underliggende tradisjon, er det viktig å forstå hvordan disse tradisjonene tilpasses nye vilkår.

Nyere reformer i fagopplæringen har et bredt fundament i håndverket og laugstradisjonen. Slik er det kontinuiteten i disse tradisjonene som ofte framheves og dyrkes. Mot denne bakgrunn kan vi analysere fag- og svenneprøven som innrammet av systemer for fagopplæring i arbeidslivet og dens tradisjon som bestående av både strukturer, normer og verdier. Fagopplæringens tradisjoner blir her å anse som et mer eller mindre varig mønster som kanaliserer prøvingen av lærlinger i de ulike fag og faggrupper «slik det alltid har vært». Disse tradisjonene lever gjennom verdier, normer, sosiale identifikasjoner og handlingsmønstre på den ene siden og de nedarvede strukturer som legger føringer for de samme elementene på den andre siden. Oppgaven til prøvenemndene i en slik sammenheng er å forvalte faget på vegne av lauset som faglig fellesskap og de normer og verdier som preger dette lokalt. Det at prøvenemndene i praksis forvalter et omfattende skjønn, åpner for at etablerte prøvingsmønstre og praksiser som anses som lokalt legitime, blir reproduisert, eller at de modifiseres langsomt. Det er også her de

vil stå til ansvar for sine praksiser som lokale faglige representanter for faget og fagets normer. Deltakelse i nemnda vil oppfattes som en plikt tett forbundet med sosial ære.

Samtidig representerer forestillingen om laugstradisjonen et homogeniserende grep på et etter hvert svært heterogent felt (Olsen 2008). Tradisjoner vedvarer, men samtidig vet vi at institusjoner endres, av og til gjennom bevisste målrettede reformer og inngrep, av og til gjennom kriser (Pierson 2004). Institusjoner endres også gjennom inkrementelle tilpasninger, og på sikt kan disse vise seg å være vel så viktige som reformer (Thelen 2004). Videre kan det stilles spørsmål ved graden av enhetlighet i institusjoner, og at ulike deler kan være gjenstand for endringer i sterkere grad enn andre (Streeck og Thelen 2005). Noen elementer kan være mer robuste og resistente enn andre. Videre skjer endringer gjennom laglegging, der nye elementer legger seg over andre snarere enn å erstatte dem (ibid.) Nye elementer kan slik sameksistere med gamle. Fagopplæringens utvikling er særdeles godt egnet til å illustrere denne type poeng. Ved siden av håndverksfagene har det etter hvert som følge av industrialiseringen kommet til nye industrifag med sine særegne kompetanseprofiler og prøvingspraksiser. Senere har ordningen blitt ytterligere utvidet til å inkludere fag av mer tjenesteytende karakter. Per i dag skal i prinsippet alle former for videregående opplæring som defineres som lærefag, dokumenteres og avsluttes med egen fagprøve. De norske industrifagene vokste fram fra begynnelsen av 1900-tallet. Disse ble i stor grad utviklet gjennom uformelle konvensjoner og pragmatiske løsninger i bedriftene (Olsen 2008). Heller ikke innen industrifagene var formelle fagprøver nødvendig eller vanlig for å oppnå status som fagarbeider. Tildeling av fagarbeiderstatus ble gjort av det lokale verkstedet. Den skønnsbaserte og pragmatiske reguleringen kjennetegnet industrifagene også i årene etter andre verdenskrig, med enkelte synlige spor helt fram til i dag. Snarere enn den enhetlige organiseringen gjennom lauset som karakteriserte håndverksfagene, ble formingen av industrifagene rammet inn av partsforholdet og de framvoksende arbeidstaker- og arbeidsgiverorganisasjonene. Det var denne strukturen som kom til å bli normerende da en egen lærlinglov for første gang ble vedtatt i 1950 (Michelsen 1991). Loven sikret arbeidslivets organisasjoner betydelig autonomi og en sentral plass for formulering, administrasjon og iverksetting av offentlig politikk for lærlingordningen. Prøvenemndene var intet unntak. Det paritetiske prinsipp var retningssgivende, det vil si at det skulle være like mange representanter fra hver av partene i arbeidslivet i prøvenemnda.

Oppnevning kunne kun foretas ut fra innstilling fra fagenes stedlige organisasjoner, eller fra hovedorganisasjonene dersom slike ikke fantes i faget. Det var ikke så viktig om disse hadde fagbrev eller ikke. Kommunene kunne ikke gå utenom innstillingen (Holm 1960). Selv om eksklusiviteten i representasjonsordningene er blitt modifisert gjennom flere suksessive steg, viste evalueringen av Reform 94 at representasjon i prøvenemnda fremdeles var knyttet til partene i arbeidslivet og det verdisett som preger arbeidslivets egen opplæringsordning (Michelsen, Høst og Gitlesen 1998, Olsen mfl. 1998). Dette

åpner for at fag- og svenneprøven og vervet som medlem av prøvenemnda kan tolkes ut fra en identitet som partsrepresentant. Oppgavene til nemnda vil slik kunne arte seg som forhandlinger mellom representantene i fastlegging av nivået for fagprøven og de praksiser som utvikles og reproduseres. Blanding av konsensus og konflikt vil imidlertid kunne variere, der rollen som partsrepresentant vil kunne kvalifiseres gjennom utviklingen av en felles lokal kultur, der fellesinteresser i opprettholdelse av faget verdsettes i betydelig grad.

I 1990-årene ble lærlingordningen utvidet til nye områder innenfor tjenestesektoren og primærnæringene. De nye servicefagene rettet seg både mot privat og offentlig sektor. Disse nye fagene har så langt fått lite fotfeste i norsk arbeidsliv sammenlignet med håndverks- og industrifagene, og fagopplæringen fungerer ikke i dag som en vanlig kvalifiseringsvei inn i de aktuelle yrkene (Olsen, Høst og Michelsen 2008, Hagen, Nadim og Nyen 2008). Formingen av prøvingsordningene innen disse fagene vil foregå i en helt annen kontekst enn håndverks- og industrifagene når faglige tradisjoner nå er i støpeskjeen. Vi vil trolig finne betydelige variasjoner mellom fag og innenfor fag der vervet som medlem av prøvenemnda vil kunne tolkes ut fra ulike identiteter, normer og verdier, og hvor det vil kunne være uklart hvilke verdier regelverket blir tolket ut fra.

Fagenes karakter og tradisjoner er av stor betydning for prøvenemndas virke. Men disse er på langt nær de eneste forholdene som kan virke inn. Av sentral betydning er her statens posisjon som regulator. Gjennom lærlingloven av 1950 ble fagenes autonomi og prinsippet om lærlingordningens selvforvaltning retningsgivende. Tendensen til en sterkere integrasjon av lærlingordningen i et bredt og mer enhetlig organisert system for videregående opplæring har imidlertid bidratt til å endre denne situasjonen. Lærlingordningen blir i økende grad forstått og definert som et utdanningstiltak ekvivalent med andre typer videregående opplæring for unge. Den nye og brede definisjonen av fagopplæring som utdanning har medført at prinsippet om selvstyre gjennom egenadministrasjon er blitt vanskeligere å forsvare. I den nye orden er partene i arbeidslivets dominerende posisjon modifisert. Staten og fylkeskommunen er nå i førerretet. Innfellingen av fagopplæringen i en mer enhetlig byråkratisk orden har videre bidratt til å understreke prøvenemndas rolle og ansvar som representant for fylkeskommunen, som er tillagt det formelle ansvaret for gjennomføring av videregående opplæring. Sammenhengen mellom prøvenemndsmedlemmenes praksiser og fagprøvens reguleringer sikres formelt gjennom tjenstemannslovens bestemmelser og/eller gjennom kursvirksomhet og tilrettelegging av informasjon, og forventningen er lojal iverksetting ut fra fagplanens og prøvingsreglementets intensjoner, slik de er spesifisert av fylkeskommunen. Ut fra slike forutsetninger vil prøvenemnda bli forstått som å være på lik linje med offentlige tjenestemenn som vil kunne bli stilt til ansvar av fylkeskommunen for utøvelsen av det skjøn de er tildelt.

Vi vil her legge til grunn at prøvenemndenes adferd må forstås ut fra den organisatoriske og institusjonelle konteksten som de er forankret i. I denne konteksten er det

innfelt flere ulike normsett og forventninger som rettes mot prøvenemndsmedlemmene, og som de kan bli stilt til ansvar for. De kan forstås som representanter for faget, som representanter for partene i arbeidslivet eller som representanter for fylkeskommunen. Prøvenemndsmedlemmene, de sosiale identifikasjoner som preger deres virke, og hva de oppfatter som passende adferd, kan slik analyseres som et krysspress mellom ulike og til dels motsetningsfylte normer. Fag- og svenneprøvens reguleringer og regulerin-
genes innhold kan slik bli forstått og fortolket ut fra en rekke ulike identiteter, verdier og normer. Hva som blir ansett som passende adferd, vil kunne variere fra sted til sted og fra fag til fag.

3 Prøvenemndsarbeid i fem ulike fag

3.1 Møbelsnekkerfaget

Om faget⁵

Møbelsnekkerfaget er et håndverksfag med lange tradisjoner. En faglært møbelsnekker kan produsere, reparere og restaurere møbler, trevarer og innredninger av tre. Forståelsen av gamle håndverksteknikker utgjør en viktig del av faget. Endringer i teknologi- og materialbruk, formgivning og arbeidsmetoder gjør at faget samtidig er i stadig utvikling. Møbelsnekkere må forholde seg til internasjonale utviklingstendenser og nye arbeidsteknikker, men har samtidig et ansvar for å videreføre nasjonale og lokale håndverkstradisjoner⁶.

Det håndverksbaserte snekkerfaget ble lagt inn under lov om fagopplæring i 1955. Fem år senere ble et nytt fag, snekker (snikkar) i industrien, lagt inn under loven, og i 1987 ble det opprettet et tredje fag, industrisnekkerfaget. Med Reform 94 ble de tre fagene slått sammen til trevare- og møbelsnekkerfaget, med utgangspunkt i grunnkurs (GK) i trearbeidsfag og videregående kurs I (VKI) i snekkerfag.

I Kunnskapsløftet er grunnkurset trearbeidsfag lagt ned og trevare- og møbelsnekkerfaget er delt. Hovedløpet til svennebrev i møbelsnekkerfaget går nå fra design og håndverk på Vg1 via design og trearbeid på Vg2. Det er imidlertid også mulig å følge et kryssløp fra Vg1 bygg- og anleggsteknikk eller teknikk og industriell produksjon til design og trearbeid på Vg2. Trevare- og bygginnredningsfaget er et eget fag, som bygger på Vg1 bygg- og anleggsteknikk og Vg2 treteknikk. Industrisnekkerfaget er et tredje fag i Kunnskapsløftet, som bygger på Vg1 teknikk og industriell produksjon og Vg2 industriell møbelproduksjon.

Møbelsnekkere arbeider i hovedsak i snekkerverksteder, men kan også jobbe i mer industripreget virksomhet. Det er også muligheter for arbeid i offentlige institusjoner som sykehus og kulturinstitusjoner, i film- og teaterproduksjon og på skipsverft.

Faget har fellestrekk med flere andre fag når det gjelder krav til materialkunnskap og kunnskap om og ferdigheter i tegning og bearbeidingsteknikker. Et trekk som kjennetegner møbelsnekkerfaget, er den vekten som tradisjonelt har blitt lagt på framstilling

⁵ Beskrivelsen bygger i hovedsak på informasjon fra www.vilbli.no og Utdanningsdirektoratets Europass-beskrivelser på www.skolenettet.no

⁶ www.vilbli.no

av hele produkter, fra tegning til et leveringsklart produkt. Det har også blitt lagt vekt på fleksibilitet og allsidighet i faget og en stor grad av håndverksmessig bearbeiding i produksjonsprosessen.

I læreplanen for Vg3 i møbelsnekkerfaget framgår det at møbelsnekkerfaget består av de to hovedområdene produksjon og produktdesign. Produksjon omfatter blant annet bruk av ulike materialer, tradisjonelle og nyere metoder for sammenføyninger samt ulike overflatebehandlingsteknikker. Produktdesign omfatter blant annet utforming av produkter og tekniske løsninger ut fra skisser, modeller og arbeidstegninger.

De første svenneprøvene etter læreplaner i Kunnskapsløftet ble gjennomført i 2010. Møbelsnekkerfaget er et forholdsvis lite fag, med et begrenset antall avlagte svenneprøver hvert år. Når våre informanter uttaler seg om prøvenemndsarbeidet mer generelt, er det derfor rimelig at de i stor grad forholder seg til læreplaner og betegnelser etter Reform 94.

Prøvenemndslederne som er intervjuet

I dette faget har vi intervjuet prøvenemndsledere fra tre ulike fylker. To av prøvenemndslederne har egne snekkerbedrifter. Den tredje arbeider som lærer i videregående skole. Alle har mange års erfaring i faget.

Én tok svennebrevet sist i 1950-årene og har også mesterbrev. En annen tok først svennebrev sent i 1970-årene, i det som den gang het maskinsnekkerfaget, og deretter svennebrev som møbelsnekker. Senere gikk han på lederskolen ved Statens teknologiske institutt (STI) i Oslo (nå Teknologisk Institutt). Den tredje informanten tok svennebrevet i 1984, og også han fullførte senere lederskolen ved STI.

Alle informantene har lang erfaring med prøvenemndsarbeid. Én har vært medlem av prøvenemnda i om lag 20 år og har det meste av tiden fungert som leder av nemnda. Nummer to har vært med i prøvenemnda i 14 år, de siste 12 som leder. I tillegg til prøvenemndsarbeidet har han engasjert seg aktivt i drift av et flerfaglig opplæringskontor og har i mange år sittet som styreleder i opplæringskontoret. Den tredje informanten hadde eget snekkerverksted fram til 1989, da han begynte å arbeide som lærer i videregående skole. Han har drevet med prøvenemndsarbeid de siste 20 årene, i mange av disse som leder.

Omfanget av fagprøver i fylkene

I to av fylkene er det for tiden kun én virksom prøvenemnd i faget. I det tredje fylket ruller både prøvenemndsarbeidet og ledervervet mellom fem–seks medlemmer. I alle fylkene har man de siste årene opplevd en nedgang i antall svenneprøver. Antall prøver har imidlertid variert fra år til år, og enkelte år har man i ett av fylkene kun hatt én til to prøver. Informantene i to av fylkene forteller at det de siste årene også har

vært en tendens til at stadig færre personer som meldes opp til fagprøven, har fulgt hovedmodellen, med to år i skole fulgt av to år i lære. Prøvekandidatene er i økende grad noe eldre lærlinger eller praksiskandidater. En medvirkende årsak til dette er at Vg2-tilbudet design og trearbeid er lagt ned på mange skoler som følge av liten søkning. I ett av fylkene finnes det ikke lenger noen skoler som tilbyr denne utdanningen.

Det nevnes ulike grunner til at få unge søker seg til de aktuelle utdanningsprogrammene. Når tilbudet i skolen forsvinner, er det klart at dette får konsekvenser for rekrutteringen til faget, både når det gjelder antall prøve kandidater og kandidatens alder. I diskusjonen om mulige årsaker til sviktende rekruttering legger informantene vekt på at faget de siste årene har blitt usynlig for elevene som følge av strukturendringene i videregående opplæring, med færre og bredere utdanningsprogrammer. Når det gjelder møbelsnekkerfaget, mener informantene også at plasseringen av faget i utdanningsprogrammet design og håndverk har hatt negative konsekvenser for rekrutteringen. Snekkerfaget har tradisjonelt vært et mannsdominert fag. Det dominerende faget i utdanningsprogrammet design og håndverk er imidlertid frisørfaget, med en klar overvekt av kvinnelige søkere. Mange gutter med interesse for å bli snekkere, søker seg til Vg1 bygg- og anleggsteknikk og derfra mot tømrerfaget, som er et stort fag innenfor dette utdanningsprogrammet. I ett av fylkene gikk 80 prosent av søkerne på bygg- og anleggsteknikk videre til tømrerfaget, uten å ha blitt introdusert for trearbeid i skolen.

I intervjuet blir det også påpekt at yrkesbetegnelsen snekker er forsvunnet fra utdanningsprogrammene. I stedet har designbegrepet kommet inn. Designbegrepet kan imidlertid være misvisende når det gjelder møbelsnekkerfaget og hva det faktisk handler om:

«I skolen heter det 'design og tre'. Sjøl om de søker på Vg2 og vil bli snekkere, så heter det ikke snekker. Hvorfor i all verden har de tatt bort det? [...] Design-ordet skulle aldri vært der! For en snekker behøver ikke å være veldig kreativ. En snekker skal forholde seg til en bestilling og utføre den. Han skal helst ikke legge til noe sjøl.»

Prøveavviklingen

I fylkene vi har intervjuet informanter fra, er det vanlige at to prøvenemndsmedlemmer er involvert i avviklingen av hver enkelt fagprøve. I fylke B består prøvenemnda av to faste medlemmer. I dette fylket er begge prøvenemndsmedlemmene bedriftseiere med mange års erfaring fra bransjen. I fylke D er det fire medlemmer av prøvenemnda som rullerer i prøveavviklingen. Ifølge informantene har prøvenemndslederen alltid det overordnede ansvaret for prøveavviklingen, mens det andre medlemmet av prøvenemnda nærmest fungerer som en bisitter. Det er lederen av prøvenemnda som tar kontakt med bedriften, utarbeider den individuelle prøven og legger til rette for prøve-

gjennomføringen. I fylke A rulleres prøveavviklingen mellom fem–seks medlemmer. Her er heller ikke ledervervet fast, men hvem som er leder, varierer fra prøve til prøve.

Hovedregelen for gjennomføring av fag- og svenneprøver er at prøven skal gjennomføres i bedriften der lærlingen har hatt hoveddelen av opplæringen. Det kan i noen tilfeller være aktuelt å gjennomføre prøven et annet sted. I de to fylkene vi har datamateriale fra, blir de aller fleste prøvene gjennomført i bedriftene. En av informantene forteller at han i løpet av 14 år med prøvenemndsarbeid bare et par ganger, og da under helt spesielle omstendigheter, har vært med på å gjennomføre en fagprøve der man har tatt i bruk en skole som prøvestasjon. I et annet fylke har man de siste to årene gjennomført tre–fire prøver ved en skole. Etter at utdanningstilbudet i design og trearbeid ble lagt ned også ved denne skolen, vil imidlertid skolen ikke lenger være en aktuell prøvestasjon.

Når det gjelder forberedelsen av prøvene, følger fylkene litt ulike modeller. I fylke B reiser prøvenemndsledere alltid ut til den aktuelle bedriften i forbindelse med planleggingen av prøven. Hensikten med besøket er å danne seg et bilde av rammebetingelsene i bedriften og hva slags prøvestykke det vil være mulig å gjennomføre i denne bedriften. Ved dette besøket foretas en gjennomgang av hva slags hjelpemidler og materialtyper kandidaten vil ha til rådighet under prøven. Gjennomgangen foretas sammen med prøvekandidaten og den personen som skal fungere som tilsynsperson under gjennomføringen av fagprøven. I forbindelse med besøket har man også en samtale med kandidaten om hvordan prøven vil bli gjennomført. På bakgrunn av dette besøket blir det så utformet en tredelt prøve med en planleggingsdel, en gjennomføringsdel og en dokumentasjonsdel. Prøvenemnda følger et sett med standardkriterier som er tilpasset ulike prøvestykker. Kjernen i disse er tradisjonelle håndverksmessige sammenføyningsteknikker som håndsinkede skuffer, tapp-/slisseforbindelse i dører eller skråsammenføyning. Noe av hensikten med å ha et møte med kandidaten i forkant av prøven er å gjøre kandidaten oppmerksom på at dette er standardkriterier som han eller hun må kunne. Andre krav som stilles, er at kandidaten skal kunne innpasse en lås i en skuff eller i en dør, og at skuffer og dører ikke skal være utenpåliggende, men være innpasset i skroget.

I fylke D er det ikke vanlig at prøvenemndene reiser ut til den aktuelle bedriften før prøven skal startes opp. De bedriftene som er aktuelle, er i utgangspunktet godt kjent for prøvenemnda. Prøvenemnda tar kontakt med bedriften per telefon, men opplever ikke å ha behov for å besøke bedriften i forkant av prøven. Fra fylkeskommunens side har man laget en standardisert modell som følges i alle fag når det gjelder dokumentasjon i forbindelse med fagprøven. I fylke D åpnes det for at lærebedriften eller kandidaten selv kan foreslå et prøvestykke. Om det finnes en ferdig arbeidstegning for produktet, kan denne benyttes. Finnes det ingen slik tegning, blir kandidaten bedt om å lage en fullstendig arbeidstegning med mål. Hensikten med dette er ikke å prøve

kandidatens ferdigheter i tegning, men å gi prøvenemnda et grunnlag for å beregne det tidsmessige omfanget av prøven.

Ved oppstart av prøven reiser prøvenemndsledere i fylke B ut til bedriften og har en samtale med kandidaten og den personen som fra bedriftens side er utpekt som tilsynsansvarlig. Sammen gjennomgår de prøven, som er delt i tre: en planleggingsdel, en gjennomføringsdel og en dokumentasjonsdel. Under gjennomgangen har kandidaten mulighet til å stille spørsmål. På prøven er start- og sluttid angitt med dato og klokkeslett. Det blir lagt vekt på at dagene i prøveperioden skal ligge tett opp mot en vanlig arbeidsdag med ordinær arbeidstid. Prøvearket inneholder også navn og telefonnummer til medlemmene av prøvenemnda, slik at det er mulig å ta kontakt om det skulle oppstå problemer eller spørsmål som må avklares underveis.

Av prøveteksten framgår det hva slags produkt som skal framstilles, eventuelt med spesifisert materialvalg og overflatebehandling. I den første delen, planleggingsdelen, er det formulert krav til relevante arbeidstegninger for produksjonen. Som ledd i planleggingen skal kandidaten utarbeide en skriftlig framdriftsplan med produksjonsrekkefølge og planlagt tidsforbruk. Planen skal inneholde kappliste med nøyaktige mål for alle deler og kostnadskalkyle for det ferdige produktet. I løpet av den første prøvedagen skal kandidaten sende planen til prøvenemndsleder for godkjenning. Om planen ikke blir godkjent, skal prøven stoppes. Så langt har imidlertid dette aldri hendt.

Prøvenemndsledere beskriver svenneprøven som et rollespill:

«Vi pleier å si at svenneprøva er et rollespill. For da er de både bestiller og produsent. [...] Da oppfører jeg meg som en kunde. Da kommer jeg med en skisse: 'Jeg ønsker meg et slikt møbel. Kan du lage det?' Så det er på en måte bestillingen. Og det er en normal situasjon som de har i sitt arbeid. At kunden kommer med en skisse og ønsker et slikt møbel. Da er det opp til dem å lage en tegning som er så god at en annen produsent forstår hva som skal lages.»

Kandidatene i fylke D får på forhånd tilsendt dokumentasjon for fagprøver som følger en standard i fylket, uavhengig av fag. Her framgår det at oppgaven er firedelt og består av planlegging, gjennomføring, vurdering og dokumentasjon. Før prøvestart skal kandidaten ha satt seg inn i forskriften for fag- og svenneprøver.

Selve prøven skal inneholde en beskrivelse av arbeidsoppgaven, en tidsramme for planlegging, gjennomføring og egenvurdering samt en redegjørelse for nødvendig grunnlagsmateriale som tegninger, arbeidsordre osv. Kandidaten skal også få skriftlig informasjon om hva prøvenemnda vil legge vekt på når prøven skal vurderes, «sett i forhold til kompetansemålene fra læreplan for fag, Vg3».⁷

I fylkeskommunens standardskjema for fagprøven kan kandidaten notere spørsmål vedrørende prøven. Dette kan dreie seg om uklarheter i beskrivelsen av prøven, om

⁷ Fra dokumentasjon for gjennomføring av fagprøver, utformet av fylkeskommunen.

noe mangler for å kunne utføre prøven, eventuelle behov for assistanse, for eksempel i form av løfting og bæring med videre. Dokumentasjonen inneholder også en planleggingsdel. Her skal kandidaten lage en plan for den praktiske gjennomføringen av prøven, med en begrunnelse for de valgene som er gjort. Denne planen skal gjennomgås av prøvenemnda før prøven starter.

Ved prøvestart skal ett av prøvenemndsmedlemmene være til stede. Prøven gjennomgås sammen med kandidaten, og eventuelle spørsmål avklares. Før prøven starter skriver kandidaten under på at han eller hun er kjent med prøveforskriften, og at prøven er gjennomgått og forstått.

I fylke B er prøvetiden normalt én uke. I fylke D kan tidsrammen variere noe fra prøve til prøve, men prøvetiden ligger normalt mellom 20 og 37 timer. Grunnen til at prøvetiden blir forskjellig, er at prøvenemnda i fylke B lager en prøve som er tilpasset et omfang på en uke. I fylke D blir tidsrammen tilpasset prøven, som kan være foreslått av lærebedriften eller kandidaten selv.

I fylke B blir det oppnevnt en tilsynsperson ved alle prøver. Tilsynspersonen skal se til at de praktiske forholdene ved bedriften er lagt til rette slik at kandidaten har mulighet til å gjennomføre prøven. Kandidaten kan også be tilsynspersonen om råd underveis, også når det gjelder det faglige. Også andre kolleger kan spørres til råds, men ingen andre enn kandidaten kan utføre praktisk arbeid knyttet til prøven. Prøvenemnda foretar også en mellomkontroll underveis. Når teoridelen (planleggingsdelen) er godkjent, starter det praktiske arbeidet med prøvestykket. Etter én eller to produksjonsdager kommer prøvenemnda på en uanmeldt kontroll. Denne utføres gjerne av det andre prøvenemndsmedlemmet (ikke lederen), som ved mellomprøven kun skal observere, uten å gi noen signaler til kandidaten. Etter mellomkontrollen melder han tilbake til prøvenemndsleder om inntrykket han har av kandidaten og arbeidet.

Det er flere formål med mellomkontrollen. Ett av formålene er å se til at bedriften har lagt til rette for at kandidaten kan gjennomføre prøven, for eksempel ved å få tilgang til nødvendige maskiner og utstyr.

I fylke D er det ikke vanlig at det oppnevnes en tilsynsperson ved bedriften i forbindelse med prøven. Det er heller ikke lagt opp til at kandidaten skal kunne stille spørsmål til prøvenemnda etter at prøven har startet og kandidaten har skrevet under på at prøven er forstått. Normalt foretar prøvenemnda en mellomkontroll underveis i prøven, når maskinarbeidet og sammenføyningene er klare. Denne mellomkontrollen er ikke uanmeldt, men prøvenemnda og kandidaten har på forhånd blitt enige om når kontrollen skal gjennomføres. Dersom prøvenemnda ikke har anledning til å foreta en mellomkontroll, kan det utpekes en person ved bedriften som får ansvar for denne, og som da også skriver under protokollen fra prøvenemnda til fylkeskommunen.

Vurdering

Prøvenemndslederen fra fylke D synes det er greit å skille dem som får ikke bestått fra dem som får bestått. Det er vesentlig verre å skille meget godt bestått fra bestått. Det viktigste er gjennomføringen, det praktiske arbeidet og hvordan det er utført. Her ser man spesielt på sammenføyningene og at disse er godt utført. Overflatebehandlingen teller også mye. Et av spørsmålene som blir mye diskutert internt i prøvenemndene, er hvor store avvik fra målene i tegningen som skal kunne tolereres.

I fylke D får kandidaten sendt ut vurderingskriterier på forhånd gjennom dokumentasjonen som er utarbeidet av fylkeskommunen. Det ble ikke konkretisert i intervjuet hva slags kriterier dette kunne være. Ved selve vurderingen er to prøvenemndsmedlemmer til stede. Prøvenemnda bedømmer først produktet alene, uten at kandidaten er til stede. Deretter gjennomfører de en samtale med kandidaten, der de også kan stille spørsmål som ikke dreier seg om selve svennestykket. Når det gjelder selve produktet, er det et viktig kriterium at produktet skal kunne selges uten reklamasjon. Utseende og finish skal være bra, og målene skal stemme med målene i tegningen.

Av dem som består, regner man i fylke D med at kanskje 30–35 prosent får karakteren bestått meget godt. I fylke B får kanskje 20 prosent bestått meget godt. Det ble ikke sagt hvor stor andel som stryker.

Også i fylke B er det et hovedkriterium at svennestykket skal være et produkt som kan selges uten reklamasjon. Når det gjelder selve prøvestykket, blir det lagt stor vekt på kandidatens evne til å utføre tradisjonelle sammenføyningsteknikker som sinking, tapping og slissing.

«Det er én ting vi ser veldig nøye på. For det første at sammenføyningene er veldig bra når vi sjekker dem. [...] I dag er det veldig lite som gjøres for hånd, i forhold til før. Så når vi ser på sluttresultatet, er vi nøye på alle mål. Og da tar vi også inn klaring, for eksempel på døra. At det er jevn klaring rundt, og at det er den klaringa som er bestemt på forhånd og som er vist på tegninga. Og så er det selvfølgelig finishen. Hvor bra den er.»

Et godt gjennomført produkt er likevel ikke nok i seg selv, det blir også lagt stor vekt på planlegging og dokumentasjon. Dette blir begrunnet med at planlegging og dokumentasjon er viktig for å vise kandidatens forståelse for de kravene som stilles i yrket. Når kandidatene går opp til en svenneprøve, skal de kunne fungere som selvstendige yrkesutøvere.

«Da må de forstå en bestilling, de må skjønne tegningene, de må svare noenlunde når produktet er ferdig og noenlunde hvor mye det vil koste. Og hvis ikke de har de oppfatningene, er det ikke lett å ha en person i arbeid. Hvis han har en oppfatning av at økonomi ikke betyr noe for å gjennomføre en prosess. Og greier de ikke

å skjønne en tegning, så greier de jo heller ikke å lage det slik som kunden bestiller. Så det er grunnen til at vi vektlegger de to andre delene såpass mye.»

Etter at prøvenemnda har vurdert prøvestykket og dokumentasjonen, blir det i begge fylkene gjennomført en samtale med kandidaten. Om dokumentasjonen er svak, kan prøvenemnda bruke samtalen for å teste kandidatens forståelse av faget nærmere. Samtalen gir dessuten mulighet til å stille faglig relevante spørsmål også ut over det som blir vist i selve prøven. Et tredje formål med samtalen er å teste at det faktisk er kandidaten som har utført det praktiske arbeidet.

I fylke D er erfaringene at det stort sett er enighet om vurderingene internt i prøvenemnda. I fylke B har man derimot ofte vært uenige. Prøvenemnda har derfor utarbeidet et felles skjema med 30 punkter som kandidatene skal vurderes etter. Uenigheten i nemnda har ofte dreid seg om hvor store avvik fra målene på tegningen som kan godtas.

Dersom det er uenighet internt i prøvenemnda, har man trukket inn en tredje person som har mange års erfaring fra bransjen, og som begge prøvenemndsmedlemmene har tillit til.

Informantene opplever at svenneprøven slik den er i dag, gir et godt grunnlag for å danne seg et helhetsinntrykk av kandidatens fagkompetanse. Gjennom prøven får kandidatene vist hva de kan, «både faglig og teoretisk». I tillegg viser kandidatene i prøvesituasjonen om de også er mottakelige for faglige impulser og videre læring. Den eneste begrensningen som blir nevnt, er at fagprøven i liten grad sier noe om hvordan kandidaten fungerer i samarbeid med andre.

Det er tilsynelatende stor grad av enighet mellom informantene om hva det bør legges vekt på, og hvilke krav som bør stilles til kandidatene. Det er også enighet om at prøvene og kravene i faget må tilpasses den bedriften som lærlingen har fått opplæring i. Samtidig er prøvenemndslederne enige om at kravene som stilles ved svenneprøven, ligger betydelig lavere i dag enn de gjorde for noen år siden:

«Jeg vil påstå at vi har senket kravet betydelig på ti år. [...] For ti år siden hadde vi en kandidat som lagde et framskap med seksten skuffer og fire store dører. Rosemalt. Vi søkte fylket om å få én uke ekstra. Han fikk to uker på å lage det. Et framskap med så omfattende arbeid. Han greide det på to uker. Det ble utstilt på fylkets handelsstevne og fikk bestepremie på håndverksutstillingen. Da er det moro å si at den har jeg vært med på å gi den beste karakteren. Og i dag sliter vi med å få gjennom kandidater som har laget et nattbord!»

Relasjonen til fylkeskommunen

Fylkeskommunene gjennomfører mer eller mindre obligatoriske kurs og samlinger i forbindelse med oppnevning av nye prøvenemnder og ved innføring av reformer og større endringer som har betydning for prøvenemndsarbeidet. Som prøvenemnds-

medlemmer og -ledere har informantene deltatt på flere slike kurs i regi av fylkeskommunen. Kursene har hatt en varighet fra en halv dag til et par dager og har i hovedsak dreid seg om generelle og administrative forhold. Direkte fagrelaterte spørsmål har i liten grad vært berørt:

«Akkurat det som vi har diskutert her den siste timen om bedømming og så videre, det blir vi ikke kurset i. Det er nok mer lagt opp i hendene på oss som er fagfolk på det området. Og det er nokså naturlig.»

Kursene har i stor grad dreid seg om innføringen av endringer i opplæringslova og nye regler og forskrifter. En av informantene gir uttrykk for at det er rimelig at man som prøvenemndsmedlem må holde seg oppdatert, men at man like gjerne kunne ha satt seg inn i dette på egen hånd. Informantene uttrykker ingen forventning til at fylkeskommunen i større grad skal involvere seg i prøvenemndenes behov for faglig oppdatering. Her er forventningen snarere at grensen mellom det faglige og det administrative rundt prøvenemndsarbeidet tydeliggjøres og opprettholdes. Samtidig kommer det klart fram at det å holde seg faglig oppdatert, oppleves som en utfordring:

«Hvis jeg ikke hadde vært så interessert i faget at jeg ønsket å oppdatere meg på egen hånd, så ville jeg ha sagt at da måtte jeg ha sendt inn nøkkelen til prøvenemnda. Da hadde jeg ikke ønsket å sitte der. Så den dagen de inviterer til faglig oppgradering eller seminar i regi av fylket, da slutter i alle fall jeg. Det er jeg helt overbevist om. Situasjonen er jo den at den personen vi har kontakt med i fylkeskommunen, har ansvar for en 35 ulike fagfelt, og det er jo ikke sjanse til å være fagpersoner i det. Så de blir jo bare prosessfullmektiger, for å si det slik. Så vi må stole på oss selv, eller være så interessert at vi oppdaterer oss selv på det som har med faglig utvikling. Og det har vært en utfordring. I alle fall for meg som er 50 år gammel og begynte lenge før det var noen dataproduksjon. Så det har jeg selv måttet oppgradere meg på. Og det har skjedd naturlig, i og med at vi er utøvere i bransjen.»

Når det gjelder arbeidet knyttet til gjennomføring og vurdering av fagprøven, dreier kontakten mellom prøvenemndene og fylkeskommunen seg om det formelle, saksgangen og dokumentasjonen knyttet til fagprøven. I fylke D er denne dokumentasjonen standardisert for alle fag. Informanten fra fylket har positive erfaringer med den standardiserte modellen. Inntrykket er at innføringen av en felles mal har bidratt til å forenkle det administrative arbeidet rundt prøvenemndsarbeidet.

Gangen i kommunikasjonen mellom fylkeskommunen og prøvenemnda ser ut til å stort sett være den samme. Når kandidaten er oppmeldt til fagprøven, får prøvenemnda tilsendt protokollen fra fylkeskommunen. Når prøven er gjennomført, sender prøvenemnda protokollen tilbake til fylkeskommunen med prøven, dokumentasjon av kandidatens arbeid og prøvenemndas vurdering.

Informantene opplever at de blir vist stor grad av tillit fra fylkeskommunens side når det gjelder prøvenemndas faglige vurderinger. Dette kommer blant annet til uttrykk når lærebedrifter henvender seg til fylkeskommunen og beklager seg dersom «deres» kandidater ikke har fått beste karakter:

«Det synes jeg har vært veldig ryddig i mitt fylke. Vi har hatt noen dissenser for å kalle det det, ute på bedrifter. Og da hiver de seg på telefonen med en gang og ringer til fylkeskommunen og den som er ansvarlig. De har jo klagerett hvis de får ikke bestått. Får de bestått eller meget bestått har de ikke noen klagerett. Men [...] så hender det jo da at de får en kandidat som ikke får den beste karakteren, og da hiver de seg på telefonen og ringer fylket. Og det skjer noen ganger. Og da har de vært veldig ryddige på det. Det tar de ingen stilling til, de henviser til prøvenemndas avgjørelse. Så det opplever vi som meget positivt.»

Tidligere hadde prøvenemndene mer kontakt med yrkesopplæringsnemnda i fylket. De siste årene har informantene opplevd at rollen til yrkesopplæringsnemnda er svekket. Det kommer blant annet til uttrykk ved at arbeidslivets behov for lærlinger og fagarbeidere tillegges liten vekt ved dimensjoneringen av utdanningstilbudet i videregående skole.

«Vi opplever det nå at de har mange klasser i fagfelt som de ikke har en sjanse til å få ut som lærlinger. Før var det mye mer styrt, og y-nemnda var mer inne i bildet for på en måte å styre tildeling av klasser mer enn det de gjør nå. Nå har vi faktisk linjer der ingen kommer ut i lære etterpå.»

I tilfeller der noen klager på prøvenemndas avgjørelse (om en kandidat har strøket), har fylkeskommunen det formelle ansvaret. Klagesaker er imidlertid sjeldne. Én av informantene har aldri opplevd en klagesak, en annen har opplevd én klage, mens den tredje har opplevd to klager i løpet av 14 år i prøvenemnda.

Rolle, identitet og relasjon til bransjen og faget

Prøvenemndslederne opplever en sterk tilknytning til faget. Det å bidra til å videreføre faget, å sikre at etablerte faglige standarder holdes i hevd, framstår som en viktig motivasjon for å drive prøvenemndsarbeid. Dette handler blant annet om å sikre tiliten til fagbrevet, at en som har fått fagbrev i ett fylke, også skal kunne få jobb i andre deler av landet.

«B: Vi i nemnda må på en måte prøve å stå med rak rygg og gjøre det beste ut av situasjonen. Og det å faktisk få tilbakemeldinger på at har du tatt prøva di i (fylke x), så får du deg jobb på Østlandet, der det er mye små håndverksbedrifter. Da er vi litt mer tilfreds med det vi har lagt i bønn. At vi ikke godkjenner spikring og sparkel og den biten der.

A: Ja, og det har jeg følelsen av at det prøver også de nemndene som jeg kjenner til, på ... Nå er det jo mange eldre folk som er med, og som er med nettopp fordi de brenner for faget og ser at det er fare for at det forfaller. Så nemndene har alltid stått på for å prøve å beholde et visst nivå. Etter Reform 94 var det jo forslag om at prøvene måtte være av mye mindre omfang. Kortere tid ... Og da svarte nemndene at hvis det skal være sånn, så legger vi ned jobben. En svenneprøve må være, i møbel-snekkerfaget for eksempel, så må det være et fullført møbel. Vi kan ikke begynne å sinke sammen et hjørne og kalle det en svenneprøve. Det må være en helhet i det».

Prøvenemndslederne opplever at faget er under press fra flere hold. En av informantene arbeider som yrkesfaglærer i skolen og opplever at reformene har bidratt til å svekke faget:

«Disse to siste reformene har bare gjort det verre rent faglig sett. Først Reform 94, og ... ja, vi har mista mye timer. Vi følte at det ble lagt mindre vekt på faget og mer på allmennutdanning. Og nå fokuserer man gjerne på at det ikke er så farlig å begynne på snekkerfaget, for du kan jo ta et påbyggingsår hvis du vil begynne med noe ordentlig. For å være litt stygg. Men det framstilles av og til sånn. Og mange gjør det òg. Og mange foreldre er ofte dårlige rådgivere fordi de vet for lite og synes at ja, men da er det ikke så farlig, da kan du jo begynne der. Og så ser vi at sånn som det har blitt, med konkurranse fra utlandet... Det er klart at behovet er ikke så stort, antallet fagfolk som er etterspurt er jo ikke så stort lenger heller. Men *kvaliteten* burde vi jo beholdt i alle fall. Vi burde jo prøvd å øke kvaliteten på de få vi utdanner, da. Så vi hadde kunnet svare med å ha ordentlig gode fagarbeidere. Og svare med kvalitet i stedet for kvantitet. Men det er ikke noen veldig stor forståelse for det. Og budsjetter ... vi får mindre og mindre å drive for, kjøpe materialer for å få en allsidig og god fagopplæring. Vi sliter mer og mer i skoleverket.»

I tillegg til strukturendringene i skolen oppleves den økte utenlandske konkurransen i markedet som en betydelig trussel mot faget. Dette understrekes av flere av prøvenemndslederne:

«Faget står rett og slett i fare for å bli svakere. Og det har sammenheng med at vi henter inn varer fra land der timelønningene bare er en brøkdel. Og situasjonen er at vi som har drevet i bransjen, har liksom satt oss litt tilbake i stolen og sagt at det er så dårlig at det er vel ingen som vil kjøpe det der. Nå er det faktisk like bra produkter det som kommer fra Øst-Europa og hit. Og da greier vi ikke å konkurrere.»

Prøvenemndslederne opplever seg selv som forsvarere for faget og er opptatt av å bidra til at faglige kvalitetskrav videreføres. I intervjuene gir de likevel inntrykk av å ha få faglige støttespillere i dette arbeidet. Bransjeorganisasjonene oppleves å forsvare kortsiktige økonomiske interesser framfor å jobbe for å opprettholde faglige kvalitetsstandarder.

«Vi har en bransjeforening som nesten ligger med knekt rygg. Det blir til og med hevda at det ikke er så viktig med utdanning innen faget. Du kan like gjerne reise på en bussholdestasjon og hente en som står der. For da kan vi oppgradere dem fra null og til det vi vil ha. Jeg har vært med i bransjeorganisasjonen i mange år. Nå har jeg meldt meg ut i protest. Det går ikke an å drive på den måten. Det kan ikke være fokuset at man skal hente inn varer fra utlandet og selge dem. Vi må ha litt yrkesstolthet og prøve å føre faget videre. Det er det ikke lett å få gehør for. Det må jeg virkelig si.»

Prøvenemndslederne uttrykker et sterkt behov for faglige fora der man utveksler erfaringer og utvikler faget videre. To av informantene har ikke tidligere diskutert faget med prøvenemnder utenfor eget fylke. Den tredje har tidligere deltatt på samlinger i andre deler av landet i forbindelse med arbeidet som styreleder av et opplæringskontor. Tidligere hadde man også rådgivende yrkesutvalg som blant annet dro rundt på skolene. Disse bidro også til å opprettholde faglige standarder:

«De var på videregående skoler og kontrollerte hva vi faktisk drev med, og hadde sterke meninger om hva vi burde ha. Og det var en hjelp for skolen og, for de dytta på i forhold til fylket og de som bevilger penger, og sa at sånn og sånn må det være om dere skal drive opplæring i det og det faget.»

Mangelen på faglige fora bidrar til at enkelte av prøvenemndslederne omtaler seg selv mer eller mindre som en utdøende rase:

«Det blir som vi starta med i dag. Vi er en rase som er i ferd med å dø ut. Ja, i hvert fall opplever jeg det. At det er mindre og mindre fokus på det med å opprette fora der du utveksler erfaringer og nytenkning.»

3.2 Kjemiprosessfaget

Om faget

Kjemiprosessfaget trådte første gang i kraft fra 1.1.1981 etter vedtak som la det under den nye loven om fagopplæring i 1980 (se Olsen 1987). Bakgrunnen var en bred bransjemessig prosess med deltakelse fra kjemisk prosessindustri, elektrokjemisk og elektrometallurgisk industri og treforedlingsindustri. Målsetningen var å skape en ny type kvalifiserte driftsoperatører for denne industriens produksjonsavdelinger. Lærefaget ble først utformet som et fellesfag for alle de tre nevnte bransjeområdene, men ble bare etter et års tid omgjort til tre selvstendige lærefag, med felles skoleløp i grunnkurs kjemi og prosess og VK1 kjemiprosess. Grunnkurset dekket også laboratoriefaget og faget driftsoperatør i kjemisk teknisk industri.

Etter noen første noe søkende år etablerte de tre fagene seg som vel anerkjente og integrerte fag i sine bedrifts- og skolemiljøer. De ble aldri store fag, men hadde økende attraktivitet når det gjaldt rekruttering. Størst suksess hadde kjemiprosess, faget for kjemisk prosessindustri. De to andre (treforedling og elektrokjemisk) stagnerte noe i 1990-årene, og etter en bransjeintern utredning ble fagene i 2004 igjen slått sammen til ett fag, i praksis ved at fagene for treforedling og elektrokjemisk industri ble lagt ned. I tillegg til bedrifter i prosessindustrien er i dag vannrenseanlegg (drikkevann og avløpsvann) lærebedrifter for faget.

Faget er med andre ord kjennetegnet av en stor bredde i faglig innsatsområde. Det er store forskjeller i produksjon, produksjonsteknologi og arbeidsprosesser mellom bedrifter og internt i bedriftene. Sammenslåingen i 2004 har ytterligere bidratt til faglig bredde. Fagets kjernekompetanse ligger i evnen til å styre og overvåke industrielle prosesser av materialforløp og kjemiske reaksjoner, derav uttrykket «prosessoperatør».

Fram til 2006 var kjemi og prosess en egen studieretning, med grunnkurs og VK1. Ved Kunnskapsløftet ble området lagt inn under TIP, teknikk og industriell produksjon. Dermed står det uten et eget fagtilbud i Vg1, men er et eget fag i Vg2 – kjemiprosess.

Som en nærmere presentasjon av fagets innhold kan vi klippe fra beskrivelsen av de tre hovedområdene i Læreplanen for Vg3: «*Produksjon og vedlikehold*. Hovedområdet omfatter bruk av prosessutstyr og prosessdata i drift- og nødssituasjoner. Samhandling med kollegaer og andre faggrupper inngår også i hovedområdet. Videre omfatter det vedlikehold på anlegg og utstyr og klargjøring for arbeid på anlegget. Arbeid i tråd med gjeldende regelverk står sentralt. *Produkt og produktflyt*. Hovedområdet omfatter produksjonsflyt fra råstoff til ferdig produkt. Videre omfatter det virksomhetens organisering av verdiskapningen. Vurdering og rapportering av resultater inngår i hovedområdet. Helse-, miljø- og sikkerhetsarbeid står sentralt. *Dokumentasjon og kvalitet*. Hovedområdet omfatter beregninger og bruk av tegninger, bilder, skjemaer, instruksjoner, prosedyrer og standarder. I hovedområdet inngår også faglige drøftinger. Videre omfatter det registrering og avviksrapportering.»

I fagprøven skal kompetansemål for alle de tre hovedområdene prøves.

Prøvenemndene

Av de fire prøvenemndsmedlemmene som ble intervjuet, var tre ledere mens én var ordinært medlem. To av medlemmene var kvinner, to av dem var menn. Alle hadde lang erfaring med noe varierende faglig profil. Samlet dekket de store deler av fagets industrigrunnlag, med unntak av treforedling og delvis elektrokjemisk industri.

- A jobbet nå som ingeniør ved en forskningsinstitusjon. Tidligere arbeidet hun ved et annet institutt for industriell forskning, der hun tok fagbrev i laboratoriefaget. Hun har i dag selv læringer i dette faget. Hun besitter bransjekunnskap fra elektro-

kjemisk og metallurgisk industri og en rekke ulike typer kjemisk prosessindustri. Hun ble foreslått av YS, har vært med i prøvenemnda siden 1998, og har vært leder siden 2004. (Det andre aktive medlemmet i nemnda har hovedfag i kjemi og er bedriftsleder, den tredje er fagoperatør.)

- B hadde tatt fagbrev i kjemiprosess i 1980-årene. Hun hadde først jobbet som prosessoperatør på land, deretter i åtte år som lærer i kjemiprosessfaget på videregående og de siste fire–fem årene som opplæringskonsulent i et offshorerelatert selskap. Hun hadde vært medlem i nemnda i fem år, det siste året som leder. (De andre har fagbrev, «og så er det noen som har teknikeren og sånn».)
- C hadde jobbet offshore som prosessetekniker siden 1980-årene og hadde vært med i nemnda som ordinært medlem i kun to år. Han hadde kun hatt fagprøver offshore. (Av de andre i nemnda som har offshore, er det én som er ingeniør, «de andre tror jeg har fagbrev, de kommer fra landindustrien».)
- D var driftsingeniør i en middels stor kjemisk prosessbedrift der han hadde vært siden slutten av 1980-årene, da han tok fagbrevet i laboratoriefaget. Han hadde vært prøvenemndsmedlem siden 2000, og leder siden 2004. (De andre har fagbrev i kjemiprosess, og én er ingeniør.)

Fylkene C og B hadde åtte til ti medlemmer, i fylke D var det fem medlemmer, mens det i fylke A kun var to–tre medlemmer. Antallet medlemmer gjenspeiler antall avlagte prøver, fra seks–sju per år til førti–femti. Fortsatt er det en del praksiskandidater, men fagprøvene er i all hovedsak for lærlinger.

Medlemmet fra fylke C hadde prøver kun innen offshore, mens de andre dekket hele spekteret av bedrifter innen bransjeområdet. I fylke C var det foruten offshore både petrokjemisk og elektrokjemisk industri, men her var det altså en viss arbeidsdeling mellom medlemmene, blant annet på grunn av sikkerhetsbestemmelser for tilgang på installasjoner offshore. I de andre fylkene nevnes lærebedrifter med produksjon av for eksempel sement, silisium, tran, fiskefôr, fullgjødsel, gass, vannrens, plast, farmasøytiske midler osv. I fylke D ble det rapportert at det hadde oppstått et behov for prøve i metallurgisk industri, som for dem var nytt.

Fagområdets brede bransjemessige grunnlag åpner for sentrale problemstillinger, som kom fram både ved spørsmål om prøveavvikling og ved spørsmål om vurdering.

Prøveavvikling

Det kan observeres en viss variasjon i prosesser og prosedyrer i prøveavviklingen, men et par fellespunkter kan vi merke oss. Selve prøven består av det vi for enkelthets skyld kan kalle en «teoridel» og en praktisk del eller «utedel». Det første handler om en eller annen form for utspørring av kandidaten, gjerne i et møterom, men noen ganger

i tilknytning til bedriftens kontrollrom. Under denne utspørringen stiller prøvenemndsmedlemmene og/eller folk fra bedriften (i fylke D brukte de betegnelsen «eksaminator») spørsmål om tekniske, driftsmessige eller sikkerhetsmessige forhold (jf. læreplanens hovedområder). Under utedelen skal kandidaten gjennomføre en teknisk operasjon (for eksempel skifte et filter) eller gå en kontrollrunde med innlagte oppgaver som i vanlig drift. Også her kan nemndsmedlemmene stille spørsmål underveis.

En særlig utfordring for prøveavviklingen i kjemiprosess er at det i en del produksjonsavsnitt ikke kan gjøres inngrep som forstyrrer driften. Man kan ikke stoppe og starte deler av et anlegg kun for en test eller kunstig justere noen reguleringsparametere for at disse skal rettes opp. Dette skyldes dels tekniske forhold (store konsekvenser for andre deler av prosessen) og dels økonomiske (en time driftsstans koster millioner). Dette er en utfordring som også berører læreprosessen og opplæringen av operatører i denne industrien. Problemet kan sammenfattes i følgende paradoks: Alle med prosesserfaring vet at man lærer mest når det skjer noe uforutsatt, ved en kritisk hendelse eller ved revisjonsstans. Men produksjonen skal samtidig ha størst mulig regularitet, og har man det, kan det skrives på kontoen for fagmiljøets gode kompetanse. Denne særegne situasjonen bidrar til at fagopplæringen i denne industrien får en særlig oppmerksomhet mot koblingen mellom «teoretisk» og «praktisk» kunnskap. Det praktiske – hva skal gjøres, hva kan gjøres – læres ved å stille spørsmål av typen hva kan/skal gjøres hvis så eller så skjer / ikke skjer? På sett og vis er prøveformens vekt på «eksaminering» i samsvar med denne læreprosessen.

Dette forholdet kommer til syne ved tilpasningene av prøveavviklingen. Alle forsøker å få til en mest mulig realistisk praktisk del i prøven, men hvor konkret og direkte et praktisk «inngrep» kan gjøres, varierer noe.

Prosessten starter for alle ved at lærebedriften tar kontakt og melder fra om at de har en eller flere læringer som er klare. De setter likevel ikke i gang før de får protokollen fra fylkeskommunen. Da kontaktes den aktuelle bedriften for å be om forslag til prøveområde og for å bli enig om tidspunkt og lignende. Den videre gangen er deretter noe varierende, både med hensyn til tidsramme og håndtering av prøvens enkelte deler (fire trinn).

I fylke B blir det sendt brev til kandidaten med informasjon om opplegg og melding om hvilken fordypningsoppgave han eller hun vil bli prøvd i. Som forberedelse til denne oppgaven skal kandidaten lage en presentasjon, både om bedriften, produksjonsavsnittet og problemstillinger rundt denne fordypningsoppgaven. Her gis det opptil en måneds frist. Denne ordningen hadde vært tatt opp til særlig diskusjon på et fellesmøte i fylket etter innføringen av Kunnskapsløftet. Fylkeskommunen ville gjennomføre forskriftens mal om tre dagers prøve. Prøvenemnda sto imidlertid på sitt og fikk aksept for å beholde sin gamle ordning.

«Det var det det stod, og at du skulle ut og levere prøven første dag og såne ting som det står det i Kunnskapsløftet. Og så skulle det være en mer praktisk oppgave. Og det er lett for en frisør, men det er ikke så veldig lett i prosessindustrien. Så vi hadde en kjempediskusjon med fylket, vi, om det her. Men det endte en måned før prøvene startet. Da ble vi enige om at vi kunne fortsette på samme måten.»

Lærlingenes forarbeid sendes prøvenemnda før fagprøven og presenteres muntlig på den første dagen av prøvens to dager. En begrunnelse for denne fordypningsoppgaven, i tillegg til synliggjøring av kandidatens kompetanse, er at gjennom denne får prøve-medlemmene inngående kjennskap til driftsmessige særegenheter i bedriften, som igjen gir bedre grunnlag for faglig bedømmelse.

«Når du kommer fra andre industrier, er det ikke så lett å komme og [så skal det handle om] en cracker⁸. 'Ja vel, hva gjør den?' Det er litt greit for oss å vite hva som foregår rundt denne crackeren også. Og det skriver de også om i denne oppgaven.»

Selve prøven tar to dager. Vanligvis er det to lærlinger de samme dagene, og prosedyren er grovt sett som følger: Nemnd, lærlinger, opplæringsleder og fadderne (instruktørene) møtes. Den ene lærlingen får en oppgave ut fra den rapporten han/hun har skrevet, «sånn at han kan pusle med den de fire timene det tar», mens den andre høres i «teoridelen» (presentasjon og spørsmål på grunnlag av rapporten). Etter lunsj byttes det om på oppgavene, og kandidat 1 får da noen ekstraoppgaver å jobbe med som de ikke fikk dekket i første økt. Så «er det dag to, da er det ute. Da [...] har de en praktisk oppgave som de selv har valgt, og så går de rundt, gjør de vanlige rutinene sine, og så er vi innom kontrollrommet. Og så gjennomgår de selvfølgelig den oppgaven som de hadde mellom de to dagene.»

Prosessen i fylke D ligner, om ikke med så stor vekt på forhåndsoppgaven. Etter at nemnda er enig med bedriften om prøvedato, velges en oppgave for den praktiske delen av prøven. Det kan skje ved at bedriften sender et ønske om en slik oppgave. Kjenner man bedriften godt, kan oppgaven godkjennes. «Men i en vanlig bedrift får vi ofte to, tre forslag, og så plukker vi ut.»

Oppgaven er gjerne knyttet til en praktisk operasjon:

«Det kan være for eksempel at de ønsker å ta et ut et filter for ringer. [...] Og da får jeg den, og det er gjerne bare en tekst, at de skal ta ut det og det filteret, og det er jo navngitt med et nummer, et tegnummer slik at vi vet hva slags filter det er. Og det blir da den praktiske delen som de skal gjøre på prøven.»

⁸ Molekylknuser.

Informasjon til prøvekandidaten går ut en måned i forveien. I dette informasjonsskrivet⁹ går det grundig gjennom hva som skal skje, og hva kandidaten bør eller må gjøre både før og under selve prøvedagen. Samtidig med dette skrivet «utleveres» fagprøven, der den spesifikke «praktiske delen» blir oppgitt, og det blir oppgitt hva resten av prøven omhandler (P&ID/flytskjema, kontrollrom eller bedrift). Utleveringen skjer personlig, enten fra en i nemnda eller «en utnevnt av nemnda (som regel eksaminator)». Kandidaten skal også kvittere på at han/hun har forstått oppgaven.

Planleggingsdelen omfatter planleggingen av den «praktiske delen» av prøven. Denne får de tre uker på. En planbeskrivelse skal sendes prøvenemnda en uke før prøvedagen. I den planen skal det være «litt mer kjøtt på beina, hva er det her for slags veksler, hvorfor har vi han her, hva er det som er rundt den veksleren, og hvordan er den da satt inn i et større system i den prosessen, sånn at det på en måte er en teoribit rundt dette her».

Selve prøven tar bare en dag, fire–fem timer. Først gis det en presentasjon av bedriften, helst med PowerPoint. I denne «bedriftsdelen» skal de «fortelle litt om bedriften, de skal fortelle om råstoffer og produkter som de lager, litt om organisasjonen, hvordan er den, foreninger, tillitsmannsapparat, prosedyrer som de har, hvor er de, det her med HMS, litt statistikk, skader, hvor møtes vi hvis katastrofealarmen går, sånne ting.» Deretter er det en gjennomgang av P&ID/TFS (teknisk flytskjema). Så er det en pause. Etter den går man i kontrollrommet for å se om kandidaten «kan bruke skjermen til regulering, samt hente ut tilgjengelig informasjon fra det aktuelle prosessavsnitt» (informasjonsskriv). Deretter er det gjennomgang av praksisdelen og så gjennomføring av denne. Det er «den planleggingsdelen som sagt, det er en teoribit, på en måte, hvor du forklarer litt. Og så er det en gjennomføringsbit hvor vi prøver å være litt fokusert på at vi ordentlig må få se hva de skal gjøre, når de tar ut det filteret, og hvor lang tid de bruker sånn cirka på det her. [...] Det planlegges også hvordan de gjør det i forbindelse med blanding, nedstenging av ventiler, hvis de har noen klargjøringsdokumenter. Det har de gjort hos Bedrift X, de har egne prosedyrer på hvordan de tar ut det her filteret, arbeidstillatelse, alt som hører med til den jobben når du i det virkelige liv skal gjøre det.»

Ifølge informasjonsskrivet er disse delene stipulert til henholdsvis 15–30 minutter (bedriftsdel), 1,5–2 timer (flytskjema), 30–45 minutter (skjerm), 30 minutter–1 time (praktisk del). Etter disse momentene som inngår i prøvens «gjennomføringsdel», skal kandidaten skrive en kort egenvurdering som prøvens «dokumentasjonsdel». Her er denne stipulert til 15 minutter. I noen tilfeller skrives denne mens prøvenemnda vurderer resultatet av prøven. Til slutt blir resultatet gjort kjent for kandidaten.

Vi kan merke oss at i de to første fylkene er det en opplæringsansvarlig på bedriften som har rollen som «eksaminator».

⁹ Dokument oversendt av prøvenemndsleder.

«D: Vi har en som ..., vi bruker å si at han er eksaminator, og så prøver vi å legge litt vekt på han, det er du som skal stille de prosessrelaterte spørsmålene som er i bedrift, hvordan fungerer det her. Så vi prøver å legge så mye ansvar over på han som mulig i prøven. Og når vi går gjennom P&ID-en (flytskjema), så sitter lærlingen her og eksaminator på siden, og så skal han lærlingen forklare eksaminatoren og forklare hvordan dette henger sammen. Og så sitter vi på andre siden og kommer med spørsmål. Og er det en veldig stille eksaminator som kanskje ikke har vært der så ofte, kanskje første gangen, så blir det mer eller mindre vi som kjører løpet. Men det er for å få så mye over på han som faktisk kjenner bedriften. Vi ser ikke at vi har muligheten til å sette oss inn i alle prosessene.»

I fylke C avvikles prøvene noe mer konsentrert. Mens kandidatene i fylke B og fylke D møter prøvenemnda henholdsvis på et møte med alle lærlingene innenfor det fylkesdekkende opplæringskontoret og på et formøte for å bli kjent, møtes de i fylke C først på prøvedagen. Og mens kandidatene i fylke B og fylke D får «fordypningsoppgaven» og temaet for «praktiske delen» i god tid på forhånd, vet ikke kandidatene i fylke C noe på forhånd. Selv om nemnda er blitt enig med opplæringslederen i bedriften om hva kandidaten skal prøves i, skal han ikke røpe noe for kandidaten.

«Våre kandidater offshore får ingen ting før de står ute på plattformen. Det er første gangen de får noe som har med fagprøven å gjøre. [...] Da får de utdelt oppgaven, og så setter vi oss ned [...] og så leser vi gjennom oppgaven, og så får de anledning til å komme med spørsmål hvis det er noe som er uklart, og så blir vi enige om hvem som skal begynne hvor.» Det er gjerne to lærlinger. Da er det en «som begynner inne i kontrollrommet, han begynner rett på den biten. Han andre begynner på planleggingsdelen for uteoppgaven sin». Planleggingen handler om å planlegge den praktiske «uteoppgaven»: «da er det som han sier, hvis du skal ta ut et filter, så må han planlegge den jobben der. Finne fram det rette verktøyet, verneutstyr, arbeidstillatelse, lage avstengingsplan på tegningen og det hele. Altså alt som må være klart før han kan begynne å gjøre jobben.»

Fra et eksempel på prøve fra prøvenemnda i fylke C vises hvordan et slikt forløp deles opp. Planleggingsdelen er definert som oppgave 1, for eksempel klargjøring for skifte av pumpe. Gjennomføringsdelen har i dette prøveeksempelet tre oppgaver, en som omhandler iverksetting av pumpeskift, en om prøvetaking i en kontrollrunde og en som går mer inn på forklaring av prosessen og inngripen i ulike reguleringsløyper fra kontrollrommet. Til sist står det oppført en «vurderingsdel» der kandidaten skal gi en skriftlig vurdering på én til to sider.

I fylke A er prosedyren noe mellom fylke D og fylke C. Der var det også vanlig med en omfattende presentasjonsdel første dagen, med en bred presentasjon av bransjen og særlige bransjemessige problemstillinger. Men der hadde «fylkeskommunen» sagt at

det ikke kunne gjøres etter Kunnskapsløftet, angivelig ut fra oppfatningen av at prøven skulle være mer «praktisk» rettet. Det hadde prøvenemnda rettet seg etter, med stor irritasjon. Det ble nesten vist ergrelse over at de hadde gitt seg, etter rapporten fra fylke B om nektingen av tre dagers prøve: «Problemet vårt er at fylkeskommunen aner ingen ting om dette faget. De har ikke peiling.»

Men fylke A har likevel beholdt det at kandidaten gir en presentasjon av bedriften som første del av prøven. «Jeg synes, altså nemnda vår synes, det er døds viktig at de kjenner bedriften, kjenner bakgrunn, og særlig når du kommer ut på bedrift X som er en oppdelt bedrift i små firmaer etter hvert, så er det kjempeviktig, hvor prosessen går i hverandre litt. Og da har vi den biten at de skal presentere på PowerPoint for oss, det tar cirka en halvtime. Og der kommer man innom ganske mye, faktisk. For der berører man jo både det ene og det andre, og det er veldig sjelden at ikke vi stiller spørsmål ved presentasjonen deres.»

Ut over dette har kandidatene fått en oppgave på et møte i forkant som de skal planlegge gjennomføringen av. Dette kan være å skifte et filter, start og stopp av en pumpe og lignende, i samsvar med de andre nemndene.

Her, som på de andre stedene, består den siste delen av en skriftlig egenvurdering. Det skilles jevnt over ikke klart mellom dokumentasjon og egenvurdering som siste ledd av prøven. Dokumentasjonen er for øvrig også det skriftlige arbeidet som gjøres i planleggingen.

Vurdering

Tross en viss variasjon i prosedyrer for avvikling ga prøvenemndslederne selv uttrykk for at de oppfattet egen praksis som relativ lik. Den viktigste interne forskjellen var prøvens lengde ved fraværet av forarbeid i fylke C. Når det gjaldt prøvens spesifikke innhold og spørsmålet om vurdering, bar oppfatningene enda sterkere preg av likhet.

Selv om det er store forskjeller mellom lærebedriftene, bestreber nemndene seg på å gjøre prøvene så like som mulig. Prøvene er bygget opp etter en fast mal, som ved modellen bedriftsdel, flytskjema, kontrollrom og praktisk del, og det er utformet vurderingsskjemaer etter samme lest. I fylke C var det nylig laget et eget skjema med ulike momenter under overskriftene planlegging, gjennomføring, vurdering og dokumentasjon av eget arbeid. I de tre andre fylkene var det laget tilsvarende skjemaer. Ordnet under overskrifter for gangen i prøven, er det ført opp 18–20 tema eller momenter som prøvene har felles. Her var det også lagt inn henvisninger til ulike mål i læreplanen. Interessant nok var utformingen av skjemaet i det ene fylket kommet som resultat av besøk av en prøvenemnd fra et annet fylke.

«D: Den første plassen jeg var hvor jeg ble oppmerksom på det her med vurderingskriterier, det var den første prøven som vi hadde i bedrift Y. Bedrift Y har tatt

sine prøver i bedrift Z, og da kom det en nemnd i fra fylke B, og de hadde et ark med kriterier. Og den kopierte vi på en måte, vi bare tok den inn som vår. Og den synes vi er kjempebra.»

Disse skjemaene dekker med andre ord fagets innhold ut fra læreplanen og prøvenemndenes vektlegging av sentrale momenter i faget. I skjemaene er også den tredelte karakterskalaen lagt inn for hvert tema eller innholdsmoment. Ved vurdering blir det lagt vekt på alle de ulike delene av prøven, mens de mer spesifikke kriteriene for *meget godt*, *godt* og *ikke bestått* ligger i et generelt erfaringsbasert skjønn.

De konkrete vurderingene er kjennetegnet av stor enighet. «Vi er som regel veldig samstemte.» «Noen ganger er det uenighet med bedriften, men som regel kjøper de argumentasjonen.» «Det er sjelden det er noe avvik, og da er det ikke stort».

Når det gjelder å skille mellom godt og meget godt, er ikke alle helt bekvemme med det. Flere ytret den oppfatning at det hadde vært bedre uten dette skillet. For kandidaten er det kanskje meningsfullt, men for nemnda ville det vært greiest uten.

«Det kan være litt motiverende for kandidaten for å gjøre det enda litt bedre, at de strekker seg opp til meget bra. For det er klart at de sammenligner seg når de er ferdige. Jeg ser det i enkelte bedrifter at det blir bedre og bedre når de legger fram det de kan. Men for oss i nemnda hadde det vært greiest å bare ha bestått.»

For noen kandidater er det ingen tvil om at de svarer til meget godt. «Altså, jeg har akkurat hatt en meget god kandidat. [...] med full oversikt, trygg, god til å formidle, god til å forklare, veldig trygg, trygg i faget.»

Kriteriene for faglig minstemål er relativt klare. Lærlingene må ha et minimum av forståelse og selvstendighet, og de må framfor alt ha tilstrekkelig forståelse til ikke å være et sikkerhetsproblem.

Spørsmålet om sikkerhet er grunnleggende. «Jeg er litt redd for å la folk bestå hvis jeg føler selv at de blir en fare for seg selv og andre ved å gå løs og gjøre ting. Så ja, det kan fort skje feil.» «Ja, og hvis de har vært lærling der i to år, og de ikke vet hvorfor de har gått ute i bedriften, [og ...] vi spør hvorfor gjør du det, og [de svarer] 'nei, det vet vi ikke, bare gjør det liksom'» Da ligger de an til stryk. «Du må jo vite hvorfor du gjør ting.»

Det hender det kan være svakt på forståelse, for eksempel på «kjemibiten». Og «selv om det har vært magert der, så synes vi ikke det har vært grunnlag for å stryke. Men når flytskjemaet ikke fungerer, da sier jeg takk og farvel. Det må de kunne.» «Og når det gjelder kjemi, er det også et minstekrav: om ikke de kan på rams alle de kjemiske formlene og reaksjonene, [er det greit]. Men de skal vite hva de får fra labben [...] Hvis de bare får et papir fra labben og sier at dette får skiftlederen ta seg av, da har de ikke den forståelsen som vi mener en fagoperatør skal ha.»

Og faglig forståelse er svært viktig. Det er det som gjør at du kan ta jobb andre steder enn der du tar fagbrev. For selv om produksjon og prosess er forskjellig, så kan man med en god faglig forståelse lære seg å beherske en fremmed produksjonsprosess ganske raskt.

«Så om det er en helt annen prosess, det er ikke så farlig. For han må sette seg inn i den prosessen som vi har. Men han må ha de basiskunnskapene for å kunne sette seg ned og lese et teknisk utsnitt.» «Ja, og det er det vi vurderer på fagprøven.»

Basiskunnskapen er viktig for forståelsen. Forståelsen er viktig for at fagoperatøren kan inneha kompetanse ut over egen bedrift. Det er det som er kjennetegnet på faglighet. «Jeg tok fagbrevet i sementindustrien og jobber i offshore. Jeg har byttet. Så det er mulig.» «Ja da. Jeg kommer stadig tilbake til orienteringsløperen. Det er det samme der. Uansett hva slags kart det er fra hvilket område, så leser han kartet og går ut og gjør seg kjent i terrenget. Det samme skal det være om du begynner på en annen fabrikk.» Faget skal være det samme uansett opplæringsbedrift. «Ja, faget er jo det samme, jeg håper da virkelig det.» Og det er en generell oppfatning at prøvene gir et godt grunnlag for å vurdere fagkompetansen.

Det ble markert en viss bekymring eller usikkerhet når det gjaldt utvidelsen av fagområdet til bedrifter som ble oppfattet som å ligge i den faglige randsonen, som for eksempel metallurgisk industri. Men en langt større bekymring ble uttrykt ved det forhold at grunnkurset i kjemi og prosess var lagt ned. Det gjorde rekrutteringsgrunnlaget dårligere, og det gjorde kunnskapsgrunnlaget svakere ved inngang til læretiden. Faktisk stilte det enda større krav til lærebedriftene enn tidligere med hensyn til å kunne sikre den faglige forståelsen og bredden. Slik sett gjorde det problemet med bedrifter i den faglige randsonen enda mer prekær enn tidligere.

Relasjonen til fylkeskommunen

Kontakten med fylkeskommunen besto i hovedsak av håndtering av fagprøvene. De fikk tilsendt protokoll (beskjed om oppmelding) fra fylkeskommunen og sendte resultatet av vurderingene tilbake. Litt mer kontakt ble det ved stryk. Alle hadde vært på korte todagers informasjonsmøter eller kurs, uten at de hadde fått så mye ut av det.

I fylke B og fylke A hadde det vært en viss dragkamp om opplegget for prøveavvikling, som beskrevet over. Fylke A ble sittende igjen med frustrasjon, fordi de følte de måtte oppgi noe de mente var verdifullt.

Medlemmene kunne ønsket en tydeligere forståelse fra fylket for sin rolle i systemet. Særlig ønsket de at fylket skulle gi et klarere bilde av hva prøvenemnda er. En del aktører, for eksempel nye lærebedrifter, tror nemndene kommer fra fylket.

«Men der synes jeg ikke fylkeskommunen er gode til å fortelle lærebedriftene at vi ikke gjør dette på full tid, at vi ikke er ansatt i fylkeskommunen. Bedriftene skjønner ikke at vi har et fullt arbeid ved siden av. At dette er fordi vi har en dugnadsånd i oss.»

«Hvis du er i en bedrift flere ganger, så tror de ikke det lenger, men første og andre gangen.»

Hvorvidt de selv anså at de representerte fylket, var det litt forskjellige oppfatninger om:

«Når vi er ute, så representerer vi fylket.»

«Jeg opplever at jeg representerer faget, jeg.»

«Ja, det gjør jeg òg.»

«Fylket og faget.»

«Og så blåser jeg i hele fylket.»

Men de så seg som nøytral part og ikke som bedriftsrepresentant. «Grunnen til at vi må si at vi er her i regi av fylket, det er hvis det er noen bedriftshemmeligheter, så skal ikke vi ta det selv eller spre det videre. Vi får jo mye informasjon om driften og det her som er litt sensitivt fordi vi må gå litt inn i materien. Da må de vite at det er en nøytral part som er på besøk.»

Rolle, identitet og relasjon til bransjen og faget

Grunnlaget for deltakelse i prøvenemnda ligger i et engasjement for faget. «Det er jo derfor vi er med i prøvenemnda. Det er på grunn av faget, å holde faget som det er.» «Ja, selvfølgelig er det viktig, at det ikke blir utvannet.»

Fagkompetansen gir grunnlag for krevende arbeidsoppgaver og et utvidet ansvar for produksjonsprosessen. «Sånn som det var før, så var operatørene ute og tok prøver og gjorde mekaniske ting, men skiftlederne hadde den funksjonen og ingeniørene den. Men [i dag] blir mer og mer lagt ned på operatørnivå. Det å fylle arbeidstillatelse, være med på møter, dette med sikkerhet. Og det er viktig at vi i nemnda får det med oss og får det med som en del av fagprøven, at de skal kunne det.» «Når jeg ansetter noen, så må de ha kompetanse, slik at vi ikke blir sittende på sidelinjen på en måte.»

Ved å holde nivået oppe, sikrer det også fagets anerkjennelse. «Jeg tror nå at [faget] har bra anerkjennelse. Det skal være et slit å komme gjennom det. Det skal ikke være sånn som du bare kan spasere gjennom. Hvis du får det inntrykket blant de som skal opp, da er vi på feil kurs. Det må henge litt høyt.»

Prøvenemndsrepresentantene viste et stort engasjement for sin oppgave. Allerede ved første kontakt om forespørsel om å delta i gruppeintervju om fagprøver i kjemiprosess ble det uttrykt en spontan interesse for slik deltakelse. «Det var på tide». Endelig skulle man få anledning til å snakke med andre nemnder i det samme faget. Denne

gleden ble bekreftet på selve intervjuet. De aktuelle kursene fra fylket var kun om det generelle, med andre fag. De var viktige nok, men de ga ikke grunnlag for å vite hva de andre gjør i faget. Kursene ga ikke grunnlag for utvikling av fellesfaglige normer, som de så som viktig.

Ved avslutningen av intervjuet ble det spurt om det var noen siste kommentarer:

«Ja, jeg har en kommentar, og jeg er veldig glad for at jeg kom hit og fikk en bekref-
telse på at det vi to driver med her nede, er i tråd med det andre driver med rundt
omkring i landet. Det har vært veldig nyttig for meg.»

«Jeg synes det jeg òg, at de samlingene som fylket arrangerer en gang i året, [...] skulle være nasjonalt innenfor vårt fag.»

«Og også spesielt når det kommer nye retningslinjer og hvordan det skal tolkes innenfor vårt fag, [da bør vi] få lov til å komme med innspill slik at vi ikke skal bli diktert av en byråkrat som leser reglene slavisk. For vi har en stor kunnskap, vi som sitter og tar fagprøver hele tiden, både ved at vi jobber i en bedrift selv, og ved at vi er ute i andre bedrifter. Den kunnskapen bør tas hensyn til når det kommer nye lover, og når man slår sammen fag.»

Nasjonale samlinger ville bidra til å sikre fellesfaglige normer. «Og framfor alt at vi utdanner folk som kan jobbe hvor som helst i landet. At vi gir et kvalitetsstempel som ikke nødvendigvis tilhører [...] Det ønsker vi sterkt, at det blir flere nasjonale samlinger innenfor faget.»

3.3 Tømrerfaget

Generelt om faget

Tømrerfaget er et stort og tradisjonsrikt håndverksfag i Norge. Det er det klart største lærefaget i Norge med nærmere 10 prosent av alle nye inngåtte lærekontrakter, vel 1700 på landsbasis (Utdanningsdirektoratets lærlingstatistikk for 2008). Den faglærte tøm-
reren har et stort yrkes- og kompetansefelt og rekrutteres både til «håndverksfirmaet på hjørnet» og til industriell entrepriser. Tømrerens kompetanse til å bygge, montere, bygge om, vedlikeholde og rehabilitere trekonstruksjoner i ulike typer bygninger – både nybygg og eldre hus. Arbeidet omfatter både manuelt og maskinelt arbeid knyttet til innvendige og utvendige trekonstruksjoner for vegger, tak og gulv. Kompetansen omfatter videre montering av vinduer, dører, listverk og innredninger. Både bruk av tegninger, måleverktøy og digitale verktøy er i dag en viktig del av tømrerfaget. Tømrerens vil dessuten ha kunnskap om hvordan han/hun kan ivareta byggeskikker, byggetradisjoner og estetiske og kulturelle verdier. Han/hun skal kunne kvalitetssikre

og dokumentere produksjonen etter gjeldende standarder og normer og gjennomføre arbeidet i samsvar med forskrifter og regler for helse, miljø og sikkerhet.¹⁰

Normalmodellen for opplæring i faget er to år i skole etterfulgt av to år i bedrift. Tømrerfaget bygger på Vg1 bygg- og anleggsteknikk og Vg2 byggteknikk. Læreplanen for Vg3 har to hovedområder: produksjon og bransjelære. I et av fylkene som er representert i undersøkelsen, ble det drevet forsøk med full opplæring i bedrift fra første år med parallell «lærlingskole». Dette forsøket omfattet alle de byggt tekniske fagene og rekrutterte på tvers av fylker innenfor en storregion. Forsøket ble drevet som et samarbeid mellom fylket der forsøket er lokalisert og entreprenørforeningen. I et av de andre fylkene i vår undersøkelse var det planer om å sette i verk en ny 1+3-modell med bare første år i skole. Begge forsøkene ble begrunnet ut fra sammenslåing av lærefag og altfor store programfag etter Kunnskapsløftet, noe som hadde svekket rekrutteringsgrunnlaget til bedrift. Etter Kunnskapsløftet er tømrerfaget slått sammen med betongfaget, murerfaget og stillasbyggerfaget på Vg2-nivå mot tidligere å ha vært et eget videregående kurs og en egen «klasse» det andre året på skolen.

Opplæringen i bedrift er i de fleste fylker organisert gjennom opplæringskontor, ofte knyttet til to typer opplæringskontor: det ene med forankring i Byggmesterforbundet, det andre med forankring i Entreprenørforeningen for bygg- og anleggsteknikk. Opplæringen innen tømrerfaget bærer preg av en viss splittelse mellom en «industrilogikk» på den ene siden og en «håndverkslogikk» på den andre.

Prøvenemndene

Alle de fire prøvenemndsmedlemmene vi hadde til intervju, var ledere i nemnda. Tre representerte arbeidsgiversiden – og drev alle egen virksomhet – mens én var ansatt i skolen i tillegg til å drive egen virksomhet ved siden av (sistnevnte deltok bare i siste halvpart av intervjuet). Alle tre hadde lang fartstid i nemnda: en tilbake til 1993/1994 og forut for Reform 94, en tolv år tilbake (siden 1998/1999, hvorav ti år som leder) og en de siste fem årene (fra 2006, alle årene som leder). Deres bakgrunn var følgende:

- B: Har drevet egen virksomhet i 28 år. I dag har firmaet fem ansatte og kan karakteriseres som en «håndverksbedrift på hjørnet». Han har hatt lærlinger hele tiden.
- C: Har drevet egen virksomhet i 28 år. Tidligere var det 18–20 ansatte. I dag er det en énmannsbedrift, og han har hatt lærlinger hele tiden.
- D: Har vært tømrer i hele sin karriere, byggmester og daglig leder i egen familiebedrift fram til det siste året. Familiebedriften er nå i tredje generasjon. Omsetningen og størrelsen er varierende – per i dag har firmaet 32 ansatte/innleide, og de har hatt lærlinger hele tiden.

¹⁰ Beskrivelsen bygger i hovedsak på direktoratets Europassbeskrivelser, Skolenettet.

De tre hovedinformantene var alle helt eller delvis foreslått som nemndmedlemmer av sine respektive organisasjoner: to etter forslag fra den lokale byggmesterforeningen/-lauget, og én fra den lokale entreprenørforeningen. Informantene fra to av fylkene trekker fram at det er blitt mer og mer vanlig at det er representanter for arbeidsgiver-siden som rekrutteres til prøvenemndene – tidligere hadde lærere vært medlemmer av nemnda. Det er heller ingen representanter for de ansatte innenfor deres nemnd. I det tredje fylket var det en viss «selvrekruttering» til nemnda, der lederen blant annet hadde lagt vekt på å få rekruttert to av medlemmene fra byggarbeiderforeningen (nemnda bestod her av i alt seks medlemmer).

Nemndenes organisering og virke varierer:

- B: Fylket er inndelt i to «prøveområder»: «nordfylket» og «sørfylket», hver med sin utvidede nemnd. I «sørfylket» bestod nemnda av leder i tillegg til fem medlemmer, alle fem med samme status. Lederen forestår nemndsarbeidet innenfor alle prøver (unntatt lærlinger/kandidater i egen bedrift), mens øvrige medlemmer trekkes inn etter tur. Dette oppfattes som en fleksibel ordning. Det er om lag 50–60 prøver i året innenfor «sørfylket», kanskje opp mot 70. «Nordfylket» har noe mindre rekruttering: anslagsvis 20 prøver i året.
- C: Her er det seks nemnder til sammen i fylket: to i «nordfylket», to i «sørfylket» og to i den sentrale byregionen. Hver nemnd består i dette fylket av fire medlemmer. Lederen for nemnda står for kontakten med fylkeskommunen og med lærestedene – og tilhørende papirarbeid – mens ansvaret for prøveavviklingen rullerer mellom medlemmene: to på hver prøve. I fjor var det mellom 35 og 50 avholdte prøver per nemnd og om lag 250–260 prøver i fylket totalt.
- D: Det er seks nemnder totalt innenfor fylket – med geografisk fordeling. Nemnda består i dag av to medlemmer, tidligere også et varamedlem. Det pekes på visse praktiske problemer når lærlinger fra egen bedrift skal opp til prøven. Gjennomsnittlig blir ti–tolv prøver avlagt i året. Anslag for fylket totalt er på mellom 100 og 150 prøver. Stort sett er det ungdommer som er oppe til prøve, men tidligere var det mer vanlig også med praksiskandidater (§ 20 / § 3.5).

Prøveavviklingen

Forarbeidet og selve prøveavviklingen er noe forskjellig arrangert i de tre fylkene, både når det gjelder grad av formaliserte prosedyrer, tilstedeværelse før og under prøven, bedriftenes deltakelse i utforming av prøven samt prøvenemndenes krav til oppgaveinnhold.

- B: Prøvenemndsarbeidet er i dette fylket preget av liten grad av formaliserte prosedyrer – og stor grad av tillit. Bedrift eller prøvenemndsleder tar kontakt med

hverandre etter at melding om kandidat og klarsignal for prøveavvikling er sendt nemnda fra fylket. Bedrift og nemndsleder blir enige om en dato for prøvestart. Kandidaten får oppgitt dato, men ingen annen informasjon fra prøvenemnda på forhånd, inkludert vurderingskriterier (som heller ikke blir gitt ved prøvestart). Nemndsleder stiller krav til bedriften om typer av oppgaver som må inngå i prøven (se nedenfor): Nemnda kan blant annet kreve at kandidaten skal prøves gjennom «proforma»-oppgaver, som eventuelt må rives etterpå (ekstrakostnader ved dette mener prøvenemndsleder må kunne dekkes gjennom opplæringstilskuddet som bedriften mottar). Ved prøveavviklingen er begge nemndsmedlemmene til stede ved oppstart og har da et kort møte med kandidaten. Prøven starter umiddelbart etter at oppgaven er gitt og bekreftet forstått av kandidaten. Nemndsleder er tilgjengelig på telefon for oppklaring av eventuelle tekniske spørsmål. Nemndsleder vil ha planleggingsdokumenter (planleggingsskisse, bestillingsliste og eventuell kappliste) per faks eller e-post i løpet av første prøvedag. Planleggingsdokumentene diskuteres og vurderes under den avsluttende delen av prøven. Stikkontroller tas underveis, oftest én eller to ganger i løpet av prøveperioden.

- C: Dette fylket er det som i størst grad følger et formalisert opplegg av prosedyrer. Lærebedriften tar i dette fylket kontakt med nemndslederen, når alle formaliteter er ordnet og kandidaten er klar for prøve. Det er ofte et stort arbeid som faller på nemndslederen forut for prøveavviklingen, blir det hevdet, i første rekke knyttet til definisjon og utforming av oppgaven. Bedriften sender for mange og for omfattende dokumenter knyttet til løpende oppdrag uten å ha tilstrekkelig fokus på prøveavviklingen som sådan. Nemnda er nøye med at det skal være en rett formell avvikling av prøven. Alle dokumentene går gjennom, inkludert vurderingskriteriene. I dette fylket er nemnda – ett eller begge medlemmene – også til stede i bedriften alle dager gjennom hele prøveperioden. Dette oppfattes som en nødvendig «service» fra bransjeorganisasjonens og nemndas side overfor både «faget» og bedriften. En hovedoppgave under prøveavviklingen er å påse at kandidaten ikke får hjelp (eller blir villedet) av kolleger. Vår informant fra dette fylket uttrykker stor grad av skepsis til «proforma»- eller «lissom»-oppgaver. Nemnda hevder å ha erfaring med at dette fører til større strykprosent. Kandidatene er i slike sammenhenger ofte ikke tilstrekkelig nøye når det gjelder oppsetting av bærekonstruksjoner og lignende.
- D: I dette fylket er det utarbeidet standardiserte prosedyrer for alle fag. Disse har samtidig rom for lokal variasjon. Innenfor dette fylket blir det avholdt et eget møte med bedriften også forut for prøvestart, der man går gjennom alle dokumentene. Nemnda i dette fylket lager sjelden «proforma»-oppgaver, men forsøker hele tiden å lage prøver som er en del av løpende oppdrag/oppgaver i bedriften. Nemnda ønsker å fokusere på bredde ved utprøvingen av kandidaten (se nedenfor). Vurderingskriteriene blir utlevert til kandidaten ved prøvestart. Av og til er det bare

nemndsleder som er til stede ved oppstart. Planleggingsdelen blir kort kommentert av nemnda overfor kandidaten innen oppstart av den praktiske gjennomføringen. Dette fungerer som blanding av «slusing» og sikkerhetskontroll. Stikkontroller blir i varierende mengde avholdt underveis.

Til tross for visse forskjeller når det gjelder grad av standardisering og formalisering av opplegg, er det likevel relativ stor enighet blant intervjudeltakerne om innhold og krav til prøvene, deriblant sentrale prøveoppgaver. Konstruksjonsoppgaver ble ansett som et «must» i alle fylker. En av deltakerne gav følgende «kravspesifikasjon» for prøven:

B: «Det skal være en konstruksjonsbit. Det kan være bindingsverk, takverk, bjelkelag. Det skal være noe konstruksjon. Og så er jeg veldig hissig på at de skal klare å sette inn en dør, for der ser vi mye rart. Det må de klare. Og hvis jeg kan klare å få til en utvendig, kanskje en tømmermannskledning, er det bra. I dag er det mye liggende kledning. Men jeg mener at skal du stå med et svennebrev i hånden, så må du i alle fall kunne dele inn og kunne sette opp en tømmermannskledning. Ellers går det mye på panel inne. Men for å gjøre det litt vanskeligere, så lager vi av og til noe med fiskebeinsmønster, hvis det er noen plasser som senere skal kles over med plater, pluss noe belistning. Vi godtar ikke noen plateløsninger, som det er mye av i dag, med sånne ferdigbehandlede vegger hvor de slår opp noen plater. Men en konstruksjonsbit, det skal det være.»

Denne beskrivelsen var det stort sett enighet om blant alle intervjudeltakerne. Innsetting av dør var blant annet en prioritert testoppgave i alle fylker. I fylke D ville man imidlertid godta oppsetting av innvendige plater, men da måtte kandidaten også prøves gjennom annen type konstruksjonsarbeid eller arbeid av tilsvarende vanskelighetsgrad. Kompromisser i form av istandsetting og ferdigstilling av «hele» innerom (som en type «totalentreprise») ble godtatt som fullverdig erstatning til konstruksjon og innsetting av dør, der dette ikke var mulig å få prøvet ut.

På spørsmål om de har endret oppgavene eller krav til oppgavene etter Kunnskapsløftet, blir det svart benektende fra samtlige. En av informantene sier: «Å sette inn en dør er gjort sånn de siste 200 årene».

Informantene har hatt erfaring med ulike typer prøveformer:

- *Svenneprøve etter tre år (full) opplæring i skole:* I ett av fylkene (fylke B) var det opprettet skoleklasser i tømrerfaget som alternativ til manglende læreplasser i bedrift. Disse hadde meget høy strykpersent. Det ble understreket at kravene måtte være de samme som ved ordinær prøve. En typisk svakhet ved ordningen var at oppgavene var små, for eksempel å bygge dukkehus. Det var vanskelig å opprettholde et tilstrekkelig aktivitets- og treningsnivå for alle elevene på en gang (mye observasjon, henging rundt), ble det sagt. Det ble også påpekt som et paradoks at elever med mye mindre erfaring skulle få et lønnsmessig fortrinn gjennom en slik ordning.

- *Spesielt tilrettelagt eksamen:* I fylke C hvor prøveavviklingen generelt er mest formalisert, blir tilrettelegging på grunn av lese- og skrivevansker kun akseptert om dette er organisert og formalisert gjennom fylket. I fylke B hvor prøveavviklingen generelt er minst formalisert, anses dette derimot som: «[...] ikke noe problem. Det løser vi. Vi er praktisk anlagt. Da tilrettelegger vi. Da må vi være praktisk anlagt og få med oss hva han mener». Det tredje fylke, fylke D, oppgir likedan at de i slike tilfeller har tatt «teoribiten» (planleggingen) som en muntlig gjennomgang. Ett av fylkene, fylke C, gir eksempel på å ha hatt en døvtum oppe til prøve. Dette ble ansett som ukomplisert – sett fra et prøvesynspunkt. Det ble i denne sammenheng brukt tolk i tillegg til å basere seg mer på skriftlig kommunikasjon. Selve gjennomføringen gikk slik greit. På den annen side, ble det framhevet, kunne det i en arbeidssituasjon muligens være mer problematisk, spesielt med tanke på helse-, miljø- og sikkerhets-spørsmål (for eksempel i forbindelse med arbeid på stillas).
- *Kompetanseprøve:* To av nemndene har erfaring med kompetanseprøver. Informantene oppfatter at disse prøvene fremdeles har en litt uklar status – i enkelte tilfeller er det vanskelig å skille lærekandidatene fra ordinære kandidater når det gjelder praktiske ferdigheter og kunnskap, i andre tilfeller blir listen lagt for lavt fra arbeidsgivers side, det er ikke lenger «noe å strekke seg etter». Det generelle inntrykket blant deltakerne er at kompetansebevisene representerer et gode for den enkelte kandidat – et papir og bevis på mestring – men det er lite egnet for arbeid innenfor små og ordinære håndverksbedrifter. To informanter trekker fram at det bedre vil kunne innpasses mer industrilignende produksjon i større bedrifter:
«Det blir for smalt kompetansemessig. Da får du gå inn i en stor entreprenørbedrift. Kall det en montør».
«Dette er utrolig vanskelig. Det er mange som vil si at i små og mellomstore bedrifter vil det være nærmest umulig (med den type kompetanse). Men det er klart, kanskje i en produksjonsbedrift, hvor de hadde en fabrikkmessig produksjon, hvor de står og spikrer veggelementer eller noe, da kan han kanskje stå på en linje og gjøre en helt ok jobb. Altså i noen sånne sammenhenger. Men ute på en tradisjonell byggeplass, i en liten bedrift, det tror jeg ikke. Der er det umulig.»
- *Praksisbrev:* Bare én av nemndslederne har erfaring med vurdering av praksisbrev-kandidater oppe til prøve. Det ble pekt på at også dette beviset kan synes å ha et uklart formål, delvis på linje med kompetanseprøver for lærekandidatene. I tillegg ble det trukket fram at det senere i livsløpet muligens kunne bli vanskelig for denne typen kandidater å få tatt fullt svennebrev, som er en av intensjonene med denne ordningen, da de som voksenlærlinger vil ha brukt opp rettighetene sine og at det ikke lenger følger tilskudd med lærlingene (de ble dermed mindre attraktive for bedriftene).

Vurdering

Selv om nemndene i de ulike fylkene hadde ulik formaliseringsgrad og praksis, var deltakerne under intervjuet likevel svært samstemte når det gjaldt vurderingskriteriene ved bedømming av prøvene – spesielt gjaldt dette «strykgrensen» eller hva som måtte være et minimumskrav (se nedenfor).

Andelen av kandidater med karakteren «stryk» ble oppfattet å være relativt stabil, men varierte noe fylkene imellom:

- A: Rundt 10 prosent stryk og om lag åtte prosent «bestått meget bra»
- B: Varierte mellom 11 og 17–18 prosent stryk (om lag 15 i snitt), laveste andel «stryk» har vært 7 prosent. (I fjor hadde det vært om lag 25 prosent «stryk», 17 prosent «bestått meget bra» og 58 prosent «bestått» – forsøket med treårig «lære» i skole hadde dette året gitt et mer negativt resultat.)
- C: Rundt 15 prosent stryk
- D: Rundt 8–10 prosent stryk og om lag tilsvarende for «bestått meget bra»

En hovedregel – eller tommelfingerregel – for om en prøve kunne være bestått var for alle informantene at arbeidet eller leveransen måtte være «salgbar», det vil si utført til en standard uten reklamasjon etterpå fra kunden. En av informantene sier:

«Den nedre grensen hos oss er at det må være salgbart, selv om det kan være litt svevende begreper. Vi som håndverkere vet hva det er. Hva som holder ... det er ok, det får gå, men det er ikke mer ...»

Samme informant trekker fram at han har som sitt siste kontrollspørsmål: «Kunne jeg tenke meg å ha dette hjemme? Da vil jeg kanskje si: Nei, søren, dette kommer jeg til å irritere meg over».

Strykgrensen blir videre omtalt som spørsmål om «finish» og «helhetsinntrykk»:

Fylke B: «Stryk er dører som subber. For meg er det stryk. En vegg som er mye ute av lodd er stryk, hvis det ellers er noe smårufs. Det meste av stryk hos meg gjelder finish.»

Moderator: *Finish, kan du utdype?*

«Det er ikke pent, det er blyantstreker, gjæringer. Som regel er det ikke bare ett element, men mange ganger er det summen av mange småting. Det er noe her og noe der. Hvis det er noe liggende panel, så er det ikke tett i hjørnene, det spriker litt her. Spikerhodene stikker litt ut. Hvis det er dør som subber, så er det absolutt stryk, men som regel er det summen av mange elementer. Altså ... litt her og litt der, men hadde det bare vært et av disse småelementene, så hadde det vært greit, da hadde det vært bestått. Men blir det litt for mye på den siden av vektskålen ... [...] og dette går vi igjennom og forklarer kandidaten.: ”Du ser at du kan ikke ha det

sånn, hva synes du om det?» «Sagen var ikke bedre», sier han. «Ja, da må du få en ny sag, da,» sier jeg.

[...] Kommer det en med svennebrevet i handa, så borger det for at han kan faget sitt. Da må det være litt gullkantet og henge litt høyt. Det kan ikke være et sånn postordre-svennebrev.»

En annen informant gir følgende beskrivelse:

«Det er noen kardinalfeil, da. Hvis det er en dør, som du ikke får lukket igjen, eller et vindu du ikke får snudd, såne ting. Det er jo en synd. Og så er det mange bekker små da, de mange småfeilene. Og ... hvis kandidaten har fått en veldig lett oppgave, det hender man får en forholdsvis lett oppgave, og skal arbeidet bli vurdert på en fredag og han er ferdig allerede på onsdag, og dette er et ordentlig grisearbeid, ja da stryker han fordi han har hatt to dager hvor han kunne ha jobbet, men har sovet eller noe. Ja, sånn er det. Men hvis han har fått en krevende oppgave og ikke er ferdig, så kan han bestå allikevel, for ok, så var det kanskje for mye da, det var litt vanskelig, han har kanskje hatt noen problemer underveis ...»

Informantene er enige om at det er en vurdering av oppgavens helhetsinntrykk og den kontekst og de sammenhenger den er utført innenfor, som bestemmer det endelige resultatet. Dette gjelder også for vurderingen «bestått meget bra». I slike tilfeller blir avvik eller feil ikke tolerert, kun unntaksvis eller i nødsfall. Ved beste karakter skal alt være «strøkent» og «ingenting å sette fingeren på». En av nemndslederne legger her vekt på at også verktøykassen må være i orden, og at det ellers skal være pent og ordentlig rundt på arbeidsplassen, mens et annet nemndsmedlem da vil legge større vekt på kvalitet og standard på kandidatens dokumentasjonsdel. Uhell skal imidlertid ikke trekke ned. Det gjelder i alle fylker. Dette prinsippet gjelder dessuten for så vel «bestått» som «bestått meget bra». Toleransegrense for avvik i henhold til Norsk Standard anses som et godt vurderingsgrunnlag og verktøy. Om en prøve skal bestå, må det være innenfor Norsk Standards toleransegrense.

I tillegg til «finish» (i bred forstand) utgjør helse-, miljø- og sikkerhetsspørsmål et vesentlig og avgjørende vurderingskriterium. Flere har strøket kandidater på grunn av slurv på dette området. Følgende replikkveksling illustrerer dette:

Fylke D: «Vi har et kriterium hos oss som 'håndverksmessig utførelse', ikke sant? Det er jo et ganske vidt begrep. Men da ser vi på alle ... de småtingene, gjæringer, blyantstreker, jevne lyskanter på en gerikt, såne ting. Det er de håndverksmessige kriteriene eller utførelsen. Og så er det hvordan de har det på arbeidsplassen underveis. Har de elektrisk verktøy, bruker de da sikkerhetsutstyr, har de verneutstyr og sånt?»

Moderator: Du har strøket kandidater på slikt?

Fylke B følger opp: «Ja, det gjør vi. Hvis du står ute i snøen med en bygningssag, og det er rotete rundt saga, hvis ikke kapp og søppel går en vei og det du kan bruke, går en annen vei, men alt er overalt, og det er snø og glatte bord og litt plast innimellom. Da går du inn. Du vet ikke riktig hvor du skal sette beina, hvis det er ting over alt. Da sier vi at det er 'game over'. Da er det rett og slett for farlig.»

Moderator: Ja, da stopper du altså prøven?

Fylke B: «Ja, da sier vi at dette nytter ikke. Det går ikke. Da bør du egentlig bevege deg rundt der med en rullator.»

På spørsmål om Kunnskapsløftet har hatt noen innvirkning på nemndenes bruk av vurderingskriterier, blir det svart benektende, fra en av informantene relativt krast:

«Vi bygger ikke hus forskjellig, selv om lovverket lager en reform. Vi begynner der det er grunnmur og slutter med mønepanna på toppen. Sånn har vi bygget hus i alle år, og sånn gjør vi det fortsatt. Vi får andre krav, tetningskrav og sånne ting, men prinsippet er det samme når vi bygger.»

Videre ønsker informantene fortsatt å bruke betegnelsene «teoridel» og «praksisdel» om prøvens to hoveddeler – hvor praksisdelen, det vil si gjennomføringsdelen, skal tillegges større vekt enn henholdsvis planleggingsdelen, dokumentasjon og egenvurderingen. Det er i praksis prøven skal stå. Den praktiske gjennomføringen anses fortsatt å være det mest avgjørende for om en kandidat kan bestå eller ei. Teoridelen kan være utslagsgivende for beste karakter, blir det sagt, men sjelden eller slett ikke i tilfeller av eventuelt stryk. Teoridelen blir knyttet til fremstilling og bruk av ulike typer dokument og materiale som planskisser, oppdragsbeskrivelser, tegninger, bestillingslister, lister over beregnet kapp, kostnadsoverslag, maler for etterkontroll og dokumentasjon, osv. Enkelte kandidater vil her nærmest bare kunne tegne en enkel skisse, blir det hevdet. Forholdet mellom «praksis» og «teori» tillegges imidlertid noe ulik vekt av de ulike nemndene som er representert i undersøkelsen. Vurderingene spriker fra opp mot 40 prosent vektlegging av teoridelen i ett fylke til 15 prosent i et annet. To av fylkene oppgir en vektfordeling på 20–80 prosent som norm.

Informantene er på den annen side redde for at Kunnskapsløftet kan få en negativ effekt på kommende rekruttering til faget – dels fordi det fortsatt kan være mangel på skoleplasser i enkelte regioner, dels fordi klientellet er endret (her trekkes også bransjens negative omdømme i media inn som en kritisk faktor), og dels fordi opplæringen i skolen er blitt for overflatisk («man snuser rundt på alt»). En av informantene trekker fram at så vel prøvene som vurderingskriteriene etter hvert har måttet tilpasse seg et lavere nivå på kandidatene (fra og med Reform 94 og innføring av rettighetsreformen).

Vurderingssamtalen med lærlingen betegnes som en slags «endelig prøve» der kandidaten kan rette opp eventuelle feil og misforståelser, og kanskje redde seg. Men en kandidat kan ikke «snakke seg til» en god karakter, blir det sagt. Alvorlige avvik

må være oppgitt og dokumentert før samtalen. I et av fylkene får kandidatene oppgitt endelig vurdering med karakter først over telefon i etterkant.

Til slutt trekker informantene fram opplæringskontorenes rolle. Opplæringskontorene blir oppfattet som å ha en viktig funksjon når det gjelder å si ut «prøveklare» kandidater – kontorene kvalitetssikrer at lærlingene har vært gjennom de områdene av faget som de skal, de sjekker opplæringsbok, og de sørger for hospitering i andre bedrifter der dette er nødvendig for å få dekket hele læreplanen (for eksempel rehabiliteringsoppdrag i eldre hus). En av informantene uttrykker usikkerhet og tvil når det gjelder opplæringskvaliteten i tilfeller der bedrifter ikke er medlem av et opplæringskontor – «her kan det lett bli bukken og havresekken», blir det hevdet. Lignende diskusjon ble knyttet til bruk av mappemodell. Flere av informantene var noe skeptiske til dette (med hensyn til «juks»), mens andre derimot så det som et verktøy som kunne garantere systematikk i opplæringen og en bredde i utprøvingen av kandidaten. Et av fylkene i undersøkelsen bruker mappe som en «normalmodell» og gav uttrykk for å være svært fornøyd med dette. Bare én av nemndene hadde integrert bruk av en tilsynsrepresentant i bedriften i sitt prøveavviklingsarbeid.

Et flertall av informantene gir uttrykk for at Kunnskapsløftet har hatt mest å si i forhold til struktur. Det reises tvil om holdbarheten ved Kunnskapsløftets strukturreform. Det forventes at dagens system vil bli avløst av flere og mer fleksible ordninger, som gir større rom for og legger større vekt på opplæring i bedrift.

Forholdet til fylkeskommunen og oppfatning av egen rolle

I alle fylker har det vært avholdt møter samt orienterings- og / eller skoleringsseminar i regi av fylkeskommunen én eller to ganger i året. Det blir gitt innførings- og skoleringsseminar for nye medlemmer i prøvenemndene og tilsvarende i forbindelse med gjennomføring av nye reformer.

Forholdet mellom prøvenemnd og fylkeskommune oppfattes i hovedsak som godt. En av informantene oppfatter å ha fylket «i ryggen» for alle beslutninger som tas (fylkeskommunen omtaler nemnda som «flinke i faget i fylket»). Nemnd og nemndsleder er her gitt stor tillit og stor grad av frihet i arbeidet. Det gis ingen føringer overfor – eller krav til – gjennomføring av prøvene fra fylkets side (inkludert ingen krav til formalisering og bruk av vurderingskriterier). En annen leder finner god støtte i fylkets standardiserte opplæringsmodell med rom for lokal variasjon. En tredje leder gir uttrykk for mer tvil og oppfatter at det er stor avstand mellom fylkets fagopplæringsforståelse på den ene siden og nemndas forståelse av faget på den andre, men framhever samtidig at fylkets skoleringsstilbud for ham har vært en god støtte og hjelp i forkant av siste prøveavvikling basert på Kunnskapsløftets nye læreplaner. Vedkommende informant oppgir å ha deltatt på flere, til dels omfattende kurs i vurderingsarbeid i fylkets regi med fokus på utarbeiding og formalisering av nye vurderingskriterier. Vår fjerde

informant er mer negativ. Informanten gir uttrykk for skepsis til verdien av fylkets skoleringskurs, retningslinjer og bidrag til vurderingsarbeidet. Tilretteleggingen og kravene anses å være for diffuse eller for byråkratiske. I dette fylket har prøvenemndene på eget initiativ – i forkant av fylkeskommunens tiltak – gått sammen om å utarbeide nye mer enhetlige kriterier i faget. Dette skjedde på bakgrunn av en egenvurdering av nemndenes arbeid og kriterier etter en gjennomgang av tidligere prøveavviklinger. Flere av informantene bruker vurderingsskjemaer de har utarbeidet selv i tillegg til skjemaer de har fått fra fylkeskommunen, enkelte av dem med ekstra godkjenning fra fylkeskommunen. Kravene til hva som skal leveres inn av dokumentasjon til skoleeier i etterkant av prøveavviklingen, varierer fra fylke til fylke. I tilfeller av stryk leverer alle nemnder «full dokumentasjon», inkludert ekstra fotodokumentasjon, inn til fylket.

Informantene oppfatter seg både som representanter for fylket og for tømrefaget. En av informantene beskriver det på følgende måte: «Jeg representerer fylket, men jeg tenker fag». Denne oppfatningen synes å være betegnende for informantenes generelle holdning. Bruk av nye identifikasjonskort for prøvenemndsmedlemmer kan ellers synes å forsterke medlemmenes identifikasjon som representant for fylkeskommunen. Et par av informantene ønsker seg imidlertid mer kontakt mellom prøvenemnder på faglig basis, både i forbindelse med regionale arrangement og i en nasjonal sammenheng.

Deltakernes motivasjon for å påta seg vervet som prøvenemndsleder begrunnes først og fremst i faglige forhold og interesser. Det kan være et ønske om å bidra til en god og sikker rekruttering til faget, en generell yrkesstolthet eller en allmenn glede over å arbeide sammen med ungdom.

3.4 Elektrikerfaget

Om faget¹¹

Den faglærte elektrikerer har kompetanse til å arbeide selvstendig med elektriske lavspenningsanlegg, elektrisk utstyr og elektriske installasjoner som brukes til distribusjon og forbruk av elektrisk energi i bygninger, industri og næringsvirksomhet på land og til sjøs. Kompetansen omfatter installasjon, idriftsetting, vedlikehold, reparasjon og kontroll av systemer og utstyr. Videre omfatter den elektronisk overvåkning, kommunikasjon, styring og regulering av anlegg og systemer. Kompetansen omfatter bruk av verktøy, datautstyr og instrumenter. Fagarbeideren kan planlegge, gjennomføre, vurdere, kontrollere og dokumentere arbeidet i henhold til gjeldende regelverk om elsikkerhet og i henhold til kvalitetssystemer, rutiner og prosedyrer. Elektrikerer kan

¹¹ Beskrivelsen er hentet fra *Europassbeskrivelser etter Kunnskapsløftet*, se http://skolenettet.no/nyupload/Moduler/Europass/Fagbeskrivelser_Norsk.pdf

kommunisere med brukere og kolleger og foreslå løsninger på bakgrunn av en helhetlig system- og sikkerhetsforståelse. Vedkommende kan også foreta selvstendige valg av løsninger knyttet til elenergisystemer, tele-, data- og sikkerhetssystemer, automatiserte systemer og tilhørende utstyr. Elektrikeren kan kombinere tekniske løsninger med miljømessig ressursutnyttelse i samsvar med krav til helse-, miljø- og sikkerhetsarbeid.

Utdanningen bygger på

Vg1 elektrofag

Vg2 elenergi

Vg3 elektrikerfaget

Læretiden er 2,5 år. Det inkluderer også teoriopplæring – primært knyttet til elsikkerhetsforskrifter i faget. Faget har teorieksamen på Vg3-nivå som utarbeides sentralt og sensureres lokalt. Eksamen må være bestått før fagprøven gjennomføres. Fagprøven skal normalt gjennomføres over minst seks virkedager. Læreplanen består av tre hovedområder som alle inngår i fagprøven: elenergisystemer, tele-, data- og sikkerhetssystemer og automatiserte systemer.

Faget hadde tidligere spesialisering til skipsselektro, bygningsinstallasjoner, industri og tele/data. At ett fagbrev skal dekke hele bredden, blir ikke sett som uproblematisk:

«Jeg synes det er pussig at en læregutt da som er elektriker på en supplybåt i Nordsjøen skal følge samme læreplan som en elektriker som jobber på hytter oppi fjellet, at de har samme fagprøve og får samme fagbrev, det er litt pussig. Du får et fagbrev, du er altså elektriker. Det står ikke om du har jobbet på hytte eller i industrien eller på supplybåt i Nordsjøen.»

«Nei, når denne læreplanen kom, da jeg så utkastet til den for to år siden, da sa jeg at hvis jeg skulle tatt denne fagprøven, hvis jeg skulle ha blitt prøvd i alt dette, da hadde jeg ikke klart det, sa jeg. Og da er det i hvert fall ingen lærlinger som klarer det heller.»

«Du skal være litt av en håndverker hvis du skal dekke alle de områdene.»

Prøvenemndslederne – hvem er de?

Prøvenemndslederne vi intervjuet, representerte tre ulike fylker. Den fjerde informanten var forhindret fra å delta.

Bakgrunnen deres er noe ulik. Én er elektroingeniør og har dessuten vært installatør i en stor bedrift, deretter lærer i videregående skole. I dag driver han eget installasjonsfirma ved siden av lærerjobben. Én er elektriker, har teknisk fagskole og er installatør. Han driver eget firma med seks til syv ansatte. I tillegg har han kompetanse som TV-

installatør, kabel-TV-installatør og skipselektriker. Den tredje er også elektroingeniør og installatør. Han har bakgrunn fra e-verk både som driftsingeniør og e-verkssjef.

De er alle erfarne prøvenemndsmedlemmer. Én har vært med fra 1970, én i godt over ti år og én i seks–syv år.

Det var ulike grunner til at de ble foreslått som medlemmer i prøvenemnda: To var foreslått som representanter fra henholdsvis NELFO og Installatørforeningen (arbeidsgiverorganisasjoner), og en var i utgangspunktet oppnevnt som nøytral person i prøvenemnda i kraft av rollen som e-verkssjef.

«Den gangen var det nemlig slik at prøvenemndene var oppnevnt en for arbeidstakerorganisasjonene, en for arbeidsgiverorganisasjonene, og så skulle det være en nøytral person, og det var e-verkssjefen. Derfor kom jeg inn der sånn umiddelbart etter at jeg begynte. Jeg kunne ikke nekte en gang. Sånn var det liksom, jeg fikk bare beskjed om at jeg skulle være med i prøvenemnda, og da ble e-verkssjefen den tredje og nøytrale person i prøvenemnda også leder. Og siden har jeg vært der.»

En av informantene jobber som lærer og er leder i en prøvenemnd som i hovedsak gjennomfører prøvene på en prøvestasjon knyttet til skolen der han arbeider. Han sier også at det er lettere for ham å steppe inn og ta en prøve enn for en travel bedriftsrepresentant som må regne på anbud og presses av kunder.

Omfanget av fagprøver og antall nemnder i fylkene

Elektrikerfaget er et av de store lærefagene med mange fagprøver i året. Av praktiske hensyn er derfor fylkene delt i regioner med én til to nemnder i hver region. I to av fylkene var det fire nemnder og i det tredje var det tre nemnder. I hver av regionene gjennomføres det mellom 15 og 80 prøver per år. På fylkesnivå gjennomføres 100–200 prøver.

I to av fylkene var de opptatt av representasjon i nemnda (to fra arbeidsgivere og to fra arbeidstakere), i det tredje fylket var de ikke like opptatt av representasjon. Alle nemndene har fire medlemmer, hvorav en er leder. Det er to medlemmer med på hver prøve. Lederen i prøvenemnda sørger for at alle medlemmene får være med på prøver i løpet av året. Alle informantene nevnte at det var et tett samarbeid mellom nemndene på fylkesnivå.

Noen av nemndene dekker flere kompetanseområder innenfor elektrikerfaget, for eksempel installasjon og skipselektriker eller installasjon og tele/data. Det innebærer at de kan få kandidater fra andre regioner i fylket eller andre deler av landet. På den andre siden sender nemndene kandidater til andre deler av fylket eller ut av fylket dersom nemnda ikke har kompetanse på det som kandidaten har mest erfaring med (for eksempel industri eller skip).

I flere av fylkene blir prøvenemndsmedlemmer automatisk oppnevnt på ny dersom de ikke aktivt melder fra at de ikke vil fortsette.

Prøveavviklingen

Deltakerne ga eksempler på ulike måter og steder å avvikle prøven på (tre modeller):

1. prøvestasjon tilknyttet skole (dekker de fleste av en elektrikers arbeidsområder bortsett fra skip og offshore)
2. prøverigg i stor bedrift (industrien)
3. bedriftstilpasset prøve (på løpende oppgaver)

Ved avvikling i *prøvestasjon* planlegges og designes oppgavene med utgangspunkt i kompetansemålene i læreplanen, men tilpasset kandidatenes erfaringer fra bedriftsopplæringen. Eksempelvis kan prøvestasjonen enten omfatte installasjon i en stue, et teknisk rom, et kontor eller motorer utenfor bygningen.

Ved avvikling ved *prøverigg* har bedriften utarbeidet fire standardoppgaver etter en mal godkjent av prøvenemnda. Det gir kandidatene anledning til å trene på disse fire oppgavene i forkant, men nemnda mener at de er såpass omfattende at de gir kandidaten anledning til å vise hva de kan innenfor et bredt spekter i faget.

Ved *bedriftstilpassede prøver* får nemnda forslag til oppgave fra bedriften og vurderer om denne er tilstrekkelig til at kandidaten får vist sin kompetanse. Avtale om prøve kan i noen tilfeller være ganske uformell og avtales på telefon mellom bedriftsleder/arbeidsløder og leder av prøvenemnda med muntlig informasjon til lærlingen ved prøvestart. Avvikling av prøver i bedrift kan kreve lang tid da mye av arbeidet er avhengig av koordinering med andre faggrupper og leveringstid på materiell. Det innebærer at prøven overstiger seks dager, men oppleves å være i tråd med forskriften som sier minst seks dager.

Minimumskrav til oppgavene

«Altså, vi har jo læreplanen. De ringer og spør hva vi vil prøve dem i, da sier vi at vi prøver dem i det som står i læreplanen. De skal kunne det som står i læreplanen, og da plukker vi ut ting derfra. Det blir det samme som om du skal opp til en annen eksamen. Da har du et fag du skal kunne, og så får du noen oppgaver ut fra det.»

I utforming av oppgaver var deltakerne relativt enige om hva som var minimumskrav til en oppgave. De tok utgangspunkt i hva de oppfatter som kjerneoppgaver i elektrikerfaget, men skulte også til læreplanen. I hovedsak dreier det seg om motorkoblinger, legge

kabel og rør, koble fordelingsskap (sikringsskap), databoks/uttak, legge varmekabel, våtromsarbeid og brannvarslingsanlegg.

Likevel var det store diskusjoner om det er mulig å lage oppgaver som tester hele bredden i faget etter K06. Faget er utvidet og omfatter tidligere lærefag som skipselektriker og deler av tele/data. En som har gått i lære på skip, har ikke fått kompetanse til husinstallasjoner, inkludert fordelingsskap og våtrom, men forventes å kunne det med et fagbrev i hånden. De har derimot bedre kompetanse på motorstyringer og EX (arbeid i eksplosjonsfarlige områder). Tilpasset opplæring og prøver tilpasset den enkelte bedrift gjør det mulig å skreddersy en prøve, men den særegne kompetansen kommer ikke til syne på fagbrevet.

«Det er ikke bestandig vi har et våtrom som kan installeres i forbindelse med prøven, men da stiller vi spørsmål, altså om forskriftene. Da må han kunne alt som vedrører et våtrom i privathus.»

«Ja, motorkoblingen var diskutert, for noen mener at hvis du kun går på boliger, leiligheter, hytter, så kommer du ikke borti motorer. Men vi mener at skal du være elektriker, så skal du kunne koble en motor, enten om du jobber her eller der, i stor eller liten bedrift. Og så skal du kunne legge kabel, du skal kunne legge rør, du skal kunne koble sikringsskap og fordeling. Du skal kunne koble datapunkt, et sånn vanlig hjem-datauttak, det er liksom sånne minstekriterier vi har lagt inn. For å kunne kalle seg elektriker, så skal du kunne det.»

Det ble stort sett referert til firedelte prøver, bortsett fra én av informantene som fortsatt snakket om en tredelt prøve. Alle var enige om at planleggingsdelen er viktig i faget – ikke minst med tanke på dokumentasjon av «de fem sikre».¹²

«Vi bryr oss ikke noe om når eller hvor han planlegger. Han får noen dager på seg, ikke sant. Hvis han har fått en oppgave som han forstår, så får han en dag eller to eller hva som helst. Enten sender han papirene til oss, eller så henter vi dem. Og er planleggingen eller oppgaven godt planlagt, da er det greit, da bare starter vi han på utførelsen av anlegget.»

I elektrikerfaget vektlegges også dokumentasjonsdelen av prøven. «Jobben er ikke ferdig før den er ferdig dokumentert». I arbeidsutførelsen inngår dokumentasjon i henhold til NELFOs «fem sikre».

«Dette med NELFO og fem sikre må du kunne. Og tar du dem, da har du gjort alt. Men det er folk som kommer opp som aldri har sett på de fem sikre, ikke sant. De er kurset, men de vet ikke hva de er kurset på. På store bedrifter er det et problem, for der er det en formann og en bas som tar alt papirarbeidet. Lærlingene og

¹² Gjelder standard boligdokumentasjon fra NELFO.

montørene bare jobber. De har ingen papirer eller noen ting, ingen risikovurdering eller noen ting.»

Nemndene i elektrikerfaget hadde liten eller ingen erfaring med lærekandidater eller tilrettelagte prøver, men så ingen problemer i å utforme slike prøver dersom de ble bedt om det. De så ingen problemer i å tilrettelegge for eksempel for en kandidat som stammer eller en med psykiske problemer. Det de uttrykte større tvil om, var ansetelsesmulighetene for slike lærekandidater og dermed nytten av kompetansebevis ute i bedriftene:

«Det er jo begrenset hva slags oppdragsmengde man har, og hvordan skal du få en sånn person, jeg ser ikke for meg hvordan du skal kunne bruke han i bedriften. Du må ha store anlegg hvor han kan gå sammen med andre. Du må vel ha betalt gjennom NAV for å ha en sånn person ansatt, men du må ha store anlegg.»

Omfanget av prøvene

Prøvens omfang er stort sett seks dager (jf. forskriften), men en deltaker henviste til de gamle retningslinjene for avvikling av fag-/svenneprøver der rammen var 23 dager og der tre dager kunne brukes til planlegging.

«Av de 23 dagene så kan man bruke tre dager på planleggingsdelen. Det er jo langt over det som i praksis blir brukt da. Så hvor lang tid han bruker på planleggingsdelen, varierer fra en dag og kanskje bare noen kveldstimer, for det er ikke alle installatørene som liksom tillater dem å sitte med planlegging i arbeidstiden. Det er litt spesielt da, men sånn er det. Og når han da har planlagt oppgaven sin, da godkjenner vi den, og da kan han starte.»

Oppstart av prøven

I to av fylkene er begge medlemmene av nemnda til stede ved prøvestart og prøveslutt. I ett av fylkene er det bare ett medlem med ved oppstart, og dette begrunnes primært med store reiseavstander og kostnader. Ett av de andre fylkene kunne også tenke seg at det var tilstrekkelig at én person er med ved oppstart. I de fleste tilfellene er det forbundet mye reisetid, plunder og heft med å dele ut og diskutere oppgaven med kandidaten i en halv times tid.

Det er også utfordringer knyttet til oppstart av prøve for kandidater som ikke kommer fra eget fylke. En av informantene mener at det ville være en lettelse dersom informasjon om og klargjøring av oppdrag/oppgave kunne foregå nettbasert, slik at planlegging kan skje på hjemmeplassen før kandidaten gjennomfører prøven.

Oppstart av prøven innebærer å gå gjennom oppgaven med kandidaten, sikre at han/hun har forstått den og avklare eventuelle spørsmål. Kandidaten undertegner på et skjema at han/hun er kjent med oppgaven, rammene og vurderingsgrunnlaget. Det er ulik praksis i nemndene når det gjelder informasjon om vurderingskriterier. Noen deler ut vurderingsskjema til kandidatene, andre informerer bare kort om hva de vektlegger i vurderingen.

Observasjon/inspeksjon underveis

Alle nemndene hadde en praksis med observasjoner/inspeksjoner underveis i prøven. Ved prøverigg i bedrift og prøver i bedrift gjennomfører hvert medlem i nemnda ett til to besøk hos kandidaten underveis. Ved prøvestasjon ble det gjennomført daglige besøk.

«Det beror litt på anleggets art da, men én og to, og det kan være tre inspeksjoner, hvis det er noe som vi er veldig interessert i å få klarlagt, da. Men så er det avstanden igjen, da. Det er langt å reise, og så oppnevner man en stedfortreder for å si det sånn.»

«Da har vi en sånn kontrollpunktliste vi går gjennom for å se på HMS og om de er ryddige, hvordan det ser ut på arbeidsplassen, om de bruker verneutstyr, i det hele tatt, hvordan de har det der.»

Prøvenemnda stiller også spørsmål til kandidatene underveis. Spørsmålene er alltid knyttet til den konkrete oppgaven det jobbes med. De påser også at det er kandidaten som gjør jobben, ikke kolleger.

Samtale med kandidaten til slutt

Alle nemndene gjennomfører en samtale med kandidaten til slutt. De oppgir flere grunner til dette, men nevner at det er spesielt viktig når karakteren er på vippen og for at de får sjekket om det faktisk er kandidaten som har planlagt, gjennomført og dokumentert jobben. I dette siste inngår å sjekke kandidatens forståelse for forskrifter knyttet til det konkrete arbeidet og hans/hennes begrunnelser for valg som ble gjort i gjennomføringen.

«Og så er det disse som har problemer med å uttrykke seg skriftlig, og hvor den planleggingsdelen er dårlig, de kan ro seg i land fordi de kan forklare hva de har ment. Da vil vi kanskje også se om det er noen andre som har gjort jobben for dem i planleggingsdelen.»

Ved prøvestasjonen bruker de også labben på skolen ved avslutningen av prøven og tester det de ikke får med i prøven ellers. Dette kan for eksempel være motorer, utvendige koplinger, feilsøking på motorer og programmering.

Samtalen er basert på kandidatens planleggingsdel, resultatet av arbeidet, dokumentasjoner knyttet til det gjennomførte arbeidet og prøvenemndas observasjoner underveis.

Også i den avsluttende samtalen står elsikkerhet sentralt. De legger også stor vekt på dokumentasjonene fordi det utgjør en stadig større del av elektrikerens arbeid. Kandidatens egenvurdering knyttes også til risikovurderinger.

«Det er veldig viktig, for i dag skal hver jobb risikovurderes før oppstart. Skal du skru opp en stikkontakt, så skal det risikovurderes. Risiko går ikke bare på det med sikkerhet, men det går også på at har du forstått jobben rett, du skal skrive under på at den er det.»

Vurdering

«Vi er jo med på å legge føringer på hva slags elektrikere vi skal ha i framtiden. Det er vi som bestemmer, altså prøvenemnda, hva er det vi skal slippe igjennom.»

«Vi skal finne ut hva de kan som elektrikere, men vi har senket kravene, og nå har vi nesten ikke stryk. De må være veldig dårlige hvis de stryker. Det er det som skjer i skoleverket òg.»

Alle var opptatt av at en bestått fagprøve må innebære et salgbart produkt, noe kunden er villig til å betale for. Det var også stor enighet om at elsikkerhet er sentralt for å bestå en fagprøve. Ut over dette var de også opptatt av planlegging og dokumentasjon som viktige elementer i elektrikerfaget. Det er ikke nok å være god til å utføre et arbeid rent praktisk. Her kreves også bruk av og forståelse for forskrifter og dokumentasjon av utført arbeid slik at tilsyn kan kontrollere arbeidet i ettertid.

Fordelingen av karakterer varierer. I ett av fylkene var det nesten ikke stryk og cirka 25 prosent fikk bestått meget godt. I et annet fylke var det cirka 10 prosent stryk og 10–15 prosent bestått meget godt. I det tredje fylket var det lenge siden siste stryk, og mange fikk bestått meget godt. Nabofylkene har kritisert dem for å gi for gode karakterer. Kandidatene skal jo inn på det samme arbeidsmarkedet, og kandidatene i dette fylket er antakelig ikke så mye bedre enn i nabofylkene.

Det er liten uoverensstemmelse i nemndene når det gjelder vurdering til stryk, men de er samstemte i at det er ubehagelig.

«Det er ikke alltid det er så lett å stryke. Men vi stryker. Det er et nederlag for det firmaet som har påtatt seg ansvaret med å føre kandidaten i havn til eksamen. Det er jo en stryk for firmaet òg, de har ikke klart å gjøre jobben sin. Når vi strøk kandidater, da begynte de å våkne de gubbene.»

Skillet mellom bestått og ikke bestått er i hovedsak knyttet til elsikkerhet, men det kan også være at kandidatene har et for smalt erfaringsgrunnlag i faget.

«Ingen hadde hørt at noen strøk på fagprøve da. Og sånn var det i mange år, og så når kabeltrekkerne skulle begynne å ta fagprøven, sånne som jobber på verft spesielt, de legger på kabel og stripser kabel, og så skal de ta fagprøve, da. Og de sier rett ut at de har aldri koblet en stikkontakt, de har aldri koblet noen ting. Og da fikk de prøve om å koble, men de fikk det ikke til, så da begynte vi å stryke da. Og etter det, så tror jeg bedriftene, i hvert fall de store da, de begynte å skjerpe seg.»

Sitatene viser at informantene opplever at de også har en oppdragende rolle overfor lærebedrifter. De har erfart at opplæringen endres over tid når de stryker kandidater. Det samme gjelder tilbakemeldinger på kandidaters manglende evne til planlegging.

«Altså, når vi sier at han skal planlegge den oppgaven han har fått til prøven, da er det noen som ikke vet hva det går ut på. Vi har snakket med arbeidsgiveren eller kontaktpersonen, og har ikke han fått opplæring i nettopp det med å planlegge en jobb han skal utføre. Nei, de sier at de må bare beklage at de har ikke tid til det. Han skal ut for å tjene penger i læretiden også. Han skal ikke sitte da noen timer og skrive og planlegge og sånt noe. Men det burde komme sterkere fram at lærlingen ikke bare skal lære det praktiske, at han kan koble alle salgs brytere og motorer, men han også må kunne planlegge og begrunne hva han har tenkt å utføre.»

Informantene mente nemndene ikke var så uenige når de ga karakteren meget godt bestått heller. Den største ulikheten her lå i hvor stor andel av kandidatene som fikk bestått meget godt i de ulike fylkene. Men dette er skjønnsutøvelse. En av informantene uttrykker det slik:

«Det er bedre at det er planlagt skikkelig, og at det mangler for eksempel en liten del. At han ikke ble helt ferdig med varmekabelen, han har bare festet den halvveis, det mangler to timer der, men jeg har prioritert å ta dokumentasjonsdelen ferdig. Hvis vi ser at planleggingsdelen er hundre prosent, det han har utført er hundre prosent, egenvurderingen er hundre prosent og sluttkontrollen er hundre prosent, da bør han i hvert fall få toppkarakter. Da har han gjort alt rett. I stedet for å bruke mye dødtid på å legge den varmekabelen helt ferdig. Men hvis han sier at jeg har ikke hatt tid til å ta noe sluttokumentasjon eller egenvurdering fordi jeg holdt på med den varmekabelen, da mener jeg at det er stryk. Da har han ikke forstått hele poenget».

Videre var informantene opptatt av at skalaen bare går over tre karakterer. De savnet en karakter til. Forskjellen er stor (for stor) mellom en kandidat som får bestått minus og en som får en god bestått.

Det råder dessuten stor usikkerhet omkring innhold, organisering og vurdering av teoriprøven – og forholdet mellom teoriprøven og fagprøven. «Forskriftene må jo testes i forhold til de praktiske oppgavene, og de kan jo for lite om forskrifter».

Vurderingskriteriene inneholder ulik grad av presisering, og det er ulik praksis med å informere kandidatene om detaljer i grunnlaget for vurdering. I et av fylkene har prøvenemndene laget vurderingskriterier i fellesskap, men de gir dem normalt ikke ut til kandidaten. Ved oppstart går de gjennom kriteriene med kandidaten.

I et annet fylke har de utviklet en egen fylkesmodell. I tråd med denne vektlegger elektrikerne HMS, fagmessig utførelse, elsikkerhet og holdninger i sine vurderinger. Ved oppstart prøver de å opplyse kandidaten om hva de legger i de ulike kriteriene.

Det tredje fylket er preget av muntlighet – samtaler mellom prøvenemnd, bedrift og kandidat – der og da ved prøvens oppstart.

Relasjonen til fylkeskommunen

Prøvenemndene har god kontakt med fylkeskommunen både gjennom kurs, møter og telefonkontakt. De har både fått og deltatt på opplæring i regi av fylkeskommunen hver gang det har vært noe nytt. Nettverk med andre nemnder både på tvers av fag og i eget fag oppleves nyttig. Samtidig etterlyses mer engasjement fra bransjehold.

«Vi har fått mye godt bakgrunnsmateriale, og vi er sikker på at andre nemnder gjør det likt. Og det styrker meg når vi hører at de andre gjør det omtrent likt som vi gjør det, det styrker meg i min tro på at vi er på rett vei og vurderer likt med hensyn til karakterer og hva vi legger vekt på i gjennomføringen. Men om det blir gjort på litt forskjellige måter, så er det en rød tråd, vi har felles syn, synes jeg.»

Kursene i regi av fylkeskommunen har vart i én til to dager og blant annet omhandlet de nye læreplanene, utarbeidelse av oppgaver og vurderingskriterier. I forlengelsen av disse møtene har prøvenemndene i ett fylke utarbeidet felles minstekrav til hva som skal være med på en fagprøve.

I et annet fylke har de lagt til rette for nettbasert samarbeid mellom nemndene i hele fylket.

«Vi skulle ha samarbeidet mer, vi ble oppfordret til å gjøre det via nett. Vi fikk et nettsted hvor vi kunne legge inn oppgaver, erfaringer og diskutere og sånn. Men det blir ikke gjort, for det kommer på toppen av alt det andre. Hverdagen er hard for de fleste, så vi tar oss ikke tiden til det. Så det blir de samlingene med fylket, og da får vi oppgaver som vi løser i grupper, og hvor vi diskuterer. Det viser seg at vi er ganske enige i hvordan vi skal gjennomføre prøven. Det skal være mest mulig likt, og vi er enige om de vurderingskriteriene og hva du skal legge vekt på.»

Informantene opplever at fylkeskommunen har tillit til dem som fagpersoner, og at de i vurdering av fag er suverene.

Informantene opplever også som positivt at fylkeskommunen samordner mer og utarbeider felles prosedyrer.

Rolle, identitet og relasjon til bransjen og faget

Prøvenemndene opplever at de har et godt nettverk i forbindelse med prøveavviklingen både med lokale bedrifter, opplæringskontor, Installatørforeningen, NELFO og fylkeskommunen.

Faglig sett var de opptatt av å sikre lokalmiljøet tilgang til kvalifiserte fagfolk. De deltok i debatter både om minimumskrav til fagfolk i regionen, muligheter for læreplasser og tilgang til teoriundervisning. Noen av dem var også opptatt av det nasjonale nivået: utvikling av faget, krav til kompetanse, læreplaner og utdanningsstruktur. En av informantene var inne på spørsmålet om bransjeorganisasjonene er sterke (for sterke?) i utviklingen av faget. Ikke minst ble dette knyttet til læreplanprosessen. Elektrikerfaget oppleves som enda bredere etter K06. Høringsprosessen med læreplanene var omfattende, og det kom mange kritiske kommentarer, men sluttprosessen ble «kuppet» av NELFO, ble det hevdet.

Det oppleves problematisk at den gamle spesialiseringen er falt bort, og at alle kandidater skal kunne alt. Kompetansen er blitt for bred til at bedriftene kan lære dem opp – og til at prøvenemnda kan teste hele bredden i kompetansen.

Det ble også vist til eksempler på bransjefolk lokalt som mente elevene ikke lærte nok praksis i skolen. En prøvenemndsleder kommenterte at bedriftene nok ikke kjenner de nye læreplanene der det er bedriftene som skal lære dem praksis, mens teori er i skolen.

Informantene sa at de fortsatt satt i prøvenemnda fordi det gir dem noe, de må skjerpe seg, og de kommer i kontakt med andre som jobber for faget. Interessen for faget står sentralt, men én av informantene var tvilende til om han ville fortsette når de nye læreplanene er blitt som de er.

3.5 Helsearbeiderfaget

Om faget

Helsearbeiderfaget, som ble lansert samtidig med Kunnskapsløftet i 2006, er et resultat av en sammenslåing av de tidligere utdanningene til hjelpepleier og omsorgsarbeider. Faget ble lansert samtidig med Kompetanseløftet 2015. De to fagene, hjelpepleier og omsorgsarbeider, var ikke bare plassert under hver sin opplæringsordning, henholdsvis skole med praksis og læretid, men hadde også en noe ulik faglig profil og et noe ulikt yrkesmessig nedslagsfelt (Høst 2006). Mens hjelpepleierutdanningen historisk sett utdannet for arbeid i sykehus og i utgangspunktet var somatisk orientert, hadde omsorgsarbeiderfaget fra starten av en sterkere sosialfaglig profil og rettet seg stort sett mot kommunal pleie og omsorg. Det nye helsearbeiderfaget skal omfatte begge disse feltene.

I læreplanen for Vg3 helsearbeiderfag heter det at: «Helsefagarbeideren utfører omsorg, grunnleggende sykepleie og miljøarbeid for pasienter og brukere av helse- og sosialtjenesten.»

Når det heter seg at helsefagarbeideren utfører «grunnleggende sykepleie», er det nettopp viktig å være klar over at faggruppen i mindre grad enn mange av de tradisjonelle fagene innen fagopplæringssystemet har et eget selvstendig fagområde, men at deres fagområde er en del av og ligger innenfor det vi kan kalle sykepleiernes jurisdiksjon (ibid.). Grensene for hva en helsefagarbeider kan utføre av kvalifiserte oppgaver, overvåkes og bestemmes i stor grad av sykepleierprofesjonen, slik det historisk sett også har vært for hjelpepleierne.

Videre heter det at: «Helsearbeiderfaget skal medvirke til å dekke behovet for kompetente helsefagarbeidere som kan møte pasienter, brukere og pårørende på en profesjonell måte, og bidra til at samfunnets behov for helse- og omsorgstjenester blir ivaretatt både i helse- og sosialtjenesten i kommunene og i spesialisthelsetjenesten.»

Ikke bare læreplanen, men også de statlige helsemyndighetene legger vekt på at helsefagarbeiderne skal få en viktig plass i helseforetak og sykehus. Mye tyder imidlertid på at helsefagarbeideren først og fremst vil bli en viktig kategori innenfor den kommunale pleie- og omsorgstjenesten, og at dens plass i spesialisthelsetjenesten vil bli forholdsvis beskjeden (Skålholt og Høst 2010). Det betyr at de særlig vil finne arbeid i sykehjem, hjemmesykepleie og hjemmehjelp og boliger for psykisk utviklingshemmede.

I kompetanseplattformen for det nye faget heter det at sentrale arbeidsoppgaver for helsefagarbeideren er:

- utøvelse av faglig forsvarlig og omsorgsfull helsehjelp, med brukeren i sentrum
- arbeid med helsefremmende, forebyggende og rehabiliterende pleie- og omsorgstiltak
- planlegging, utføring og deltakelse i det totale behandlingsopplegget for pasienten/brukeren
- å arbeide etter gjeldende hygieniske, ernæringsmessige og ergonomiske prinsipper
- å håndtere medikamenter etter gjeldende lovverk
- journalføring, dokumentasjon og rapportering

I tillegg vektlegges personlige egenskaper sterkt:

- Du må kunne bry deg om, vise omsorg og respekt for og ta hensyn til andre mennesker. Du bør kunne arbeide både selvstendig og i samarbeid med andre.

2010 var det første året det ble avlagt fagprøver av lærlinger i helsearbeiderfaget, men allerede i 2008 ble de første fagprøvene avlagt av praksiskandidater. Vi har enda ikke tall for avlagte fagprøver for 2010, men ikke minst ut fra antall lærekontrakter inngått (cirka 1000–1100 per år) tyder alt på at rekrutteringsmønsteret for faget vil ligne veldig

på det man har hatt i hjelpepleie og omsorgsfag. Det betyr at majoriteten av fagprøver vil bli avlagt av voksne praksiskandidater, ikke av lærlinger.

Informantene

For å undersøke prøvearbeidet i helsearbeiderfaget har vi intervjuet fire prøvenemndsledere og -medlemmer. Det var også i dette faget stor interesse for å delta på fellesintervjuet, noe som i seg selv kan tolkes som behov for å delta på noe man oppfatter som en faglig møteplass. De fire informantene har alle solid erfaring fra pleie- og omsorgsarbeid, mellom 25 og 35 år, men bakgrunnen er ulik. To er omsorgsarbeidere, hvorav den ene har erfaring fra det brede omsorgsfaget som ble startet opp som en del av det såkalte Rettedalsprosjektet. Dette innebar at man ved nedleggelsen av Nærlandsheimen for psykisk utviklingshemmede tidlig i 1990-årene satset på å bygge opp et nytt fag, til å begynne med rettet mot de mange ufaglærte som mistet jobbene sine. Etter dette har hun arbeidet i omsorgsboliger for ungdom med ulike diagnoser som ADHD og Aspergers syndrom, men også psykisk utviklingshemmede. Hun har vært leder i nemnda i fire år. Den andre omsorgsarbeideren har vært assistent og hjemmehjelper før hun tok fagbrev som praksiskandidat, også dette i perioden med utprøving av faget før Reform 94. Hun har sittet i prøvenemnda i tolv år, de siste fire som leder. Ifølge henne selv ble hun leder fordi hun hadde lengst fartstid. Hennes nemnd dekker en tredjepart av fylket. Ett av nemndsmedlemmene er sykepleier utdannet i 1978, med bakgrunn både fra spesialisthelsetjenesten, den kommunale helsetjenesten og pleie og omsorg. Hun har sittet i prøvenemnda i ti–tolv år. Hun er ansvarlig for hele fylket på den måten at hun distribuerer alle fagprøvekandidatene rundt til den aktuelle nemnda. Fordelingen handler om geografi, det vil si å spare mest mulig på reisetid og kostnader. Den siste informanten er hjelpepleier. Etter å ha arbeidet med psykisk utviklingshemmede noen år gjennomgikk hun voksenopplæring i hjelpepleie i skole før Reform 94 og har siden arbeidet i eldreomsorgen.

Organisering av prøvenemndsarbeidet

Som i andre fag vi har undersøkt, er det i liten grad faste nemnder i omsorgsfaget i våre utvalgte fylker. I stedet setter man sammen nemndene fra gang til gang blant dem som er oppnevnt. Ledervervet går således også i stor grad på rundgang. Det dreier seg mye om å få til en likest mulig fordeling av en relativt stor mengde prøveavleggelser, i tillegg til å ta hensyn til reiseavstander. De fleste av informantene sier de er nødt til å bruke en del fritid for å få gjort alt arbeidet, og det virker ikke å være noen ensartet praksis med hensyn til hva de får godtgjort av medgått tid.

Alle informantene har deltatt på kurs for prøvenemndsmedlemmer, hvorav de fleste har vært generelle, ikke fagspesifikke. I ett tilfelle har det vært snakk om kurs for

beslektede fag. I ett av fylkene, fylke A, har fylkeskommunen også tatt initiativ til et veilederkurs i regi av universitetet, som en av informantene hadde fullført.

Forberedelse av fagprøven

Helsearbeiderfaget skiller seg fra mange mer tradisjonelle fag; på den ene siden ved at arbeidsgiver har stor innvirkning på hvordan prøven utformes, og på den andre siden ved at kandidaten kan velge prøvested. Til en viss grad kan dette forklares ved fagets særegenheter. Prøven er et case som omhandler en eller flere brukere, som i dette faget er levende mennesker som er under behandling eller omsorg fra det offentlige, eventuelt en privat institusjon på oppdrag fra den offentlige helse- og sosialtjenesten. De fleste steder er det derfor slik at arbeidsgiver selv ikke bare velger ut brukere til fagprøver, men også utformer prøven. Det vil ofte være en avdelingsleder eller sykepleier som gjør dette, men det skjer likevel i større eller mindre grad gjennom kommunikasjon med prøvenemnda, ofte også ut fra en mal fra kommunen eller fylkeskommunen.

En lærling i helsearbeiderfaget er sjelden på bare ett lærested i læretiden. Som regel vil det være snakk om tre eller fire, med sykehjem, PU, hjemmetjeneste, dagsenter eller sykehus som de vanligste. Dette er en av grunnene til at kandidaten kan velge prøvested. Prøvenemnda kan imidlertid overprøve dette dersom de mener stedet ikke er egnet til å vise nødvendig forståelse og påkrevde ferdigheter i faget.

Gjennomføring av prøven

Prøvenemnda består av to personer som begge stiller opp ved prøvens begynnelse. Det samme gjør en representant for arbeidsstedet, i noen tilfeller også en tillitsvalgt for kandidaten. Dette begrunnes med hensynet til behovet for å dokumentere hva som er blitt gitt av opplysninger ved prøvens start, noe som kan være viktig, for eksempel ved klager på stryk. Kandidaten må signere på at oppgaven er mottatt og forstått.

Prøven består av fire deler: planlegging (dag én), gjennomføring (dag to), dokumentasjon og evaluering (dag tre). Flere av informantene syntes oppdelingen av de to siste delene var kunstig. Det var stor variasjon med hensyn til hvor detaljert utformet prøven var. Det ene ytterpunktet var at kandidaten fikk tildelt en bruker, og deretter skulle finne ut alt om vedkommende på egen hånd, for deretter å bestemme en tilpasset behandling. I andre tilfeller fikk kandidaten tildelt en bruker, ofte også flere brukere, samtidig som det ble gitt en del opplysninger, for eksempel om hva slags hjelpemidler brukeren vanligvis benyttet, og det ble gitt spesifiserte oppgaver.

Normal prosedyre var at kandidaten laget en pleieplan i løpet av første dags 7,5 timer. Denne ble satt opp på grunnlag av alt som fantes av informasjon om brukeren på tjenestestedet. I tillegg hadde kandidaten rett til å bruke de hjelpemidlene han eller

hun fant nødvendige. Prøvenemndas medlemmer forlot stedet etter at prøven var gitt og forstått. Pleieplanen ble levert inn etter dag én.

Dag to var prøvenemnda til stede, mer eller mindre kontinuerlig. Begrensningen lå i hensynet til brukeren, for eksempel når det gjaldt bluferdighet. Det var imidlertid ganske sprikende praksiser med hensyn til å stille kandidaten spørsmål underveis. Noen mente dette var prinsipielt galt, og at alle spørsmål måtte vente til en avsluttende utspørring siste dag, mens andre mente det var riktig at prøvenemndsmedlemmene stilte spørsmål underveis og var naturlig til stede som en del av teamet rundt brukeren.

Dag tre startet med at kandidaten skrev en sluttdokumentasjon og gjorde en egen-evaluering. Deretter kunne prøvenemnda stille spørsmål. Til sammen strakk denne dagen seg over fire–fem timer. Prøvetiden kunne imidlertid forlenges for kandidater med lese- og skriveansker, en tendens som ser ut til å være økende.

Avviket fra denne modellen fant vi bare i fylke D hvor de også i helsearbeiderfaget bruker mappemetoden. Dette innebærer at kandidaten gjennom læretiden gjennomfører seks–syv mindre prøver på de stedene vedkommende arbeider. Selve fagprøven er derfor redusert til én dag for lærlingene i dette fylket. Denne måten å gjennomføre en fagprøve på ble kommentert svært kritisk fra de øvrige informantene, som mente det svekket prøvenemndas muligheter til reell prøving. Samtidig ble det framholdt at mappeprøvene bidro til å aktivisere lærestedet på en måte som var gunstig for lærlingene. En side ved den avsluttende fagprøven som ble framholdt, var dens betydning i retning av å strukturere læretiden. Uten denne avsluttende prøven, med alt kandidatene knytter til den, var man redd det nødvendige presset både på lærling og veileder ville forsvinne.

Informantene uttrykte at de savnet mer fagspesifikke prøvenemndskurs. Tre av informantene satt eller hadde sittet med tillitsverv i Fagforbundet og brukte dette også som et «fagforum». Den fjerde hadde ikke noe slikt verv, men hadde deltatt på noen «sensorsamlinger» i fylket. Bare i ett fylke hadde det vært gjennomført særskilte møter i forbindelse med overgang fra omsorgsfaget til helsearbeiderfaget. Overgangen fra omsorgsfagprøver til helsearbeiderfagprøver hadde, ifølge våre informanter, medført en dreining mot større vektlegging av sykdomslære og sykepleie og mindre vekt på momenter som aktivisering og bomiljø. Dette signaliserer generelt en viss dreining mot den tradisjonelle hjelpepleierprofilen. Det virket likevel som om det fortsatt var noe vagt hvor store de reelle endringene i faget var, og hvilken – om noen – betydning dette hadde for fagprøven og prøvenemndenes vurderinger. En av informantene oppfattet for eksempel at også det tidligere omsorgsfaget rommet de samme elementene når det gjaldt sykdomslære som det helsearbeiderfaget gjør. Det ble oppsummert at det er en fordel med nemnder sammensatt av personer med ulik fagbakgrunn i feltet, fordi man på den måten lettere kan legge merke til ulike sider ved kandidatenes faglighet.

Vurdering

Hva må til for å bestå? Dette er ikke noe enkelt spørsmål. Må en kandidat for eksempel være i stand til å gjennomføre den skriftlige delen av prøven på en akseptabel måte? Her var informantene ikke helt enige, men det ble påpekt at alle kandidater, både lærlinger og praksiskandidater, hadde vært prøvd skriftlig før selve fagprøven. Dermed var det ikke prøvenemndas oppgave å stryke kandidater i den skriftlige delen dersom de ellers gjennomførte en god praktisk prøve.

Hvor ligger så grensen for hva som må til for å bestå? Dette syntes informantene det var vanskelig å gi enkle svar på. I stedet nevnte flere de sentrale målene i læreplanen og henviste til at disse måtte nås. Samtidig kom det fram at det ikke var nødvendig å bestå alle enkeltdeler for å få en bestått fagprøve. Dette ble illustrert ved at kandidater som hadde enkeltstryk i mappeprøver, kunne bestå den avsluttende fagprøven likevel. Man kunne også stryke på den skriftlige delen, men bestå fagprøven totalt dersom man viste en god praktisk prøve og en god muntlig del. Når spørsmålet ble skjerpet i retning av hva som er avgjørende for å bestå, kom det fram at gjennomgående brudd på hygieneregler i seg selv var grunn til ikke å bestå. Det samme gjaldt kandidater som jobbet mekanisk etter en plan, og som ikke var i stand til å observere og ta inn over seg alvorlige endringer i pasientens tilstand underveis i den praktiske prøven, men i stedet fortsatte som opprinnelig tenkt og dermed satte liv og helse i fare. Et tredje eksempel på strykårsak som ble nevnt, var dårlige holdninger, som for eksempel mangel på respekt for bluferdighet.

Dokumentasjonen som ble sendt fylkeskommunen, varierte noe fra fylke til fylke. Noen sendte hele prøven med dokumentasjon og planlegging samt sluttvurdering til fylkeskommunen. Andre nøyde seg med å sende oppgaven, prøveprotokollen og vurderingen og sendte bare prøven dersom det var snakk om stryk.

Roller og identiteter

Bare én av informantene svarer at hun er oppnevnt til prøvenemnda etter forslag fra en av partene. Det gjelder sykepleieren, som gjør det klart at hun «sitter fra arbeidsgiversiden». De øvrige tre har ingen klar oppfatning av om det er en av partene som har foreslått dem, men alle tre har hatt verv i fagforeningen, i både de tidligere Norsk Helse- og Sosialforbund, Norsk Kommuneforbund og det nåværende Fagforbundet. Noen nevner også dette som en av årsakene til at de har blitt spurt om å sitte i prøvenemnda. Men det er faglig erfaring som trekkes fram som det de oppfatter som den viktigste årsaken til at de har blitt spurt.

Informantene gir uttrykk for relativt stor lojalitet til fylkeskommunen i sitt virke som prøvenemndsledere. Det er her man må hente sin attest for å få fri, det er hit man sender reiseregninger, og det er disse som holder kurs for prøvenemndsmedlemmer.

Helsearbeiderfaget, og forløperen omsorgsfaget, har aldri opplevd annet enn at dette systemet har vært styrt av fylkeskommunen.

Samtidig uttrykte de ikke noen «tjenestemannsidentitet». Lojaliteten virket å ligge i arbeidsfeltet. På spørsmål om hvem de forvalter fagligheten på vegne av, blir de noe tause. En svarer «brukeren». Hva faget de representerer er, blir vanskeligere å definere så lenge ingen av dem er helsefagarbeidere, men representerer tre ulike utdanninger. Tendensen ser ut til å være at det blir færre sykepleiere i nemndene, og særlig flere omsorgsarbeidere. Det siste skjer til tross for at omsorgsarbeiderne er en langt mindre gruppe enn hjelpepleierne. I stedet kan det ha å gjøre med at omsorgsfaget var en del av fagopplæringen, mens hjelpepleierfaget ikke var det. Det kan imidlertid også tenkes at dette endrer seg når de tidligere utdanningene nå er slått sammen. Informanten som var hjelpepleier, uttrykte det nettopp slik, at hun etter sammenslåingen følte at hun nå kunne være prøvenemndsmedlem.

Informantene representerer altså en stor spennvidde når det gjelder fagbakgrunn, hvilket vi må anta avspeiler situasjonen for prøvenemndene i helsearbeiderfaget: en sykepleier, en hjelpepleier, en omsorgsarbeider etter generalistmodellen og en omsorgsarbeider etter en annen forsøksmodell. Informantene ga inntrykk av, og la selv vekt på, at deres ulike fagbakgrunner virket komplementære heller enn konkurrerende. Prøvenemndslederne i dette faget må i det hele tatt beskrives som relativt tilpasningsdyktige. Helsearbeiderfaget er enda nytt, og informantene formidlet også et inntrykk av en viss usikkerhet – og åpenhet – om hva det eventuelt *nye* består i, eller om faget egentlig vil bety så mye for de innarbeidede mønstrene for oppgaveutførelse, oppgavefordeling og samhandling i arbeidsfeltet.

4 Oppsummering og diskusjon

4.1 Prøvenemndene – roller og identiteter

De fleste informantene som er intervjuet i dette prosjektet, sitter som ledere i prøvenemndene, mens noen få er ordinære medlemmer. De aller fleste har lang arbeidserfaring og god kjennskap til det aktuelle faget. De fleste har også mange års erfaring med prøvenemndsarbeid. Enkelte har sittet som prøvenemndsledere i 20–30 år.

Prøvenemndenes faglige profil varierer fra fag til fag. Mest enhetlig er fagsammensetningen i de tradisjonelle håndverksfagene (møbelsnekkerfaget og tømrerfaget), der alle har svennebrev. Flere av informantene har senere også tatt mesterbrev. Sammensetningen av prøvenemnda i helsearbeiderfaget gjenspeiler at faget er under etablering. Prøvenemndsmedlemmene har selv en annen fagbakgrunn, der to har fagbrev som omsorgsarbeidere, mens to har skolebasert utdanning som henholdsvis hjelpepleier og sykepleier. Også i kjemiprosessfaget og elektrikerfaget har prøvenemndene en blandet faglig profil. Noen har fagbrev i «bånn» og har senere tatt ingeniørutdanning, og noen har akademisk utdanning uten fagbrev.

Variasjonen mellom fagene når det gjelder prøvenemndenes fagsammensetning innebærer at forutsetningen for etablering eller videreføring av felles faglige normer eller for en felles fortolkning av regler og vurderingskriterier varierer noe mellom fagene. Prøvenemndsmedlemmene er i ulik grad bærere av en felles faglig identitet. Dette gjenspeiler seg også delvis i at prøvenemndene i varierende grad gir uttrykk for etablerte, felles oppfatninger om hva faget er, og hvilke faglige normer som gjelder. Igjen er avstanden størst mellom håndverksfagene på den ene siden og helsearbeiderfaget på den andre siden. Denne avstanden handler imidlertid ikke bare om prøvenemndsmedlemmenes fagbakgrunn, men også om fagenes historiske utvikling og posisjon i arbeidslivet. Både informantene med bakgrunn i møbelsnekkerfaget og i tømrerfaget nevner eksempler på oppgaver som har vært gjort på samme måte i flere hundre år. I helsearbeiderfaget formidler informantene en større usikkerhet omkring «hva faget er». I elektrikerfaget preges oppgavene blant annet av nye krav til jobbutførelse regulert av fagets forskrifter.

Som omtalt i kapittel 2 ble prøvenemndene tidligere oppnevnt etter innstilling fra partene i arbeidslivet. Ved sammensetningen av prøvenemnda skulle det være like mange representanter fra arbeidsgiver- som fra arbeidstakersiden. I dag er de formelle kravene at prøvenemnda skal ha minst to medlemmer som har formell faglig kompe-

tanse innenfor fagområdet, fortrinnsvis med oppdatert arbeidslivserfaring i faget. Fylkeskommunen skal også se til at prøvenemnda har tilfredsstillende vurderingsfaglig kompetanse. Ved oppnevning av nye prøvenemnder skal fylkeskommunen hente inn forslag fra partene i arbeidslivet.¹³

Flertallet av våre informanter er oppnevnt av bransjeorganisasjoner, entreprenørforening, laug eller lignende. Noen gir også klart uttrykk for at de representerer arbeidsgiverne. I alle gruppene, med unntak av helsearbeiderfaget, er det også prøvenemndsmedlemmer som arbeider som lærere i skolen. Informanter med mange års erfaring fra prøvenemndsarbeid forteller at det er blitt mer og mer vanlig at de som rekrutteres til prøvenemndene, er representanter fra arbeidsgiversiden mens det blir færre representanter fra arbeidstakersiden. Hovedinntrykket fra intervjuene er likevel at informantene oppfatter seg selv som representanter for faget, mer enn som partsrepresentanter. Det gjelder i stor grad også dem som til daglig arbeider i skolen.

Vi finner variasjoner når det gjelder organiseringen av prøvenemndsarbeidet med hensyn til antall medlemmer og om sammensetningen er fast eller rullerende. Tidligere skilte man mellom faste medlemmer og varamedlemmer. I dag ser det ut til det er vanlig at ledervervet ligger fast mens man ellers har en rulling blant flere medlemmer. Det som bestemmer sammensetningen, er i første rekke praktiske forhold som reiseavstand og antall prøver. Medlemmene rulleres for å sikre en jevn fordeling av arbeidsoppgaver og erfaring, mer enn for å sikre en bestemt sammensetning.

Det å sitte i prøvenemnda blir av informantene selv omtalt som en plikt, men også som en oppgave som er forbundet med en viss status. Prøvenemndslederne er «flinke i fylket», det er et verv man kan være stolt av. Samtidig er det mye arbeid knyttet til prøveavviklingen, og det krever mye tid. Mange har sittet der langt ut over det som kan forventes. Informantenes egen begrunnelse for dette er engasjement og interesse for faget. Gjennom arbeidet i prøvenemnda ønsker man å arbeide for å videreføre kvalitetskravene i faget og hindre at faget svekkes. Man vil bidra til at tilliten til fagbrevet opprettholdes. Da må fagbrevet henge litt høyt: «Det skal være et slit å komme gjennom det. Det skal ikke være sånn at du bare kan spasere igjennom». For prøvenemndslederne er dette blant annet forbundet med begrepet yrkesstolthet: «Vi må ha litt yrkesstolthet og prøve å føre faget videre».

Prøvenemndene ønsker å videreføre faglige normer. Samtidig må de forholde seg til endringer, enten det gjelder endringer i skolen og det formelle regelverket, eller endringer i arbeidslivet. I dette arbeidet opplever prøvenemndene selv å ha et stort behov for faglige fora som gir rom for å utveksle erfaringer og for å utvikle et felles grunnlag for en videre utvikling av faget. Det etterlyses samlinger, både på regionalt og nasjonalt nivå, som gir mulighet for å vite hvordan prøvenemndsarbeidet foregår, også utenfor eget fylke.

¹³ Forskrift til opplæringslova, § 3-56.

Prøvenemndene representerer faget i den forstand at de ønsker å videreføre og utvikle faget. Samtidig opplever de, riktignok i varierende grad, at de gjør en jobb på vegne av fylkeskommunen. De «representerer faget for fylket», eller de «representerer fylket, men tenker fag». Deltakelse i prøvenemndsarbeidet tar etter hvert så mye tid at spørsmålet om honorar er blitt et viktig tema for å kompensere for tapt arbeidsfortjeneste. På dette området er det ulik praksis fra fylke til fylke. I den grad prøvenemndsmedlemmene får dekket tapt arbeidsfortjeneste, kan man også si at relasjonen til fylkeskommunen gradvis endres. Noen av prøvenemndslederne omtaler også fagprøven som en «eksamen» og seg selv som «sensor».

I kapittel 2 skrev vi at prøvenemndsmedlemmene og deres arbeid kan analyseres ut fra en forventning om et krysspess mellom ulike og til dels motsetningsfylte roller. En foreløpig oppsummering kan være at informantene selv legger størst vekt på rollen som representant for faget, men samtidig med en klar oppfatning av at de også representerer fylkeskommunen. Sammenlignet med tidligere er partsperspektivet tonet ned, men det er likevel klarere til stede i kjemiprosessfaget og delvis i elektrikerfaget enn i de andre fagene. I det store og hele ser det ut til at det å representere faget lar seg kombinere med det å representere fylkeskommunen. En mulig forklaring på det kan være at formelle bestemmelser og relasjonen mellom fylkeskommunen og prøvenemndene bare unntaksvis oppleves som en trussel mot kjernen i faget eller prøvenemndenes faglige autonomi.

4.2 Fylkeskommunen og det lokale handlingsrommet

Kunnskapsløftet som reform sies å innebære at skoleeier har fått et tydeligere ansvar for kvaliteten i grunnopplæringen. Kompetansemålene i læreplanene skal gi rom for lokal tilpasning av innhold og arbeidsmåter i opplæringen. Et viktig spørsmål i den forbindelse er om økt lokal frihet også fører til økte forskjeller når det gjelder gjennomføring og vurdering av fag- og svenneprøver. Prøvenemndenes relasjon til fylkeskommunen var ett av temaene som ble berørt i fokusgruppeintervjuene, og eventuelle forskjeller i gjennomføring av fagprøvene innad i og mellom fylkene ble også berørt. Intervju-materialet gir imidlertid ikke grunnlag for å si noe generelt om forskjeller mellom fylkene eller i hvilken grad forskjellene har økt etter innføringen av Kunnskapsløftet.

Fylkeskommunen har det formelle ansvaret for at fag- og svenneprøvene blir gjennomført i samsvar med det regelverket som til enhver tid gjelder. Dette kan blant annet gjøres gjennom opplæring av prøvenemndsmedlemmer og ulike former for oppfølging.

Mange av prøvenemndsmedlemmene som er intervjuet, har deltatt i kurs og samlinger i regi av fylkeskommunen i forbindelse med innføringen av Kunnskapsløftet eller ved oppnevning av nye prøvenemnder. Disse kursene har i de fleste tilfeller hatt en varighet på én til to dager og har gjerne dreid seg om innføringen av nytt regelverk.

Den opplevde nytten av disse kursene varierer. En innvending er at kursene blir for generelle i forhold til et uttrykt behov også for mer fagspesifikke kurs.

Relasjonen mellom prøvenemndene og fylkeskommunen kan karakteriseres som avklart, ryddig og saklig. Prøvenemndene forholder seg til de rutiner og prosedyrer som er bestemt fra fylkeskommunens side. Disse varierer noe fra fylke til fylke, blant annet når det gjelder bruk av dokumentasjon. I fylke D har fylkeskommunen utarbeidet en standardisert mal for dokumentasjon som skal benyttes ved gjennomføring av fag- og svenneprøver, uavhengig av fag. Inntrykket fra intervjuene er at prøvenemndene i fylket har gode erfaringer med denne modellen. I fylke B framstår derimot dokumentasjonen som lite standardisert, og dialogen mellom fylkeskommunen og prøvenemndene er mindre formalisert og skriftliggjort.

Generelt formidler informantene et inntrykk av at forholdet mellom fylkeskommunen og prøvenemndene er preget av et gjensidig tillitsforhold. Prøvenemndene respekterer fylkeskommunens formelle ansvar og forholder seg til formelle bestemmelser knyttet til prøveavvikling og dokumentasjon. Samtidig opplever prøvenemndene at de blir vist stor tillit når det gjelder faglige spørsmål. De påpeker også at slik må det være. Fylkeskommunens folk blir omtalt som «prosessfullmektiger» som verken kan eller skal fungere som fagspesialister, men som har full tillit til prøvenemndenes faglige vurderinger. Det gjelder også tolkninger av læreplanene og eventuell bruk av læreplanene i alle faser av prøveavviklingen.

Det rapporteres om få konflikter eller uoverensstemmelser når det gjelder prøveavviklingen. Et unntak er kjemiprosessfaget der det var en diskusjon om adgangen til å gjennomføre prøven på samme måte før og etter innføringen av Kunnskapsløftet. I ett av fylkene fikk man aksept for å fortsette som før, i et annet måtte prøvenemnda legge om prøven.

4.3 Forberedelse, gjennomføring og vurdering

Samtidig som prøvenemndene forholder seg til gjeldende retningslinjer, viser intervjuene at det er rom for så vel faglig skjønn som lokale tilpasninger når det gjelder forberedelse og gjennomføring av fag- og svenneprøvene. Forskjellene gjelder blant annet graden av formalisering, hvem som er til stede under forberedelsene og gjennomføringen av prøven, bedriftenes rolle i utformingen av prøvene, bruk av prøvested, bruk av tilsynsperson under prøven og det konkrete innholdet i prøvene.

Det går fram av fokusgruppeintervjuene at det er forskjeller i prøvenemndenes arbeid mellom fagene, men også delvis mellom ulike prøvenemnder innenfor samme fag. Forskjeller mellom fagene er naturlig på grunn av fagenes karakter. Dette gjenspeiles også i læreplanene, blant annet når det gjelder bestemmelser om prøvenes omfang.

Når det gjelder tidsrammen for prøven, har det, som vi har sett, også vært konflikter mellom prøvenemndene og fylkeskommunene. Bestemmelser om omfang har betydning for hva det er mulig å få prøvd kandidatene i, og dette spørsmålet kan derfor gå inn i kjernen i prøvenemndenes arbeid. Spørsmål knyttet til tidsramme og omfang handler imidlertid også om praktiske, men likevel vesentlige, spørsmål knyttet til tids- og ressursbruk. Også her signaliserer informantene at det går en grense for hvor stor arbeidsbelastning og hvor omfattende endringer de kan tåle.

Forskjellene mellom fag skyldes naturlig nok ulike regler og former for fagprøve, både når det gjelder hvilke kompetansemål som prøves, og tidsrammen for gjennomføringen av prøven. I møbelsnekkerfaget og tømrerfaget arbeides det med et konkret prøvestykke over flere dager. I kjemiprosessfaget tar utførelsen av den praktiske arbeidsoperasjonen i forbindelse med prøven bare et par timer. Forskjellene innebærer at prøvenemndene også får ulike utgangspunkt for sitt arbeid. På samme måte vil planleggingen av prøven variere med det konkrete innholdet i prøven.

Ved spørsmål om overvåkning og kontroll av produksjonsprosesser er systemforståelse og «teoretisk» innsikt i produksjonsprosessen helt avgjørende for arbeidet som skal gjøres. Uten dette vil arbeidet bli en fare for sikkerheten. Dermed blir arbeidets planlegging og begrunnelse et nøkkelmoment ved prøvenemndenes vurdering av kandidatens faglige kompetanse. Om sammenføyningen av skuffen er slett utført, eller dør a subber i karmen, hjelper det derimot lite om arbeidet er planlagt og dokumentert etter alle kunstens regler. Produktet er ikke salgbart, og kandidaten risikerer å stryke. Teoribiten er likevel med som en forutsetning. For at produktet skal bli bra, må tegningen være forstått, og beregningene må være godt utført. Når vi finner at det er ulike prosedyrer ved forberedelse og gjennomføring av prøvenemnder innenfor samme fag, skyldes det dels praktiske rammebetingelser (geografisk avstand, tilgang på prøvestasjon og sikkerhetsmessig klarering), dels erfaringsbasert tilpasning (hvor godt prøvenemndene kjenner bedriften og forholdene der) og dels lokale vaner (internt i nemnda eller mellom nemnd og fylkeskommune). Hovedinntrykket er at de fleste variasjonene skyldes pragmatisk tilpasning ut fra ressurser og etablerte vaner. Et eksempel er hvor mange som er til stede ved oppstart av prøven. Her blir hensikten med at hele prøvenemnda skal være til stede veid opp mot praktiske spørsmål knyttet til reisevei og ressursbruk. Det samme gjelder valg av prøvested for gjennomføring av prøven. Et annet spørsmål er knyttet til i hvilken grad og på hvilken måte kriteriene for vurdering gjøres kjent for kandidaten på forhånd. Noen presenterer vurderingskriteriene skriftlig for kandidaten i forkant av prøven. Andre formidler kriteriene muntlig eller legger vekt på at de som er meldt opp til fagprøven, uansett skal være fortrolig med disse kriteriene. Samtidig blir det lagt vekt på at kriteriene gjerne er generelt formulert, noe som innebærer at det alltid vil være rom for skjønn. Et eksempel er kriteriet «god håndverksmessig utførelse». Det avgjørende er ikke nødvendigvis om kriteriet er formulert skriftlig av prøvenemndene

i forkant av prøven. Kandidaten skal uansett være klar over at prøvenemnda vil legge vekt på at arbeidet er godt håndverksmessig utført.

På enkelte punkter kan nok forskjeller i praksis mellom ulike prøvenemnder ha sammenheng med at prøvenemndene ikke er klare over endringer i regelverket. Et eksempel er overgangen fra tredelt til firedelt prøve. Før var det planlegging, gjennomføring og vurdering. Nå er det planlegging med begrunnelser for valg, gjennomføring av et faglig arbeid, vurdering av eget prøvearbeid og dokumentasjon av eget prøvearbeid.¹⁴ I noen av prøvenemndene snakker man fremdeles om en tredelt prøve. Når de blir gjort oppmerksom på overgangen til en firedelt prøve, betyr ikke det at egen praksis blir oppfattet som et avvik fra formelle bestemmelser. Kandidatenes egenvurdering inngår uansett som et element i gjennomføringen av prøven, på samme måte som det alltid har gjort. Forskjellene observeres og kommenteres, men blir ikke av prøvenemndene selv oppfattet som vesentlige. Behovet for justering av egen praksis blir vurdert ut fra hva som oppfattes som fornuftig og rimelig.

Når det gjelder prosedyrer og rammer for fagprøvene, er vårt inntrykk at avviklingen er preget av godt begrunnede og velprøvde ordninger, der nye momenter er tatt inn på pragmatisk vis, og der det også er åpenhet for fornyelse og forbedring. Prøvenemndene viser respekt og ansvar overfor fylkeskommunen og deres formelle myndighet. Forpliktelsen og motivasjonen for å engasjere seg i prøvenemndsarbeidet er likevel først og fremst knyttet til ansvaret for faget. Det er, som vi har vært inne på tidligere, rollen som forsvarer av faget som presenteres og formidles, ikke rollen som «offentlig tjenestemann». På dette punktet er det riktignok noe variasjon og en viss dobbelthet hos enkelte medlemmer. Oppnevning, søknadsgrunnlag for fritak på jobben, reiseregning og honorarskjema, protokollutlevering, rapportering, kursing osv. – alt dette bidrar til at både medlemmene selv, deres bedrifter og omgivelsene ellers kan oppleve at nemnda er sensorer på vegne av fylkeskommunen.

Når det gjelder den faglige bedømmelsen, er det imidlertid ingen tvil om hvilken rolle prøvenemndsmedlemmene fyller. Her er det fagpersonen og fagpersonens sunne skjønn som er i virksomhet. Dette skjønnets bygger både på egen erfaring, etablerte normer og diskusjon og refleksjon om fagets utvikling.

Noe av dette kommer fram i det vi allerede har nevnt angående utviklingen av prøveformen. Forskjeller mellom fag med hensyn til prøveavvikling gjenspeiler fagenes innhold og hva som vektlegges. Plan og dokumentasjon vektet sterkere i kjemiprosess- og elektrofaget enn i møbelsnekkerfaget. Hos de førstnevnte er planleggingen gjenstand for «eksaminering» og gjenspeiler fagenes sterke kobling mellom teoretisk og praktisk kunnskap. I kjemiprosess- og elektrofaget må man ha ting helt klart i «hodet», mens for møbelsnekkerne er «håndlaget» avgjørende. I helsefag er det litt annerledes. Her er planlegging og teori viktig, men ikke bare på grunn av tekniske forhold. Her er det

¹⁴ Forskrift til opplæringslova § 3-57

arbeidspraksisen og etiske spørsmål som gjelder levende mennesker, som må overveies og bevisstgjøres. Det hjelper lite med teoretisk kunnskap og en god plan om en ikke klarer å observere store endringer hos pasienten i løpet av stellet.

Disse problemstillingene henger igjen sammen med fagenes karakter og egenutvikling. For alle nemndene var det særlig ett tema som brakte stort engasjement inn i diskusjonen. Hva er fagets kjerne, og hvordan håndteres bredden i faget? Dels var det snakk om økt bredde etter sammenslåing av fag. Dels var det snakk om fag som allerede var brede ut fra bedriftsgrunnlaget, særlig kjemiprosess, men også elektriker (industri vs. installasjon). I tillegg kom spørsmålet om læreplanens målformuleringer, er disse altfor ambisiøse?

Engasjementet rettet seg både mot hva som var rett (hvor grensene bør gå osv.), men også/mest om hvordan man best skulle håndtere bredden i gjennomføringen av fagprøven. Dette handler blant annet om balansering av to ulike normer: Prøven skal gjøres ut fra den lærebedriften lærlingen har vært i, og prøven skal dekke helheten og bredden i faget.

Hvorvidt prøvenes innhold tar utgangspunkt i eller blir relatert til læreplanens målformuleringer, varierer. I noen fag, som i kjemiprosess, er det utviklet vurderingstema som eksplisitt er relatert til kompetansemål i læreplanen. Men heller ikke her er det læreplanens tekst som står i sentrum ved diskusjonen om fagets kjernemomenter ved prøveavleggelse. Det sentrale er prøvingen av kandidatens faglige forståelse og helhetlige kompetanse. Topp score på både bredde og dybde gir beste karakter. Et hovedkriterium for flere av prøvenemndene er at kandidaten skal levere et salgbart produkt. Både i møbelsnekkerfaget, tømrerfaget og elektrikerfaget blir dette begrepet brukt som et overordnet mål. For å få beste karakter skal det ikke være noe å utsette på arbeidet. Når prøvenemndene selv beskriver hva som kjennetegner en god kandidat og en god prøve, er det det helhetlige som vektlegges. De enkelte målene i læreplanen kan trekkes inn i vurderingen, uten at dette nødvendigvis gjøres eksplisitt. Når det gjelder de grunnleggende vurderingskriteriene, er hovedinntrykket at det er stor grad av enighet mellom prøvenemndsmedlemmene. Det er stort sett enighet om hva som er stryk, eller hva som skal til for å bestå. Det er noe større usikkerhet og tilsynelatende også noe ulik praksis når det gjelder kriteriene for å få «bestått meget godt». Ut fra prøvenemndsmedlemmenes beskrivelser og diskusjon i intervjuene framstår hver prøve som mer eller mindre unik. Prøvenemndene utøver et skjønn basert på en helhetlig vurdering av det konkrete arbeidet som gjøres, ikke basert på et sett med generelle kriterier løsrevet fra komplekse og særegne oppgaver.

Det er verdt å merke seg at enigheten om vurderingskriteriene på tvers av fylkene på ingen måte blir tatt for gitt. Underveis i og i etterkant av fokusgruppeintervjuene ble det lagt vekt på at dette intervjuet hadde vært en nyttig og viktig bekreftelse for prøvenemndsmedlemmene. Igjen understreker dette behovet for flere faglige arenaer

med mulighet for å diskutere så vel praktiske løsninger og rutiner som fortolkning av regelverk og bruk av vurderingskriterier innenfor det enkelte fag.

4.4 Ansvar, selvstendighet og skjønnsutøvelse

Det empiriske materialet dokumenterer betydelig variasjon i vurderinger og praksiser både innen og mellom fag. Likevel er det noen forhold som framstår som relativt entydige. Det ene er hvordan prøvenemndsmedlemmene ser på fagprøven som en selvfolgelighet. Fagprøven hører til som den naturlige og nødvendige avslutningen av læretiden og som en naturlig og god form for prøving i faglig kompetanse. Innhold og form kan justeres, det har prøvenemndene selv bidratt til. Justering etter pålegg kan godtas, men bør være tilpasset en faglig logikk og praktisk fornuft. Irritasjon og uenighet kan rettes mot endringer i faglig innhold og bredde (jf. elektrofaget), mot faglig underminering gjennom svekkelse av rekrutteringsgrunnlag (jf. møbelsnekker- og kjemiprosessfaget) eller mot fylket som blander seg inn der dette oppfattes som utilbørlig eller upassende (jf. kjemiprosessfaget). Arbeidet i prøvenemnda gjøres likevel med stor grad av ansvarsfølelse overfor fylkeskommunen og de formelle retningslinjene, men først og fremst overfor faget og den faglige skjønnsutøvelsen. Oppdagelser av variasjon og nyanser i prosedyrer og arbeidsmåter registreres med interesse. Tilpasninger vurderes ut fra eget ansvar og skjønn som prøvenemnd.

I spørsmål om faglig vurdering er dette selvstendige ansvaret helt avgjørende. Og nettopp her ligger det andre hovedinntrykket, den grunnleggende forståelsen av egen rolle: «Det er vi som bedømmer faglig kompetanse, og ingen andre». Særlig viktig er det å merke seg at denne autonomien ikke bare innebærer en selvstendighet vis-à-vis fylket eller myndighetene, men også vis-à-vis bedriftene og partene. På sett og vis får man et inntrykk av at nemndene står «alene». Jo, de har gode relasjoner til både fylket og bedriftene, men de er alene om de avgjørende beslutningene. Dette er de selv oppmerksomme på, og de tar det nærmest for gitt. Ikke slik at de ønsker å være overlatt til seg selv, de tar gjerne del i kurs og informasjonsmøter. Og prøvenemndsmedlemmene viste stor glede over den oppmerksomhet som ble vist deres arbeid ved dette vesle forskningsprosjektet. Det som særlig framheves, er ønsket om å styrke sin selvstendighet som faglig prøveinstans gjennom å styrke relasjonene til faglige kolleger andre steder, andre prøvenemnder og faglige fora.

Som et tredje hovedtrekk vil vi framheve de spenningene eller utfordringene prøvenemndenes faglige virksomhet og autonomi står overfor. Om hovedinntrykket i dag er at de «står alene», er det ingen tvil om at prøvenemndene må ses i sammenheng med en rekke aktører og institusjoner. Det er fylkeskommunen og de offentlige myndighetene, det er bedriftene og de lokale bedriftsmiljøene, det er arbeidslivets

representanter i lokale, regionale og nasjonale sammenhenger (y-nemnder, faglige råd, bransjeorganisasjoner og fagorganisasjoner) og det er skolene og skolemiljøene. Tydeligst er spenningsforholdet mellom fylket og nemndene og en løpende strukturering av prøvenemndsmedlemmenes rolle som fylkets «representanter» og sensorer. Hvordan dette forholdet utvikler seg, avgjøres ikke bare av prøvenemndenes videre rekruttering, sosialisering og egen ivaretagelse av tradisjonelle identiteter, men også av fylkeskommunens rolleutvikling, myndighetsutforming og personalmessige grunnlag. Men også relasjonen til bedriftsmiljøene og arbeidslivets organisasjoner kan være motsetningsfylt. Det nevnes flere eksempler der prøvenemndene stiller krav til bedriftene om bedre prosedyrer ved prøven og – ikke minst – bedre opplæringsgrunnlag for lærlingene. Hvordan nemndenes autoritet i disse relasjonene utvikles, vil blant annet avhenge av bedriftenes kompetansebehov og utviklingen av faglige kompetansekulturer. At prøvenemndenes faglige forankring kan trues på mange indirekte måter, vises også ved den undermineringen av faglig livsgrunnlag som nemndene opplever når utdanningstilbud legges ned og når elever og faglærermiljøer forsvinner.

5 Videre forskningsbehov

Det foreligger lite forskning om gjennomføring av fag- og svenneprøver og om prøvenemndenes rolle i fag- og yrkesopplæringen. Datagrunnlaget i denne rapporten er begrenset, men rapporten kan likevel betraktes som et første skritt på veien mot en større forståelse for dette emnet. Prosjektet har på mange måter bekreftet vår oppfatning av prøvenemndenes sentrale rolle i utformingen av norsk fag- og yrkesopplæring. Prøvenemndene framstår både som tradisjonsbærere og som faglige fornyere eller innovatører gjennom sitt engasjerte arbeid som kvalitetsbedømmere. Det gjør videre studier av prøvenemndene svært betydningsfulle for å forstå den aktuelle og framtidige utviklingen av norsk fagopplæring. I dette kapitlet vil vi kort skissere noen utvalgte tema og spørsmål som på bakgrunn av denne kartleggingen peker seg ut som særlig aktuelle for videre forskning.

Bred kartlegging av prøvenemndene – oppnevning, sammensetning og nyrekruttering

Datagrunnlaget for rapporten er begrenset – vi har gjennomført fokusgruppeintervjuer med en liten gruppe prøvenemndsledere og -medlemmer i fem fag og fra fire ulike fylker. Utvalget er gjort for å forsøke å dekke ulike typer fag og ulike deler av landet. Vi har likevel ikke et representativt bilde av prøvenemndene. Kartleggingen i seg selv gir få sikre svar, men reiser en rekke nye spørsmål. En type spørsmål retter seg mot hvem prøvenemndsmedlemmene rent faktisk er: Hva er deres faglige bakgrunn og arbeidsmessige tilhørighet, hvordan er de utpekt, hvilken motivasjon har de for å delta, hvem representerer de, hva er deres rolleforståelse, hvor mange års erfaring har de fra prøvenemndsarbeid? Disse spørsmålene kan også kobles til spørsmålet om prøvenemndsmedlemmenes relasjoner og nettverk lokalt og regionalt i fag- og opplæringssammenheng. Har de eller har de hatt andre eller tilsvarende roller i bedrift, skole eller ved opplæringskontor? Svar på denne typen spørsmål vil avdekke prøvenemndenes forankring og påvirkningsfelt. Slike spørsmål ville mest presist bli besvart gjennom en bred kartlegging. En slik kartlegging ville også kunne gi systematiske data om eventuelle forskjeller mellom fylker og fag i spørsmålet om rekruttering av prøvenemndsmedlemmer og relasjoner mellom ulike aktører i fagopplæringen.

Kvalitativ undersøkelse av prøvenemndsmedlemmenes motivasjon, identitet og rolleforståelse

En bred kartleggingsstudie av rekruttering og relasjoner vil i prinsippet også kunne inkludere spørsmål om relasjonen til fylkeskommunen, egen rolleforståelse og mer generelle vurderinger av spørsmål knyttet til nemndenes arbeid. Spørsmål som inkluderer slike vurderinger av prosess og praksis, egne og andres motivasjoner, holdninger osv., vil imidlertid lettere kunne fanges opp gjennom kvalitative undersøkelsesmetoder. I denne rapporten har vi benyttet fokusgruppeintervjuer som datainnsamlingsmetode. Interaksjon mellom informantene har vært viktig i den forstand at vi ønsket å legge til rette for sammenligning av ulike framgangsmåter ved forberedelse, gjennomføring og vurdering av fag- og svenneprøver. Fokusgruppeintervjuer gir derimot i liten grad rom for å gå nærmere inn på individuell motivasjon, holdninger til faget og hvilke dilemmaer og rollekonflikter den enkelte opplever knyttet til arbeidet i prøvenemnda. For å kunne gå nærmere inn på denne typen spørsmål, vil individuelle intervjuer med prøvenemndsmedlemmer være en mer velegnet metode.

Case-studier: Hvordan defineres og uttrykkes fagenes kjerne?

Et særlig interessant prosjekt ville være å gå nærmere inn på prøvenemndenes vurdering og håndtering av fagenes innholdsutforming. Hva er faglig kjernekompetanse? I hvilken grad er den i bruk i ulike lærebedrifter? Hvordan kommer den til uttrykk? Hvordan vurderes og håndteres spørsmålet om faglig helhet og faglig bredde i forhold til læreplanenes utforming og i forhold til lærebedriftenes rammer? Svar på disse spørsmålene kaster ikke bare lys over prøvenemndene som sådan, men over kjerneproblemer ved utviklingen av fagopplæringen mer generelt.

Et interessant forskningsprosjekt ville derfor være å stille de samme spørsmålene til andre nøkkelaktører for fagenes konkrete utforming: faglige ledere, yrkesutvalg og faglærere, opplæringsansvarlige i bedrifter, bransjefolk og læreplanutvalg. Dette ville kaste lys over spenninger, ambivalenser og dynamikker i fagenes egen utvikling.

En spennende metode for et slikt prosjekt ville være å gjennomføre datainnsamling i forbindelse med nasjonale (for de små og mellomstore fagene) eller regionale (for de store fagene) konferanser med prøvenemndsmedlemmer og et utvalg andre faglige nøkkelaktører. Gruppediskusjoner og plenumsdiskusjoner ville her kunne gi verdifull informasjon til forskningsmessig fortolkning og analyse – samtidig som de faglige laugene selv kunne utvikle sine faglige vurderinger og normer.

En kvalitativ undersøkelse av prøvenemndenes vurderingsfaglige kompetanse

Et annet prosjekt vil være knyttet til et utdanningspolitisk satsingsområde: vurderingskompetanse og vurderingskulturer. Hva er tilfredsstillende vurderingsfaglig kompetanse? Hvordan definerer fagopplæringens parter og de ulike fylkeskommunene dette? Hvordan stemmer fylkeskommunenes kompetansekrav med partenes oppfatning av vurderingsfaglig kompetanse? Vi tror at slike undersøkelser blant annet kan synliggjøre kulturelle ulikheter mellom vurdering i skole og vurdering som utsjekking og kontroll av en faglig standard før inntreden på et arbeidsmarked. I så måte vil et slikt prosjekt også kunne være et supplement til et forskningsprosjekt om fagenes kjerne.

Prøvenemndene i det opplæringspolitiske feltet

I forlengelsen av en studie av vurderingsfaglig kompetanse kan det være fruktbart å studere de aktørene og institusjonelle settingene prøvenemndene samhandler med, enda nærmere: bedriftene og det lokale bedriftsmiljøet, fylket og de offentlige myndighetene samt arbeidslivets representanter og skolemiljøene. Deres egenutvikling, selvforståelse og innbyrdes relasjoner vil være svært avgjørende for pregingen av de ulike faglige kompetansekulturene. Hvordan prøvenemndene ser på seg selv, spiller inn på og preger deres forståelse av de andre, og vice versa. Hva slags selvforståelse for eksempel fylkeskommunene har, er bestemt av, og er bestemmende for, deres forståelse av de andre aktørene i det opplæringspolitiske feltet. Her kan det være svært interessant både med en type relasjonell feltanalyse og en mer strukturelt orientert nettverksanalyse av utvalgte fagkulturer i ulike fylker.

Litteratur

- Deichman-Sørensen, T. (2009), «Hvor går norsk fagopplæring? Om modernisering, organisering og styring av fag- og yrkesopplæringen i Norge». *Småskriftserien*, 3–2009. Lillestrøm: Høgskolen i Akershus.
- Hagen, A., M. Nadim og T. Nyen (2008), *Bruk av fagkompetanse i arbeidslivet*. Oslo: Fafo-rapport 2008:29.
- Holm, I. (1960), *Lærlingloven for industri, handel og kontorarbeid*. Med kommentarer og utfyllende bestemmelser. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Høst, H. (2006), *Utdanningsreformer som moderniseringsoffensiv. En studie av hjelpepleieryrkets rekruttering og dannelseshistorie, 1960–2006*. Avhandling for graden dr.polit. Institutt for administrasjon og organisasjon. Bergen: Samfunnsvitenskapelig fakultet, Universitetet i Bergen.
- Michelsen, S. (1991), «Yrkesopplæringens forvaltning. Institusjonaliseringen av det norske styringssystemet for yrkesutdanning 1937–58». I: T. Halvorsen og O.J. Olsen, red., *Det kvalifiserte samfunn?* Oslo: Ad Notam.
- Michelsen, S., H. Høst og J.P. Gitlesen (1998), *Fagopplæring og organisasjon mellom reform og tradisjon. En evaluering av Reform 94*. Sluttrapport. AHS-gruppe for flerfaglig arbeidslivsforskning. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Morgan, D.L. (1997), *Focus Groups as Qualitative Research*. 2. utgave. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Olsen, O.J. (1987), *Prosessarbeid og fagopplæring. Om framveksten av nye lærefag i prosessindustrien. Tyske og norske erfaringer*. Arbeidsnotat. Bergen: Sosiologisk institutt / AHS, Universitetet i Bergen.
- Olsen, O.J. (1998), *Fagopplæring i bedrift: sentrale mål og lokal virkelighet. Evaluering av Reform 94*. Årsrapport 1997/II. AHS Serie B 1998–2. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Olsen, O.J., E.C. Arnesen, L.O. Seljestad og O. Skarpenes (1998), *Fagopplæring i omforming. Evaluering av Reform 94*. Sluttrapport. AHS Serie B 1998–4. Bergen: Universitetet i Bergen.

- Olsen, O.J., H. Høst og S. Michelsen (2008), «Veier fra yrkesopplæring til arbeidsliv. En studie av det norske overgangsregimets effektivitet». I: J. Olofsson og A. Panican, red., *Ungdomars väg från skola till arbetsliv. Nordiska erfarenheter*. 584: 249–332. København: TemaNord, Nordisk Ministerråd.
- Olsen, O.J. (2008), *Institusjonelle endringsprosesser i norsk fag- og yrkesopplæring. Fornyelse eller gradvis omdannelse?* Notat 7. Bergen: Rokkansenteret.
- Pierson, P. (2004), *Politics in Time. History, Institutions, and Social Analysis*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Skålholt, A. og H. Høst (2010), *Helsefagarbeiderlærlinger i sjukehus*. Oslo: NIFU Rapport 42.
- Stratmann, K. (1993), *Die gewerbliche Lehrlingserziehung in Deutschland. Modernisierungsgeschichte der betrieblichen Berufsbildung*. Band 1. Frankfurt am Main: Verlag zur Förderung arbeitsorientierter Forschung und Bildung.
- Streeck, W. og K. Thelen (2005), *Beyond Continuity. Institutional Change in Advanced Political Economies*. Oxford: Oxford University Press.
- Thelen, K. (2004), *How Institutions Evolve. The Political Economy of Skills in Germany, Britain, The United States, and Japan*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wright, V. von (1908), *Iakttagelser rörande yrkesutbildningen för händverk och industri i Sverige, Norge og Danmark*. Finland: Helsingfors kejserlige tryckeri.

Prøvenemndenes arbeid med fag- og svenneprøver

I denne rapporten beskrives og analyseres prøvenemndenes arbeid med planlegging, gjennomføring og vurdering av fag- og svenneprøver. Grunnlaget for rapporten er fokusgruppeintervjuer med prøvenemndsledere og -medlemmer i fem ulike fag: møbelsnekkerfaget, kjemiprosessfaget, tømrerfaget, elektrikerfaget og helsearbeiderfaget. Et viktig formål med prosjektet har vært å få økt kunnskap om prøvenemndene som nøkkelaktører i norsk fag- og yrkesopplæring. Et annet formål har vært å identifisere aktuelle tema og problemstillinger for videre forskning på området. Prosjektet har vært gjennomført i samarbeid mellom Fafo, Høgskolen i Akershus, NIFU og Universitetet i Bergen.

UNIVERSITETET I BERGEN

NIFU

Nordisk institutt for studier av
innovasjon, forskning og utdanning

Fafo

Borggata 2B/Postboks 2947 Tøyen
N-0608 Oslo
www.fafo.no

Fafo-rapport 2011:11
ISBN 978-82-7422-800-9
ISSN 0801-6143
Bestillingsnr. 20202